

Lot 2 - Evaluarea de impact a intervențiilor

POR 2007-2013

Raport final de evaluare

DMI 5.1 Restaurarea și valorificarea durabilă a patrimoniului cultural, precum și crearea/ modernizarea infrastructurilor conexe

Iulie 2019

CIVITTA

Autori:

Nume	Poziție
Carmen Mariș	Coordonator
Ciprian Ciucu	Expert evaluator
Marian Nica	Expert evaluator
Daniela Antonescu	Expert evaluator

Cuprins

ABREVIERI	4
1.SUMAR EXECUTIV	7
2.SITUAȚIA EXISTENTĂ	26
3.ETAPELE STUDIULUI	28
3.1 DESCRIEREA METODOLOGIEI	28
3.2 LITERATURA DE SPECIALITATE	33
3.3 COLECTAREA DATELOR	35
3.4 LIMITĂRI	39
4.ANALIZĂ ȘI INTERPRETARE	41
5.CONCLUZII, RECOMANDĂRI ȘI LECȚII ÎNVĂȚATE	68

Lista de tabele

Tabel 1 Obiective de patrimoniu unde s-au aplicat chestionare pe vizitatori.....	36
Tabel 2 Focus-grupuri derulate	37
Tabel 3 Studii de caz	38
Tabel 4 Limitări	39
Tabel 5 Indicatori DMI 5.1	42

Lista de figuri

Figură 1 Distribuția teritorială a proiectelor finanțate în cadrul DMI 5.1	7
Figură 2 Distribuția regională a fondurilor DMI 5.1 (mil. EUR)	26
Figură 3 Distribuția regională a proiectelor și beneficiarilor DMI 5.1	27
Figură 4 Evoluția indicatorilor de output și rezultat ai DMI 5.1	42
Figură 5 Diagrama vizuală a proiectelor finanțate în cadrul DMI 5.1.....	47
Figură 6 Distribuția finanțărilor DMI 5.1 pe regiuni, la momentul finalizării proiectelor, exprimată în procente	51
Figură 7 Distribuția finanțărilor DMI 5.1 pe regiuni, la momentul finalizării proiectelor	52
Figură 8 Diferențele dintre alocarea financiară inițială și fondurile totale de care au beneficiat regiunile la finalul programului, în milioane lei.....	52
Figură 9 Distribuția fondurilor de care au beneficiat proiectele din cadrul DMI 5.1 pe tipuri de finanțare	52
Figură 10 Distribuția fondurilor pe tipuri de beneficiari și pe regiuni.....	53
Figură 11 Distribuția fondurilor pe tipuri de beneficiari, total.....	54

ABREVIERI

AC	Autoritate Contractantă
ADI	Agenție de Dezvoltare Intercomunitară
ADR	Agenție de Dezvoltare Regională
AFN	Ajutor Financiar Nerambursabil
AM	Autoritate de Management
AP	Axă Prioritară
BS	Buget de Stat
BE POR	Biroul Evaluare Programul Operațional Regional
CCE	Comitet de Coordonare a Evaluării
CDR	Consiliu pentru Dezvoltare Regională
CdS	Caiet de Sarcini
CE	Comisia Europeană
CJ	Consiliul Județean
CM	Comitet de Monitorizare
CSNR	Cadrul Strategic Național de Referință
DJC	Direcția Județeană de Cultură
DCI	Documentul Cadru de Implementare
DMI	Domeniu Major de Intervenție
EVALSED	Sursă online care furnizează orientări privind evaluarea dezvoltării socio-economice, cu un accent deosebit pe politica de coeziune a UE
IE	Întrebare de evaluare
INP	Institutul Național de Patrimoniu
INS	Institutul Național de Statistică
FEDR	Fondul European pentru Dezvoltare Regională
FESI	Fonduri Europene Structurale și de Investiții
MFE	Ministerul Fondurilor Europene
MDRAP	Ministerul Dezvoltării Regionale și Administrației Publice
MC	Ministerul Culturii
ONG	Organizație Neguvernamentală
PME	Planul Multianual de Evaluare
POR	Programul Operațional Regional
RE	Raport de evaluare
RI	Raport Inițial
RS	Raport de sinteză

SMIS	Sistemul Unic de Management al Proiectelor
TS	Teoria Schimbării
UAT	Unitate Administrativ Teritorială
UE	Uniunea Europeană

Regiuni de dezvoltare

NE	Nord Est
SE	Sud Est
SM	Sud Muntenia
SV	Sud Vest
V	Vest
NV	Nord Vest
C	Centru
BI	București Ilfov

Prezentul document este realizat ca parte a serviciilor de asistență furnizate Ministerului Dezvoltării Regionale și Administrației Publice (MDRAP) de către Asociera S.C. Civitta Strategy & Consulting S.A. (Lider) / S.C. Archidata S.R.L. / S.C. NTSN Conect S.R.L. / S.C. Grupul de Consultanță pentru Dezvoltare DCG S.R.L.) (denumită în continuare "Asociera")¹, în vederea evaluării impactului intervențiilor susținute prin Programul Operațional Regional (POR) 2007-2013, domeniile majore de intervenție (DMI) 1.1, 3.1, 3.2, 3.4, 4.3 și 5.1².

Documentul reprezintă Raportul Final (RF) al evaluării de impact a intervențiilor din DMI 5.1. ***Restaurarea și valorificarea durabilă a patrimoniului cultural, precum și crearea/modernizarea infrastructurilor conexe.***

¹ Contract de prestări servicii nr. 12 din data de 14.01.2019

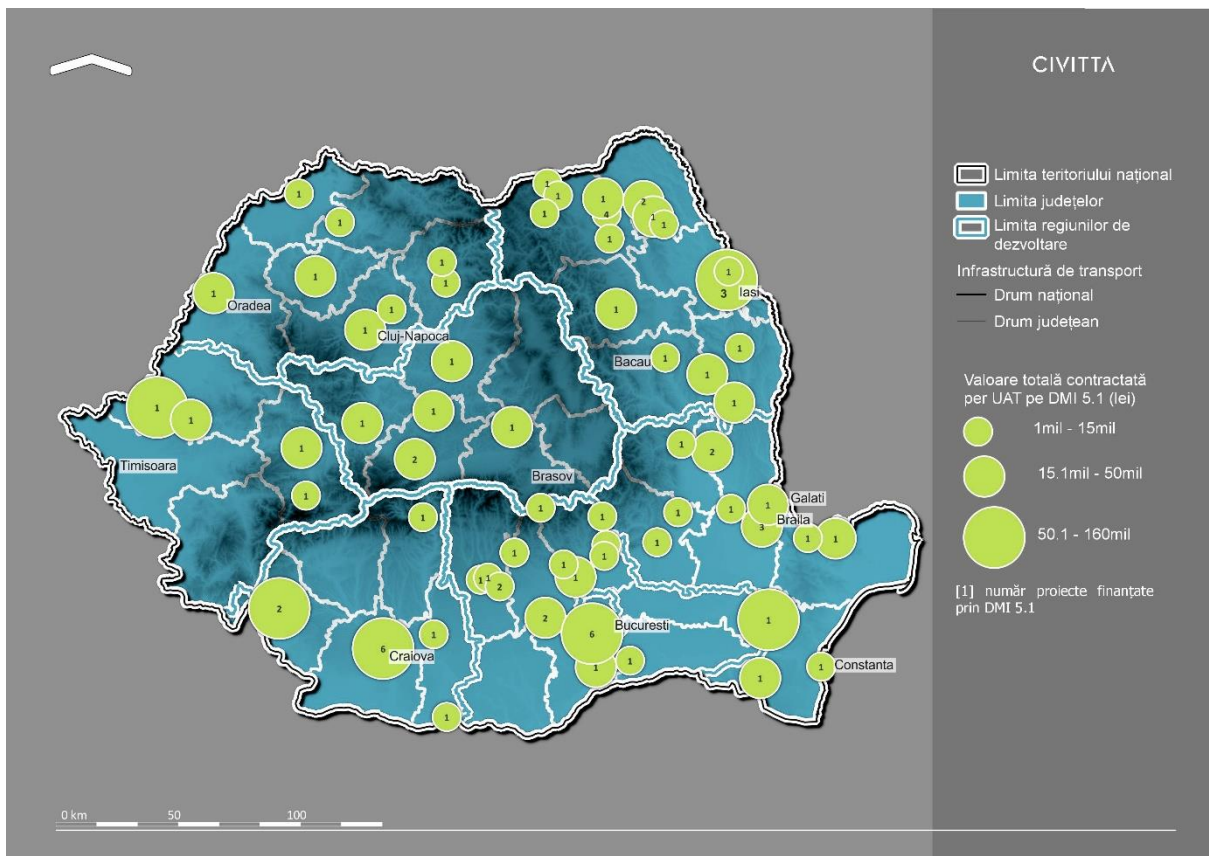
² DMI 1.1 - Planuri integrate de dezvoltare urbană, DMI 3.1 - Reabilitarea / modernizarea / echiparea infrastructurii serviciilor de sănătate, DMI 3.2 - Reabilitarea / modernizarea / dezvoltarea și echiparea infrastructurii serviciilor sociale, DMI 3.4 - Reabilitarea / modernizarea / dezvoltarea și echiparea infrastructurii preuniversitare, universitare și a infrastructurii pentru formare profesională continuă, DMI 4.3 - Sprijinirea dezvoltării microîntreprinderilor, DMI 5.1 - Restaurarea și valorificarea durabilă a patrimoniului cultural, precum și crearea/modernizarea infrastructurilor conexe

1.SUMAR EXECUTIV

În perioada 2007-2013, Domeniul Major de Intervenție (DMI) 5.1. din cadrul Programului Operațional Regional (POR) a vizat susținerea investițiilor pentru restaurarea și valorificarea durabilă a patrimoniului cultural, precum și crearea/ modernizarea infrastructurilor conexe. Obiectivele specifice al DMI 5.1 au fost acelea de a contribui la creșterea importanței turismului cultural, ca factor care stimulează creșterea economică în regiuni, respectând principiile dezvoltării durabile și ale protecției mediului; la extinderea sezonului turistic și la creșterea numărului de turiști, prin valorificarea potențialului turistic cultural local și regional pe piața turistică națională și internațională. Totodată, unul dintre efectele așteptate era ca intervențiile finanțate din DMI 5.1 să contribuie la crearea de locuri de muncă și la creșterea numărului de turiști.

DMI 5.1. a reprezentat cea mai masivă, coerentă și concentrată intervenție publică programată în ultimii 30 de ani pentru a consolida, reabilita, conserva și pentru a reda circuitului cultural obiective de patrimoniu cultural și istoric. **Cu toate că au existat și deficiențe atât în programare (cât și în ceea ce privește metoda de selecție a proiectelor), răspunzând unor nevoi uriașe de finanțare, DMI 5.1. a produs un impact net pozitiv asupra unor comunități, la nivel regional și/ sau local.**

Figură 1 Distribuția teritorială a proiectelor finanțate în cadrul DMI 5.1

Sursa: prelucrare proprie CIVITTA

DMI 5.1 al POR 2007-2013 a beneficiat de un număr de 93 de proiecte finanțate, implementate în perioada 2010 - 2016, cumulând o valoare totală contractată de 408,06 milioane euro.

Regiunile de dezvoltare au beneficiat de procente diferite de finanțare, diferențele fiind semnificative, regiunea Nord-Est beneficiind de circa 3 ori mai multe fonduri decât regiunea București-Ilfov (cele mai puține fonduri), iar regiunea de Sud-Est de circa 2 ori mai multe fonduri decât regiunea București-Ilfov. Regiunea de Nord-Est se detașează clar în fața restului regiunilor de dezvoltare atât prin valoarea și numărul proiectelor finanțate, dar și prin impactul pe care acestea le-au avut asupra comunităților și la nivel regional.

În ceea ce privește distribuția fondurilor pe tipuri de beneficiari și regiuni, se observă că Autoritățile Publice Locale reprezintă principalul beneficiar al DMI 5.1, 68% din fonduri fiind folosite pentru proiecte derulate de către acestea, aproximativ o treime revenind Cultelor, mai exact 32%.

Scopul evaluării

Scopul prezentei evaluări este acela de a evidenția și detalia impactul intervențiilor finanțate prin DMI 5.1 din cadrul POR 2007-2013 și contribuția FEDR în ceea ce privește reabilitarea/ conservarea patrimoniului și repartizarea teritorial - regională echilibrată pe teritoriul țării, în linie cu obiectivele POR și cu principiile politicii de coeziune a UE. Pentru aceasta, au fost furnizate răspunsuri cu privire la următoarele două întrebări de evaluare:

1. Care a fost efectul net al intervenției și care au fost factorii care au influențat obținerea rezultatelor?
2. Ce intervenții au produs rezultate, pentru cine și în ce condiții?

Constatările evaluării

4.1 Întrebarea de evaluare 1.1: care este efectul net al intervenției fondurilor asupra patrimoniului cultural și asupra infrastructurilor conexe?

În ceea ce privește indicatorii aferenți acestui DMI, **indicatorul de realizare imediată/ output a fost atins în proporție de 89%, iar indicatorul de rezultat a fost depășit în proporție de 40%**, demonstrându-se, parțial, durabilitatea efectelor proiectelor finanțate. Neatingerea indicatorului de realizare imediată/ output nu reprezintă o problemă în ceea ce privește evaluarea impactului DMI 5.1, cele 89 de proiecte implementate fiind suficiente pentru a produce impact.

Relevanță

Proiectele finanțate din DMI 5.1 au răspuns, în funcție de specificul și potențialul regiunilor, în măsuri diferite nevoilor turismului cultural. În lipsa unor strategii naționale, dar și regionale (la nivelul etapei de programare a POR 2007-2013) dedicate turismului cultural, sau în general situației patrimoniului național construit, a fost dificilă prioritizarea, la nivel de program a intervențiilor.

Au existat diferențe semnificative între modul în care a răspuns POR nevoilor în cele opt regiuni. Acestea sunt legate de tipologia obiectivelor de patrimoniu care au fost reabilitate: în unele regiuni se remarcă o selecție bună a intervențiilor în funcție de importanța istorică a obiectivelor de patrimoniu și de contribuția acestora la turismul cultural (Regiunile Nord-Est, Centru, Vest), în timp ce în alte regiuni selecția intervențiilor nu a adresat cele mai relevante obiective din regiune (Regiunile Nord-Vest, București-Ilfov). Principala cauză care a dus la această situație a fost metoda de acordare a finanțării care a favorizat beneficiarii care au avut capacități de informare și administrative mai bune (acces la servicii de consultanță), capacitatea acestora jucând un rol esențial.

DMI 5.1 a răspuns unei nevoi uriașe de finanțare în domeniul reabilitării patrimoniului cultural și istoric construit, beneficiarii proiectelor sau reprezentanții instituțiilor implementatoare sau parteneri, au repetat la unison că toate aceste monumente “nu aveau altă șansă de a fi reabilitate și consolidate, nu au existat alternative de finanțare”, resursele guvernamentale fiind mult limitate, la fel și alte programe de finanțare mai mici (ex. fondurile de cooperare transfrontalieră, fonduri norvegiene). Multe dintre structurile reabilitate erau închise sau în afara circuitelor turistice la momentul demarării proiectelor, dar acum sunt deschise și vizitabile.

Per ansamblu, cu unele excepții, se poate concluziona că utilizarea fondurilor din DMI 5.1 nu a urmărit în principal obiective de turism ci, mai degrabă, de conservare, consolidare, reabilitare de patrimoniu cultural, componenta turistică fiind secundară. În momentul alocării financiare, dar și în momentul selecției proiectelor nu exista o viziune națională cu privire la favorizarea unor destinații turistice, cuprinsă într-o strategie. De asemenea, astfel de documente strategice au lipsit și la nivel regional.

Pe parcursul implementării Programului, a existat o neînțelegere în ceea ce privește “misiunea” DMI 5.1 în sensul că experții în politici de turism consideră că POR nu a răspuns eficient obiectivelor legate de turism în exercițiul financiar trecut, în timp ce specialiștii în patrimoniu cultural consideră că situația este mai nuanțată, „prin felul în care a fost conceput, prin rezultate, și-a ratat parțial misiunea”. Practicienii și experții din turism consideră că Programul nu a fost bine calibrat pentru a produce efecte semnificative în domeniul turismului, în timp ce practicienii și experții din domeniul patrimoniului cultural au considerat ca multe obiective de mare importanță patrimonială nu au putut beneficia de lucrări de conservare pentru că nu au destinație turistică.

La momentul programării POR 2007-2013, în domeniul turismului cultural nu a existat o bună coordonare la nivelul instituțiilor publice atât la nivel central, cât și la nivel local, existând o “fractură între pachetele de turism și acțiunile autorităților locale”, situație care persistă, rezultând trasee culturale care nu sunt vizibile și gestionate inefficient.

Eficacitate

Programul a contribuit parțial, sporadic și cu efecte mai ales locale, *la creșterea importanței turismului și culturii, ca factor care stimulează creșterea economică în*

regiuni, respectând principiile dezvoltării durabile impactul fiind diferit de la o regiune la alta.

Se remarcă succesul proiectelor care au vizat obiective de patrimoniu cultural de tip cetate (Suceava, Alba Iulia, Deva, Oradea, Piatra Neamț) și de tip ansamblu mănăstiresc (Maria Radna din Arad, Moldovița, Sucevița, Dragomirna din Suceava). De asemenea, ansamblurile Mitropoliei din Iași și ale Patriarhiei din București, care au beneficiat de finanțări masive, contribuie semnificativ la turismul de tip pelerinaj/ ecumenic.

Toți beneficiarii au raportat *creșterea numărului de turiști* ca urmare a implementării proiectelor, unele creșteri fiind semnificative, putând fi făcută cu ușurință legătura cauzală dintre obiectivul reabilitat și creșterea numărului de turiști. Per ansamblu se poate concluziona că acest obiectiv a fost atins parțial, iar în unele situații chiar rezultatele estimate au fost depășite de mai multe ori.

Nu a existat o influență a DMI 5.1 asupra extinderii sezonului turistic, deși multe dintre proiectele finanțate și-au setat acest indicator.

Impact local

Intervențiile finanțate au avut impact la nivel **local**, deși acesta a variat în funcție de tipul proiectelor și al obiectivelor de patrimoniu care au beneficiat de lucrări specifice. Impactul local s-a manifestat prin următoarele caracteristici: **(1) beneficii ale micilor întreprinzători locali (pensiuni, restaurante, mici manufacturi); (2) folosirea forței de muncă locale pentru diferitele lucrări; (3) creșterea atractivității localității, ca destinație turistică; (4) creșterea numărului angajaților în domeniul patrimoniului cultural (rezultat direct).**

Impactul asupra identității locale. Practic, ca urmare a atenției acordate obiectivului de patrimoniu care a fost neglijat pentru mai mult timp, în urma implementării proiectelor, **comunitățile locale au conștientizat valoarea unităților de patrimoniu din localitățile lor.** Impactul asupra comunității și asupra identității locale este invers proporțional cu mărimea localității.

Impact regional

Impactul regional observabil este datorat în special unor proiecte majore și mai puțin sinergiei dintre proiectele finanțate. Dacă o regiune a beneficiat de proiecte majore, în general finanțate cu sume mai mari, impactul regional este perceptibil, unele dintre acestea atrăgând turiști de la nivel național și chiar internațional. Impactul regional se simte mai ales la nivel regiunii de Nord-Est (cea mai mare anvelopă financiară) și este datorat unor proiecte precum “Valorificarea turistică a Ansamblului Mitropolitan din Iași”, “Reabilitarea Cetății de Scaun a Sucevei și a zonei de protecție a acesteia”, intervențiile de la mănăstirile Dragomirna, Sucevița, Moldovița.

Impactul regional a fost mai bun în cadrul regiunilor care au putut alterna obiective turistice cu valoare istorică, dar și relativ impunătoare cu existența unor obiective cu specific regional și rare la nivel național și chiar european. Este cazul regiunii Centru care atrage turiști din Transilvania, dar și din București sau din alte țări, dispunând de o combinație de atracții precum cetăți (Rupea, Alba Iulia) și mănăstiri evanghelice fortificate, toate acestea într-un cadru natural propice eco-turismului.

Impact național

În ceea ce privește impactul național, acesta poate fi perceput mai ales la nivelul remedierii unor urgențe și salvarea unor obiective de patrimoniu cu valoare intrinsecă, DMI 5.1 acesta oferind oportunitatea unor investiții semnificative, 89 de proiecte mai complexe sau mai simple, au contribuit semnificativ la prelungirea duratei de viață a numeroase obiective de patrimoniu național.

În ceea ce privește turismul (creșterea capacității de atragere a turiștilor și contribuții la economiile locale/ regionale), la nivel național, impactul programului nu poate fi evaluat. Cu toate acestea, proiectele mari, susținute de investiții și intervenții adiacente ale APL sau cultelor, au capacitatea de a atrage turiști atât de la nivel național cât și internațional. Este cazul mai multor obiective reabilite din zona de Nord-Est, cum ar fi Mitropolia din Iași, Cetatea de Scaun din Suceava, Mănăstirile de secol XIV-XV cuprinse în patrimoniul Unesco. În Regiunea Vest, Mănăstirea Maria Radna atrage turiști numeroși din Ungaria, în Regiunea Centru avem Cetatea Alba Iulia, iar în Regiunea București-Ilfov Palatul Patriarhiei.

Per ansamblu, finanțarea pe regiuni a asigurat o bună distribuție națională a fondurilor. Trebuie totuși subliniat faptul că această distribuție echilibrată reflectă o abordare strategică de tip defensiv (reducerea numărului punctelor slabe/ aplanarea amenințărilor) și nu una ofensivă, care nu doar să construiască pe puncte tari și oportunități, valorificând la maximum avantajele naturale/ patrimoniale pe care le dețin o parte dintre regiuni și nu toate.

Eficiență

Eficiența proiectelor depinde de potențialul turistic al regiunii (sau sub regiune) și se caracterizează prin o multitudine de atracții cu consistență tematică: mănăstiri fortificate, mănăstiri de decul XIV și XV, târguri medievale). Dacă finanțările pentru viitorul POR vor urma o strategie “ofensivă” (creșterea numărului de turiști) și nu “defensivă” (conservarea patrimoniului cultural de peste tot), ar trebui evaluată posibilitatea ca alocările financiare să se facă diferențiat pe regiuni, în funcție de un coeficient care să exprime potențialul turistic.

Efecte neprevăzute

În urma renovărilor a crescut interesul pentru spațiul simbolic oferit de către obiectivele de patrimoniu cultural, crescând astfel solicitările și numărul activităților care se desfășoară în incinta acestora: ateliere tematice, evenimente pe teme specifice (ca de exemplu istorie, arheologie, pictură rupestră, expoziții foto și de pictură), festivaluri, piese de teatru puse în scenă, expoziții, târguri locale, etc. DMI 5.1 contribuind la îmbunătățirea vieții culturale în localitățile în care a finanțat intervenții specifice patrimoniului cultural.

Au apărut discrepanțe vizuale evidente între diferitele părți ale unui ansamblu, mai exact între cele care au beneficiat de investiții/ lucrări și cele care nu au beneficiat, scăzând atractivitatea părților nerenovate (puse, astfel în umbră).

Întrebarea de evaluare 1.2: Care sunt factorii care au determinat efectul net?

Volumul fondurilor folosite

DMI 5.1. a reprezentat cea mai masivă, coerentă și concentrată intervenție publică programată în ultimii 30 de ani pentru a consolida, reabilita, conserva și pentru a reda circuitului cultural obiective de patrimoniu cultural și istoric. Regiunile de dezvoltare au beneficiat de procente diferite de finanțare, diferențele fiind semnificative, Regiunea Nord-Est beneficiind de circa 3 ori mai multe fonduri decât regiunea București-Ilfov iar regiunea de Sud-Est de circa 2 ori mai multe fonduri decât regiunea București-Ilfov, acesta din urmă fiind regiunea care a primit cele mai puține fonduri.

Impactul DMI 5.1 a fost relativ proporțional cu nivelul intensității financiare de care a beneficiat fiecare regiune în parte. Regiunea Nord-Est se detașează clar în fața restului regiunilor de dezvoltare atât prin valoarea și numărul proiectelor finanțate, dar și prin impactul pe care acestea le-au avut asupra comunităților și la nivel regional, confirmate prin datele calitative culese.

Tipul și capacitatea beneficiarilor

În ceea ce privește distribuția fondurilor pe tipuri de beneficiari și regiuni, se observă că APL este principalul beneficiar al DMI 5.1, 68% din fonduri fiind folosite pentru proiecte derulate de către acestea, aproximativ o treime revenind Cultelor, mai exact 32%.

Regiunea București - Ilfov este singura regiune în care cultele au primit mai multe fonduri, situația fiind datorată proiectului “Lucrări de restaurare, consolidare și protecție a monumentului Palatul Patriarhiei București” finanțat cu o sumă considerabilă. De asemenea, cultele au primit fonduri considerabile pentru obiectivele culturale din Regiunea Nord-Est, dat fiind bogatul patrimoniu monahal din regiune.

Efecte neintenționate

Au existat situații lucrările de consolidare/ reabilitare care nu au respectat (1) metodele tradiționale folosite în lucrările de restaurare, (2) aspectul original și (3) proiectul de conservare, apărând așa-numitul *efect Disney* care presupune că unele elemente sunt exagerate pentru a crește spectaculozitatea obiectivului de patrimoniu.

Impactul asupra beneficiarilor

În urma implementării proiectelor a crescut capacitatea beneficiarilor de a proiecta și implementa intervenții asupra obiectivelor de patrimoniu cultural, atât din surse europene, cât și din alte surse de finanțare. În acest sens, mai ales la nivel de APL au crescut capacitățile beneficiarilor de acțiune strategică, crescând coerența strategică la nivel de politici în regiune și de programe.

Cu privire la capacitățile beneficiarilor se remarcă, la marea majoritate a acestora, capacități slabe de marketing și promovare a obiectivelor din punct de vedere turistic și introducerea acestora în circuitele unor operatori de turism. De asemenea, deoarece două treimi dintre intervențiile care au beneficiat de finanțare sunt în gestiunea directă a unor instituții de stat se remarcă o foarte scăzută apetență de valorificare economică prin

amenajarea unor spații comerciale adiacente, nu în perimetrul proiectului, ceea ce nu era permis de program, ci în imediata proximitate.

Un rezultat pozitiv al programului este restaurarea muzeelor mănăstirești din interiorul lăcașelor de cult, limitându-se astfel pierderi ireparabile, care acum sunt gestionate după standarde de conservare.

Impactul asupra beneficiarilor

În urma implementării proiectelor a crescut capacitatea beneficiarilor de a proiecta și implementa intervenții asupra obiectivelor de patrimoniu cultural, atât din surse europene cât și din alte surse de finanțare. Toți beneficiarii care au implementat proiecte în beneficiul muzeelor și majoritatea beneficiarilor, în general, și-au crescut capacitățile de management de patrimoniu, asigurând etalarea exponatelor în condiții proprii, la standarde de conservare impuse de practicile occidentale. **Un rezultat pozitiv al programului este restaurarea muzeelor mănăstirești din interiorul lăcașelor de cult, (limitându-se astfel pierderi ireparabile) acum sunt gestionate după standarde muzeale.**

Proiecte inovatoare

Biserica „Sf. Nicolae” din Aroneanu, județul Iași dispune de o noutate tehnologică, fiind pusă pe izolatori seismici, deplasarea acesteia, cauzată de cutremure, (în centimetri pe parcursul anilor) fiind monitorizată prin satelit. Biserica a devenit loc de destinație pentru arhitecții și constructorii interesați de această inovație tehnologică, din România și din străinătate

Probleme de implementare

Comisiile de cultură de la nivel Național/ Zonal

Comisiile de cultură au rolul de a aviza proiectele care presupun lucrări și intervenții asupra obiectivelor de patrimoniu și de a evalua dacă intervențiile au respectat standardele cuprinse în documentele de proiectare avizate. Pe parcursul implementării DMI 5.1 a existat o lipsă sistemică a capacității acestor comisii de a-și îndeplini atribuțiile, întârziind mult avizarea și, în consecință, demararea unor lucrări.

Probleme aferente descărcării arheologice

Au fost mai multe proiecte care au fost întârziate de faptul că proiectanții/ beneficiarii au neglijat această obligație legală, nu au prevăzut-o printre activitățile proiectelor și nu au bugetat lucrări arheologice corespunzătoare (cu caracter preventiv), încă din etapele inițiale, pentru a putea primi cu celeritate avizul de descărcare de sarcină arheologică.

Probleme tehnice specifice consolidării și restaurării monumentelor istorice

Intervențiile asupra monumentelor istorice nu pot fi planificate riguros, deoarece pot conține probleme care nu pot fi identificate în faza de proiectare și care, de regulă, generează costuri mari în etapa de execuție. Din păcate, aceste costuri nu au putut fi încadrate drept cheltuieli eligibile. În cazul beneficiarilor cu capacități financiare adecvate (consilii județene etc.) aceste probleme au fost depășite mai ușor, fiind

suportate din bugetele proprii. În cazul beneficiarilor cu capacități financiare mai mici, aceste probleme au dus la întârzieri în execuția lucrărilor și întârzieri ale proiectelor.

Probleme structurale specifice în aria tematică a DMI 5.1

Una dintre problemele identificate este **lipsa de legături dintre beneficiarii proiectelor și operatorii de turism**: unele destinații nu sunt suficient cunoscute și nu sunt promovate de către operatori nici la nivel național, nici la nivel internațional. Această problemă este cauzată și de lipsa unei strategii clare în domeniul turismului, la nivel central.

Resurse umane

Chiar dacă la nivel de echipe de management de proiect lucrurile au stat bine în cazul celor opt regiuni, cu excepția regiunilor Centru și Nord Est, au existat mari probleme în identificarea experților tehnici și a meșterilor specializați în lucrări tradiționale artizanale care să fi angajați și să execute lucrările necesare. Una dintre problemele existente la nivelul DMI 5.1 (existând diferențe de la o regiune la alta) a fost **identificarea operatorilor economici cu capacități tehnice pentru lucrări de tip restaurare și conservare**. Cu toate că există specialiști, absolvenți de studii superioare în domeniile necesare lucrărilor de restaurare/ conservare, aceștia lucrează individual, nu împreună cu agenți economici. Lipsa specialiștilor în arhitectură specifică, a restauratorilor, a managerilor de patrimoniu, a inginerilor de restaurări, a proiectanților a făcut să existe proceduri de licitații întârziate sau care au făcut rabat la un set de competențe specifice necesare deoarece nu au existat ofertanți.

Întrebare de evaluare: Ce tip de intervenție dă rezultate, pentru cine și în ce circumstanțe?

Pentru a înțelege ce tip de intervenție să rezultate și pentru cine, am analizat, pe regiuni, cele mai reprezentative proiecte, tipologia beneficiarilor și tipologia intervențiilor, raportate la volumul finanțărilor și morfologia regiunilor de dezvoltare și potențialul turistic.

În *Regiunea Nord-Est DMI 5.1* a avut cel mai mare impact. Acest lucru se datorează atât (1) specificului regiunii, bogată în obiective de patrimoniu istoric (cetăți, case memoriale și muzee) și de patrimoniu ecumenic (mănăstiri, biserici), cât și (2) numărului mai mare de proiecte finanțate și alocării superioare de fonduri care a răspuns atât unei nevoi mari de lucrări, dar și potențialului turistic ridicat. În regiunea Nord-Est este situată și Mitropolia Moldovei și Bucovinei, obiectiv turistic și de pelerinaj religios care are un mare impact la nivel național. Impactul investițiilor depășește granițele administrative ale regiunii, acestea atrăgând turiști de la nivel național și chiar internațional. La nivel teritorial se remarcă o bună distribuție a proiectelor, cu o densitate mai mare în județul Suceava și Botoșani (în Bucovina istorică) ceea ce oferă posibilitatea existenței de traselor turistice tematice.

Regiunea Sud-Est este cea de-a doua regiune în ceea ce privește atragerea și utilizarea fondurilor din cadrul DMI 5.1, având finanțate un număr de 19 proiecte. La nivelul *Regiunii Sud-Est* distribuția teritorială este echilibrată, județele beneficiind, în medie, de circa 3 proiecte. Profilul beneficiarilor este mai degrabă de tip instituție publică (CJ și Primării de municipii și orașe), doar trei din 19 beneficiari principali fiind unități de cult. În această regiune se remarcă proiectul “Restaurarea, consolidarea, protecția, conservarea și punerea în valoare a sitului arheologic Cetatea Capidava”. În regiunea de Sud-Est predomină proiectele de restaurare și consolidare a obiectivelor de patrimoniu cu valoare intrinsecă de patrimoniu/ valoare istorică, rezultatele în domeniul turistic al acestora fiind mai modeste. Cu toate că litoralul (Jud. Constanța) este unul dintre cele mai turistice zone din România, un singur proiect din Regiunea Sud-Vest, finanțat din DMI 5.1, li s-a adresat direct³. Buna distribuție geografică a proiectelor, raportată la morfologia regiunii, nu asigură însă, în cazul acestei regiuni, și condițiile necesare creșterii bazate pe turism cultural: proiectele sunt dispartate, fără legătură tematică și istorică, lipsind astfel traseele turistice dedicate. Cu toate acestea, fluviul Dunărea poate oferi condițiile incipiente unei dezvoltări sinergice a turismului pe tronsonul Brăila-Galați-Tulcea, zonă în care au fost finanțate un cluster de 5 proiecte.

Regiunea București-Ilfov reprezintă un caz aparte în ceea ce privește patrimoniul cultural și locul acestuia în atragerea turiștilor, date fiind dimensiunea acestuia, statutul de Capitală, numărul foarte mare de obiective de patrimoniu - cca. 10% din masa de patrimoniu construit se află în București ș.a.m.d. Bucureștiul atrage pentru că este Capitala României și principalul oraș, dar turiștii nu vin special pentru a vizita obiective de patrimoniu, vizitele la acestea fiind adiționale comportamentului turistic. În București, principalul obiectiv de patrimoniu finanțat a vizat consolidarea și protecția monumentului Palatul Patriarhiei, aflat în proprietatea Bisericii Ortodoxe, bugetul acestui proiect fiind mai mare decât totalitatea restului de proiecte finanțate: Arcul de Triumf, Casa Cesianu, Muzeul Nicolae Minovici, Observatorul Astronomic Vasile Urseanu și o biserică - Sf. Sofia Floreasca. În această regiune se remarcă concentrarea proiectelor exclusiv în Municipiul București, județul Ilfov neavând niciun proiect finanțat.

Proiectele din *regiunea Sud-Vest* au fost concentrate în municipiul Craiova (6 din 11) cu toate că de cea mai mare parte din buget a beneficiat județul Mehedinți, pentru cele două proiecte din Drobeta-Turnu Severin (1) Reabilitarea complexului Muzeul Regiunii Porților de Fier și (2) valorificarea lui ca produs turistic Reabilitarea Palatului Cultural Theodor Costescu și Cetatea Severinului. Proiectele din regiunea Sud-Vest se încadrează mai degrabă în tipologia proiectelor care au investit în reabilitarea/ conservarea proiectelor cu valoare patrimonială intrinsecă și cu potențial turistic mai scăzut. Nevoile privind activitatea de turism au fost identificate în Strategia de Dezvoltare Regională 2007-2013: regiunea este un ținut al mănăstirilor, bisericilor și schiturilor, fiind a doua regiune după Moldova ca număr și importanță a acestor așezăminte religioase. Regiunea însumează peste 60 mănăstiri și schituri ortodoxe, din toate perioadele istorice ale regiunii, începând cu secolul 14, unele din acestea prezentând fresce exterioare de o valoare deosebită și

³ HIPERB - Muzeu al secolului XXI pentru turiștii din Constanța, proiect de reabilitare și refacere a fatadelor Muzeului National de Istorie și Arheologie Constanța.

constituind veritabile locuri de pelerinaj, care atrag un număr important de turiști. Principala problemă resimțită în zonă este accesul către obiectivele reabilitate, fiind necesare multe investiții în infrastructura de transport. Starea proastă a infrastructurii de transport către obiectivele de patrimoniu este unul dintre motivele pentru care performanța în domeniul turismului este mai slabă.

Regiunea Vest a beneficiat de un număr scăzut de proiecte, doar patru. Cu toate acestea, proiectele au fost bine planificate și executate, având un impact direct asupra creșterii numărului de turiști. Cel mai semnificativ proiect din regiune din perspectiva impactului, a fost “Dezvoltarea turismului cultural în Regiunea Vest prin renovarea și includerea în circuitul turistic a Bisericii și Mănăstirii Radna”. La mănăstirea Maria Radna se organizează numeroase pelerinaje, aceasta reprezentând un punct de atracție al turismului religios, având deja tradiție în acest domeniu anterioară perioadei comuniste. Principalii turiști sunt din străinătate, cei mai mulți fiind etnici maghiari. În urma reabilitării viața culturală și ecumenică a crescut, fiind atrași mai mulți turiști (de la cca. 80.000/an la 110.000/an), iar economia locală a avut de câștigat.

În *Regiunea Nord-Vest* au existat limitări în ceea ce privește prioritizarea intervențiilor (proiectelor) în funcție de valoarea de patrimoniu a acestora, una dintre cauze fiind regimul de proprietate: POR nu a finanțat intervenții la obiective de patrimoniu aflate în proprietate privată, în urma retrocedărilor. Astfel, obiective de patrimoniu de valoare însemnată nu au putut aplica pentru a primi finanțări (ex. Castelul din Bonțida, Castelul din Jilău ș.a.m.d.).

Regiunea Nord-Vest are un bun potențial de atragere, prin circuitele sale culturale, turiștii maghiari care vizitează Transilvania, îndeosebi obiective turistice care țin de istoria și cultura maghiarilor. Regiunea a beneficiat de un număr de 12 proiecte, specificul proiectelor din această regiune este dat de faptul că jumătate dintre acestea au avut ca obiective realizarea de circuite turistice precum târguri medievale, biserici din lemn și castre romane.

Regiunea Centru a beneficiat de șapte proiecte și de un buget de 174.602.963,70 lei (al doilea cel mai mic, după Regiunea B-I). Regiunea beneficiază de un foarte bun potențial turistic cultural, dispunând de multe obiective de patrimoniu cu însemnătate istorică pentru români, maghiari și germani, ceea ce s-a reflectat și în proiectele finanțate din DMI 5.1. Cel mai semnificativ proiect derulat în Regiune a fost “Reabilitare Centru Istoric Traseul Estic, Traseul Sudic, Traseul Nordic Fortificația de tip Vauban - Alba Iulia - căi de acces, iluminat și mobilier urban specific”, care a raportat un număr record, 154.700 turiști anual. De asemenea, se remarcă și proiectele care au pus în valoare bisericile evanghelice fortificate din Transilvania, precum și reamenajarea și conservarea cetății medievale din Târgu-Mureș. Din cele șase județe care compun regiunea, patru au primit finanțare din DMI 5.1, în special județele Alba și Sibiu. În ceea ce privește beneficiarii fondurilor, șapte dintre aceștia au fost unități teritorial-administrative și doi ai fost unități de cult, ambele evanghelice. Unul dintre motivele pentru care proiectele din această regiune au avut rezultate bune a fost acela că au beneficiat de efecte sinergice generate

de alte proiecte dedicate patrimoniului cultural, derulate/ continuate în actuala etapă de programare și finanțate din alte surse.

În *Regiunea Sud-Muntenia* au fost finalizate 14 proiecte, acestea totalizând suma de 183.730.839,90 lei. Profilul beneficiarilor principali a fost de tip oraș mic. Din numărul de 14 beneficiari, șase au fost din partea cultelor și opt, unități administrative locale, orașe și consilii județene. În regiunea Sud-Muntenia se remarcă proiectul “Restaurarea și valorificarea durabilă a patrimoniului cultural, precum și crearea/ modernizarea infrastructurilor conexe din zona ansamblul Brâncovenesc Potlogi” finanțat cu suma de 42.809.489,34 lei. Proiectele finanțate sunt mai degrabă mici și disparate în această regiune, având potențial scăzut de a fi parte din circuite turistice, dar având un foarte bun avantaj, dacă ar fi promovate bine, de atrage turiști de o zi din mediul urban bucureștean, datorită proximității de capitală. În acest sens menționăm potențialul foarte bun, dar sub-utilizat al complexului muzeal Golești, al ansamblului Brâncovenesc de la Potlogi și chiar Conacul Pană Filipescu de la Filipeștii de Târg. Din păcate aceste site-uri culturale nu sunt suficient promovate și valorificate turistic, nedeținând, de regulă facilități complementare extrem de utile, precum restaurante, vânzarea adiacentă a unor mici manufacturi, și având programe de vizitare de tip muzeal, de la ora 9.00 la ora 17.00, ceea ce le scade din atractivitate. Obiectivele de patrimoniu reabilitate au potențial turistic mai scăzut dar au valoare intrinsecă de patrimoniu crescută.

Bucureștenii pot fi ținta principală pentru aceste obiective de patrimoniu, care astăzi se prezintă în condiții excelente. Se recomandă derularea unor campanii de promovare bine targetate, pentru atragerea turiștilor de o zi. Turismul de o zi, chiar dacă nu este la fel de productiv economic precum cel de una sau mai multe zile, poate fi extrem de productiv pentru manufacturi și servicii conexe (ex. restaurante, facilități de distracție) dacă sunt atrase volume mari de turiști. Iar proximitatea față de București, dar și existența unor orașe de mărime medie (Pitești, Ploiești etc.) reprezintă avantaje care trebuie valorificate mai bine.

Concluzii si recomandări

RELEVANȚĂ

Concluzia 1. DMI 5.1. a reprezentat cea mai masivă, coerentă și concentrată intervenție publică programată în ultimii 30 de ani pentru a consolida, reabilita, conserva și pentru a reda circuitului cultural obiective de patrimoniu cultural și istoric. Cu toate că au existat și deficiențe atât în programare (cât și în ceea ce privește metoda de selecție a proiectelor), răspunzând unor nevoi uriașe de finanțare, DMI 5.1. a produs un impact net pozitiv asupra unor comunități, la nivel regional și/ sau local.

Au existat diferențe semnificative între modul în care a răspuns POR nevoilor în cele opt regiuni. Aceste diferențe sunt legate de tipologia obiectivelor de patrimoniu care au fost reabilitate. În unele regiuni se remarcă o selecție bună a intervențiilor în funcție de importanța istorică a obiectivelor de patrimoniu și de contribuția acestora la turismul cultural (Regiunile NE, Centru, Vest) în timp ce în alte regiuni selecția intervențiilor nu a adresat cele mai relevante obiective din regiune (Regiunile NV, București-Ilfov). Principala

cauză care a dus la această situație a fost metoda de acordare a finanțării care a favorizat beneficiarii care au avut capacități de informare și administrative mai bune (acces la servicii de consultanță) și nu valoarea de patrimoniu sau potențialul turistic al obiectivelor de patrimoniu.

Recomandare: Pentru o mai bună prioritizare a intervențiilor în funcție de (1) potențialul turistic, (2) valoarea istorică și culturală și urgența dată de starea obiectivelor de patrimoniu/ iminența producerii unor degradări ireversibile, **proiectele ar trebui să fie evaluate în funcție de criterii clare, renunțându-se la metoda primul-venit primul servit, astfel încât să aibă prioritate la finanțare obiectivele turistice cu adevărat semnificative și care pot genera venituri și asigura creștere economică.**

Concluzia 2. Regiunile de dezvoltare au beneficiat de finanțări diferit dimensionate. Regiunea de Nord-Est se detașează clar în fața restului regiunilor de dezvoltare atât prin valoarea și numărul proiectelor finanțate dar și prin impactul pe care acestea le-au avut asupra comunităților și la nivel regional.

Leție învățată: Concentrarea fondurilor în regiunile cu potențial turistic deja dovedit (tradițional) produce efecte sinergice semnificative. Abordarea strategică de tip ofensivă, care nu doar să construiască pe puncte tari și oportunități, dar să și valorifice la maximum avantajele naturale/ patrimoniale de care deține, dă cele mai bune rezultate pentru obiective care vizează creșterea numărului de turiști (nu salvarea patrimoniului disparat cu valoare intrinsecă).

Recomandare: Se impunea o particularizare mai bună a programului în funcție de nevoile specifice ale regiunilor (nevoile turismului cultural sunt diferite în Bucovina față de Oltenia) prin realizarea de analize regionale.

Concluzia 3. APL este principalul proprietar de obiective de patrimoniu istoric și cultural, ceea ce a urmat și destinația fondurilor: în ceea ce privește distribuția fondurilor pe tipuri de beneficiari și regiuni, APL reprezintă principalul beneficiar al DMI 5.1, **68% din fonduri fiind folosite pentru proiecte derulate de către APL, aproximativ o treime revenind Cultelor, mai exact 32%.**

Concluzia 4. Proiectele finanțate au răspuns, în funcție de specificul și potențialul regiunilor, în măsuri diferite nevoilor turismului cultural regional. În lipsa unor strategii naționale, dar și regionale (la nivelul etapei de programare a POR 2007-2013) dedicate turismului cultural sau în general situației patrimoniului național construit, a fost dificilă prioritizarea, la nivel de program, a intervențiilor.

Recomandare: Prioritizarea, prin factorii de evaluare/ selecție a proiectelor a obiectivelor istorice și culturale de patrimoniu care pot fi parte a unor trasee tematice. Valoare intrinsecă au toate obiectivele de patrimoniu (pentru că de aceea sunt clasificate ca atare), dar **potențialul turistic nu se suprapune întotdeauna cu valoarea de patrimoniu, fiind deosebit de importantă o abordare integrat-strategică, care să favorizeze crearea de trasee turistice (pe bază tematică).** Acesta nu presupune finanțarea dezvoltării de trasee turistice (activitatea economică ce trebuie realizată de către operatorii din turism, cu instrumente specifice pieței) ci, prioritizarea obiectivelor în funcție de potențialul turistic, realizată pe baza unor analize ex-ante care să includă date culese de la operatorii de turism naționali și regionali.

Concluzie 5. DMI 5.1 a răspuns unei nevoi uriașe de finanțare în domeniul reabilitării patrimoniului cultural și istoric construit, beneficiarii proiectelor sau reprezentanții instituțiilor implementatoare sau parteneri, resursele guvernamentale fiind mult limitate în acest domeniu. **Multe dintre structurile reabilite erau închise sau în afara circuitelor turistice la momentul demarării proiectelor, dar acum sunt deschise și vizitabile.**

Recomandare: Să se favorizeze prin criteriile de selecție/ punctajul acordat în evaluarea cererilor de finanțare, intervențiile semnificative (mari) cu putere de atracție mare (indiferent de motivația vizitatorilor - turistică sau pelerinaj) și care favorizează dezvoltarea economiei pe orizontală: operatori din turism, mici manufacturi etc.

Concluzie 6. Per ansamblu, cu unele excepții, se poate concluziona că utilizarea fondurilor din DMI 5.1 nu au urmărit în principal obiective de turism ci, mai degrabă, de conservare, consolidare, reabilitare de patrimoniu cultural, componenta turistică fiind secundară. În momentul alocării financiare, dar și în momentul selecției proiectelor nu exista o viziune națională cu privire la favorizarea unor destinații turistice, cuprinsă într-o strategie. De asemenea, astfel de documente strategice au lipsit și la nivel regional.

Recomandare: Realizarea unor strategii, având la bază analize cu metodologie unitară, de către Agențiile de Dezvoltare Regională și cu implicarea directă a Ministerului Turismului și Ministerului Culturii asupra obiectivelor de patrimoniu cultural cu potențial turistic care să stea la baza finanțărilor regionale similare DMI 5.1.

EFICACITATE (atingerea obiectivelor)

Concluzie 7: Programul a contribuit parțial, sporadic și cu efecte mai ales locale, *la creșterea importanței turismului și culturii, ca factor care stimulează creșterea economică în regiuni, respectând principiile dezvoltării durabile*, impactul fiind diferit de la o regiune la alta.

Lección învățată: Se remarcă succesul proiectelor care au vizat obiective de patrimoniu cultural de tip cetate (Suceava, Alba Iulia, Deva, Oradea, Piatra Neamț) și de tip ansamblu mănăstiresc (Maria Radna din Arad, Moldovița, Sucevița, Dragomirna din Suceava). De asemenea, ansamblurile Mitropoliei din Iași și ale Patriarhiei din București, care au beneficiat de finanțări masive, contribuie semnificativ la turismul de tip pelerinaj/ecumenic.

Concluzie 8: Toți beneficiarii au raportat *creșterea numărului de turiști* ca urmare a implementării proiectelor, unele creșteri fiind semnificative, putând fi făcută cu ușurință legătura causală dintre obiectivul reabilitat și creșterea numărului de turiști. Per ansamblu se poate concluziona că acest obiectiv a fost atins parțial, iar în unele situații chiar rezultatele estimate au fost depășite de mai multe ori.

Concluzie 9: Nu a existat o influență a DMI 5.1 asupra extinderii sezonului turistic, ori dacă acesta a existat, a fost neglijabilă. Așteptarea, prezentă prin unul dintre obiectivele 5.1. de a crește sezonul turistic în urma unor intervenții asupra patrimoniului cultural a fost nerealistă.

Recomandare: Setarea unor obiective realiste, adaptate la specificul și dimensiunea teritorială a României și evitarea formulării unor obiective vagi, necuantificabile și greu de stabilit relații cauzale între intervenție și efectele așteptate.

IMPACT

Impact local

Concluzie 10: Intervențiile finanțate au avut impact variabil, în funcție de tipul proiectelor și al obiectivelor de patrimoniu care au beneficiat de lucrări specifice. Impactul la nivel local s-a manifestat prin următoarele caracteristici: (1) beneficii ale micilor întreprinzători locali (pensiuni, restaurante, mici manufacturi); (2) folosirea forței de muncă locale pentru diferitele lucrări; (3) creșterea atractivității localității, ca destinație turistică (cu sau fără cazare); (4) Creșterea numărului angajaților în domeniul patrimoniului cultural (rezultat direct).

Concluzie 11: Programul a avut un bun impact asupra identității locale acolo unde obiectivul de patrimoniu a fost neglijat pentru mai mult timp. În urma implementării proiectelor, comunitățile locale au conștientizat valoarea unităților de patrimoniu din localitățile lor. Impactul asupra comunității și asupra identității locale este invers proporțional cu mărimea localității. Mândria locală și sentimentul de apartenență pot fi factori importanți pentru formarea unei comunități și unei economii locale în jurul obiectului de patrimoniu, dacă sunt implementate măsuri adiacente.

Recomandare: Impunerea de condiții sau punctarea suplimentară în momentul selecției proiectelor pentru implicarea comunităților locale (muncă, meșteșugari etc.). Obiectivele legate de conservarea patrimoniului nu trebuie să se limiteze la patrimoniul construit, ci trebuie să încurajeze totodată dezvoltarea competențelor de restaurare/ conservare la nivel local, prin utilizarea resurselor locale. Prin folosirea resurselor locale se obține “autenticitatea pe care o căutăm” atunci când vizităm obiective istorice, acestea trebuind să folosească tehnici, materiale (stratul material), concepții folosite tradițional.

Impact regional

Concluzie 12: Impactul regional observabil este datorat în special unor proiecte majore și mai puțin sinergiei dintre proiectele finanțate. Acolo unde o regiune a beneficiat de proiecte majore, impactul regional este perceptibil, unele dintre acestea atrăgând turiști de la nivel național și chiar internațional. Impactul regional se simte mai ales la nivel regiunii Nord Est.

Lecție învățată: Impactul regional a fost mai bun în cadrul regiunilor care au putut alterna obiective turistice cu valoare istorică dar și relativ impunătoare cu existența unor obiective cu specific regional și rare la nivel național și chiar european. Este cazul regiunii Centru care atrage turiști din Transilvania, dar și din București sau din alte țări, dispunând de o combinație de atracții precum cetăți (Rupea, Alba Iulia) și mănăstiri evanghelice fortificate, toate acestea într-un cadru natural propice eco-turismului.

Impact național

Concluzie 13: În ceea ce privește turismul (creșterea capacității de atragere a turiștilor și contribuții la economiile locale/ regionale), la nivel național, impactul programului nu poate fi evaluat. Cu toate acestea este evident că proiectele mari, susținute de investiții și intervenții adiacente ale APL sau cultelor, au capacitatea de a atrage turiști atât de la nivel național, cât și internațional. Este cazul mai multor obiective reabilitate din zona de Nord-Est cum ar fi Mitropolia din Iași, Cetatea de Scaun din Suceava, Mănăstirile de secol XIV-XV cuprinse în patrimoniul Unesco. În regiunea Vest, Mănăstirea Maria Radna atrage turiști numeroși din Ungaria, în regiunea Centru avem Cetatea Alba Iulia, iar în regiunea București-Ilfov Palatul Patriarhiei.

Recomandare: Se recomandă, în urma succesului dovedit, prioritizarea, prin factorii de selecție a proiectelor, a obiectivelor de patrimoniu de tip cetate sau mănăstiri. Acestea au un foarte bun potențial economic.

Efecte neintenționate

Concluzie 19: Au existat situații lucrările de consolidare/ reabilitare care nu au respectat (1) metodele tradiționale folosite în lucrările de restaurare, (2) aspectul original și (3) proiectul de conservare, apărând așa-numitul *efect Disney*.

Recomandare: (1) Finanțările acordate trebuie să impună norme care să fie mult mai atente la respectarea specificului obiectivului ce va fi restaurat: criteriile de restaurare (indicatorii tehnici) trebuie să fie mai clare și mai bine monitorizate astfel încât lucrările să fie *de restaurare* și să nu aibă ca finalitate apariția a “ceva nou”. Se recomandă ca intervențiile asupra obiectivelor de patrimoniu să fie minimale și să se acorde o mult mai mare atenție respectării planurilor de restaurare pentru ca autenticitatea să fie respectată. (2) În lipsa capacității comisiilor subordonate Ministerului Culturii se impune crearea unor mecanisme de control/ audit tehnic proprii, la nivelul programului.

Implementare

Comisiile de cultură de la nivel Național/ Zonal

Concluzie 14: Comisiile de cultură au rolul de a aviza proiectele care presupun lucrări și intervenții asupra obiectivelor de patrimoniu și de a evalua dacă intervențiile au respectat standardele cuprinse în documentele de proiectare avizate. Pe parcursul implementării DMI 5.1 a existat o lipsă sistemică a capacității acestor comisii de a-și îndeplini atribuțiile, întârziind mult avizarea și, în consecință, demararea unor lucrări.

Recomandare: Întărirea capacității comisiilor de cultură/ patrimoniu de la nivel central și local, prin stabilirea unor mecanisme mai clare și mai eficiente de lucru, ce trebuie identificate și implementate de către Ministerul Culturii⁴.

Probleme aferente descărcării arheologice

Concluzie 15: Au fost mai multe proiecte care au fost întârziate de faptul că proiectanții/ beneficiarii au neglijat această obligație legală, nu au prevăzut-o printre activitățile proiectelor și nu au bugetat lucrări arheologice corespunzătoare (cu caracter preventiv), încă din etapele inițiale, pentru a putea primi cu celeritate avizul de descărcare de sarcină arheologică.

Lecții învățate: Intervențiile specifice DMI 5.1 au o probabilitate foarte ridicată de apariție a unor situații neprevăzute: în timpul lucrărilor fiind descoperite noi probleme care impun lucrări adiacente. Aceste tipuri de finanțări trebuie să aibă un grad de flexibilitate mai mare pentru cheltuieli neprevăzute sau o anvelopă financiară mai largă pentru a acoperi lucrările care nu pot fi anticipate.

Recomandări: (1) Prioritizarea proiectelor care au descărcarea arheologică deja realizată; (2) Finanțarea (să devină eligibile) cheltuielie necesare descărcării arheologice, asigurându-se o finanțare flexibilă pentru cheltuieli neprevăzute, mai mare; (3) Realizarea unei anvelope financiare separate (din fonduri europene sau naționale) din care

⁴ Detalierea mecanismelor interne ce trebuie puse în funcțiune de către M. Culturii nu face obiectul acestei evaluări. Echipa de evaluare se mărginește la semnalarea acestui aspect, al funcționării deficitare a comisiilor care avea ca atribuții avizarea lucrărilor la obiective de patrimoniu

beneficiarii care realizează că descărcarea arheologică este mult mai complexă decât s-a crezut inițial să poate accesa, în regim de urgență, fonduri necesare lucrărilor arheologice.

Concluzie 16: Intervențiile asupra monumentelor istorice nu pot fi planificate riguros, deoarece pot conține probleme structurale care nu pot fi identificate în faza de proiectare și care, de regulă, generează costuri mari în etapa de execuție, care nu pot fi încadrate drept cheltuieli eligibile. În cazul beneficiarilor cu capacități financiare adecvate (consilii județene etc.) aceste probleme au fost depășite mai ușor, fiind suportate din bugetele proprii. În cazul beneficiarilor cu capacități financiare mici, aceste probleme au dus la întârzieri în execuția lucrărilor.

Recomandare: Creșterea procentului pentru cheltuieli neprevăzute. Dacă plafonul maxim este prevăzut prin regulamente europene, se recomandă semnalarea acestei situații instituțiilor cu inițiativă legislativă la nivelul UE (Comisia Europeană și Parlamentul European) pentru modificarea legislației în vederea creșterii pragului cheltuielilor neprevăzute pentru finanțări dedicate intervențiile de obiective de patrimoniu cultural.

Probleme structurale specifice în aria tematică a DMI 5.1

Concluzie 17 (a): Una dintre problemele existente la nivelul DMI 5.1 (exitând diferențe de la o regiune la alta) a fost identificarea operatorilor economici cu capacități tehnice pentru lucrări de tip restaurare și conservare.

Concluzie 17 (b): Chiar dacă la nivel de echipe de management de proiect lucrurile au stat bine la nivelul celor opt regiuni, cu excepția regiunilor Centru și Nord-Est, au existat mari probleme în identificarea experților tehnici și a meșterilor specializați în lucrări tradiționale artizanale care să fi angajați și să execute lucrările necesare. Lipsa specialiștilor în arhitectură specifică, a restauratorilor, a managerilor de patrimoniu, a inginerilor de restaurări, a proiectanților a făcut să existe proceduri de licitații întârziate sau care au făcut rabat la un set de competențe specifice necesare deoarece nu au existat ofertanți.

Recomandare: Introducerea și motivarea beneficiarilor de a realiza inclusiv activități “soft” de formare profesională care să vizeze formarea profesională a unor meșteșugari, precum și certificare profesională a acestora. O mai bună corelare cu finanțările din FSE, realizarea unor standarde profesionale de către INP, ar putea facilita dezvoltarea de competențe și asigurarea unei forțe de muncă adecvate reabilitării/ restaurării obiectivelor de patrimoniu cultural.

Concluzie 18: Au apărut diferențe semnificative între obiectivele reabilite, ca parte a ansamblurilor subîmpărțite⁵ și cele nereabilite, cel din urmă fiind puse în umbră.

Recomandare: Includerea/eligibilitatea unor lucrări de punere în valoare și a ansamblurilor subîmpărțite în proiectul general, în vederea asigurării unor intervenții complete și atractive din punct de vedere turistic.

Sistemul de management și control al programului

Concluzie 20: La nivelul regiunilor, sau chiar în interiorul aceleiași regiuni, s-au folosit metode diferite de culegere și de prezentare a datelor în cadrul raportelor de durabilitate (unii beneficiari au folosit valori nominale, alți beneficiari au folosit valori procentuale fără a fi precizată valoarea nominală) ceea ce face imposibilă cuantificarea exactă a creșterii numărului de turiști în valori nominale precum și a estimărilor procentuale. Cei doi indicatori de program (nr. proiect finanțate prin DMI 5.1 și nr. locuri de muncă nou create / menținute) nu sunt suficienți pentru ca evaluările intermediare și ex-post să fie realizate cu celeritate. *A existat o confuzie, semnalată și de raportul de evaluare anterior, că indicatorul „nr. de locuri de muncă nou create” poate fi înțeles diferit de indicatorul “nr. locuri demuncă menținute”.*

Recomandare: Identificarea unor indicatori de program mai relevanți, mai clar formulați și mai ușor de monitorizat este necesară. De asemenea, impunerea unui format standard de raportare (în special în cazul rapoartelor de durabilitate) folosindu-se sisteme unice numerice: ori valori nominale, ori valori procentuale a căror bază inițială să fie precizată și folosindu-se intervale de timp unice (ex. nr. de turiști pe an).

Durabilitate

Concluzie 21. Proiectele întregesc o bună durabilitate iar efectele intervențiilor se mențin. Cu toate acestea, există discrepanțe semnificative în ceea ce privește capacitățile beneficiarilor de a (1) realiza și urma planuri de conservare/ mentenanță, (2) promova și dezvolta “povești care vând” (planuri de interpretare), (3) realiza planuri de management/afaceri pentru valorificarea economică a obiectivelor de patrimoniu cultural din punct de vedere turistic.

Recomandare (a): Introducerea obligativității (prin viitoarele ghiduri) ca beneficiarii să realizeze activități care să le crească capacitățile proprii de a realiza și urma planuri de conservare/mentenanță a obiectivelor de patrimoniu⁶, specifice practicilor muzeale, ce vor fi reabilite din fonduri europene. Astfel de activități pot fi extrase din standardele prezentate în Legea muzeelor și colecțiilor publice, nr. 311/2003.

Recomandare (b): Dezvoltarea de planuri de interpretare. Obiectivele de patrimoniu construit au în general multe istorii care nu sunt explicite, motiv pentru care nu sunt cunoscute. Ca acțiuni de tip soft, adiacente, se recomandă impunerea unor activități care

⁵ Ansamblul subîmpărțit reprezintă existența a două sau mai multe obiective de patrimoniu distincte, din perioade diferite care sunt clasificate diferit dar care au funcționalități turistice, economice inseparabile.

⁶ Conform standardelor din Legea muzeelor și a colecțiilor publice nr. 311/2003

să dezvolte planurile de interpretare pentru public care să conțină (respectându-se adevărul istoric) a unor stimuli + interpretări. Aceste activități sunt menite atât pentru atragerea unui număr mai mare de turiști, cât și pentru conservarea laturii imateriale a patrimoniului național.

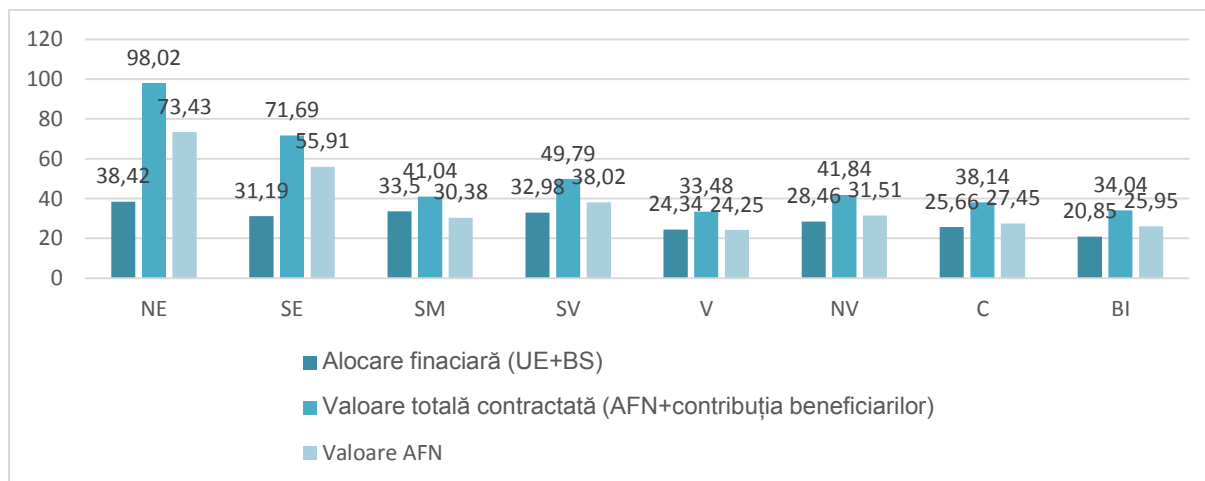
Recomandare privind evaluarea: Ținând cont de accesibilitatea și calitatea datelor, precum și de disponibilitatea actorilor implicați de a se implica în procesul de evaluare, considerăm că o durată realistă pentru o evaluare de impact ar trebui să fie de 8 luni

2.SITUAȚIA EXISTENTĂ

În perioada 2007-2013, Domeniul Major de Intervenție (DMI) 5.1 “Restaurarea și valorificarea durabilă a patrimoniului cultural, precum și crearea/ modernizarea infrastructurilor conexe”, din cadrul Programului Operațional Regional (POR) a vizat susținerea investițiilor pentru conservarea, restaurarea, consolidarea, reabilitarea, protejarea monumentelor istorice. Alocarea financiară orientativă pentru perioada 2007-2013 aferenta DMI 5.1 a fost de 235,40 milioane euro, din care 200,09 milioane euro contribuție FEDR, restul fiind reprezentat de contribuția (din surse publice) națională, din care 30,60 milioane euro din bugetul de stat și 4,71 milioane euro din bugetele locale.⁷

În cadrul apelurilor DMI 5.1 s-au depus 179 cereri de finanțare, în valoare totală de 710,9 milioane euro, din care contribuția comunitară solicitată era de 495,1 milioane euro, depășindu-se astfel alocarea inițială (gradul de depunere fiind de 191%).⁸ Au fost contractate 93 proiecte, cu o valoare totală a finanțării nerambursabile (AFN) de 306,9 milioane euro⁹, valoarea totală contractată fiind de 408,06 milioane euro. În plus, au fost reziliate 5 proiecte în valoare totală de 37,6 milioane euro, din care valoarea finanțării nerambursabile a fost de 26,4 milioane euro (Figura 1).¹⁰

Figură 2 Distribuția regională a fondurilor DMI 5.1 (mil. EUR)

Sursa: Date administrative AM POR, prelucrare proprie

Per ansamblu, valoarea medie a proiectelor implementate a fost de aproximativ 4 milioane EUR (total fonduri UE, BS și contribuția beneficiarului), cea mai mare valoare medie fiind

⁷ Conform Ghidul Solicitantului DMI 5.1 http://old.fonduri-ue.ro/res/filepicker_users/cd25a597fd-62/Finantari/POR/DMI-5.1/Ghid.Consolidat-DMI-5.1.pdf

⁸ Conform Raportului Final de Implementare POR 2007-2013

⁹ Valorile în EUR au fost calculate din RON, la cursul euro 4,54, cât era la finalul anului 2016

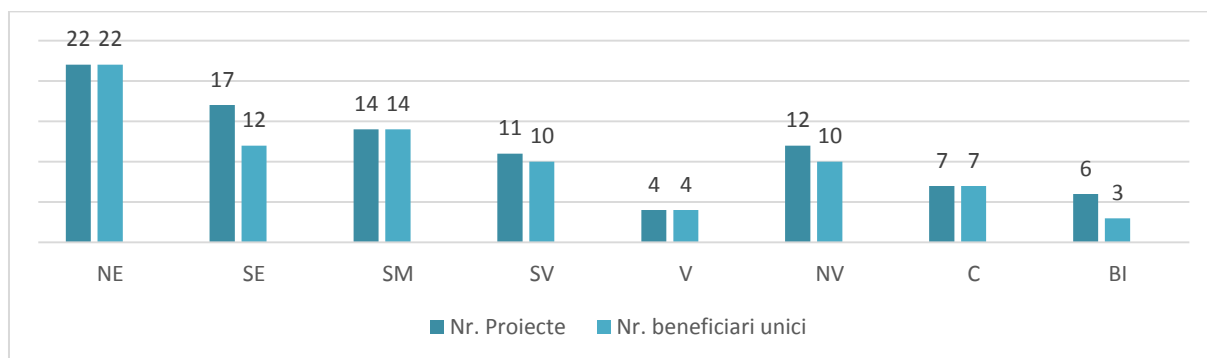
¹⁰ Sursa datelor: MDRAP - AM POR - informații prelucrate din contractele de finanțare analizate de echipa de evaluare

înregistrată în regiunea Vest (4 proiecte cu o valoare medie de aproximativ 8,3 milioane euro), iar cea mai mică valoare medie în regiunea Sud-Muntenia (2,9 milioane euro). La data de referință a analizei¹¹ toate proiectele contractate erau finalizate.

Cele 93 de proiecte au avut un număr total de 82 de beneficiari unici, între care 34 autorități publice locale, 32 unități de cult, 15 parteneriate, 1 organizație non-guvernamentală.

Distribuția regională a acestora este prezentată în Figura 2.

Figură 3 Distribuția regională a proiectelor și beneficiarilor DMI 5.1

Sursa: Date administrative AM POR, prelucrare proprie

¹¹ 31.12.2018

3.ETAPELE STUDIULUI

3.1 DESCRIEREA METODOLOGIEI

Evaluarea realizată a fost una de tip cauzal, comparând elementele de impact realizate atât în termenii rezultatelor pozitive cât și negative pentru a înțelege efectul net al intervenției. Analiza de impact s-a realizat într-o manieră holistică, urmărind atât efectele directe ale intervențiilor DMI 5.1, cât și efectele indirecte, propagate. Principalii indicatori utilizați pentru evaluarea impactului au fost cei aferenți logicii de intervenție a DMI 5.1:

- Locuri de muncă nou create/ menținute - patrimoniu cultural (acest indicator a fost tratat cumulativ);
- Numărul de proiecte în turism (susținute prin DMI 5.1)

Pentru o imagine cât mai clară asupra efectelor DMI 5.1, în procesul de analiză au fost identificați și o serie de indicatori suplimentari:

- Evoluția numărului de vizitatori/ infrastructură;
- Număr de infrastructuri reabilitate;
- Numărul de monumente reintroduse în circuitul turistic;

Abordarea metodologică pentru a răspunde întrebărilor de evaluare a inclus evaluarea bazată pe teorie (prin reconstrucția și interogarea teoriei programului), metodele și tehnicile prevăzute în acest sens incluzând cercetarea documentară, interviuri, focus-grupuri, studii de caz, ancheta/ sondaj, grupul nominal, panel de experți etc. Metodele și tehnicile folosite sunt detaliate în cele ce urmează.

1. Cercetarea documentară

Echipa de evaluare a analizat în cadrul acestei activități numeroase documente relevante, precum:

- Baza de date cu proiectele implementate și documentele aferente acestora;
- Documentele rezultate în urma activității diferitelor structuri implicate în managementul și coordonarea fondurilor ESI în România: RAI POR, materiale de pregătire CM POR, materiale grupuri de lucru operaționale;
- Manuale de proceduri, ghiduri aferente DMI5.1;
- Literatura de specialitate (studii, analize etc.);
- Site-ul www.fonduri-ue.ro; www.inforegio.ro
- Alte baze de date și surse de date statistice relevante (INS, Eurostat etc.), surse de date la nivel local/ regional;
- Site-uri web ale proiectelor.

2. Interviuri semi-structurate (în profunzime)

Interviurile în profunzime au avut scopul de a obține informații cu privire la impactul intervențiilor asupra:

- **Guvernanței domeniului cultural** (dezvoltarea abilităților și capacităților sectorului public local, încorporarea proiectului în politici și strategii) și condiții pentru îmbunătățirea acestuia și asigurarea durabilității;
- **Managementului amplasamentului** (abilități în consolidarea capacităților de gestionare și întreținere a amplasamentului de patrimoniu, planul de management, planul de conservare, acreditările obținute) și condiții pentru îmbunătățirea acestuia și asigurarea durabilității;
- **Identității locale** (implicarea și colaborarea cu comunitatea locală și sectorul de business, procentul vizitatorilor locali din totalul vizitatorilor) și condiții pentru îmbunătățirea acestuia și asigurarea durabilității;
- **Economiei locale** (dorința antreprenorilor locali de a investi în patrimoniul cultural, creșterea turismului, îmbunătățirea calificărilor și a capacității populației apte de muncă) și condiții pentru îmbunătățirea acestuia și asigurarea durabilității;

Punctual, au fost investigate aspecte privind:

- performanța indicatorilor;
- dificultăți întâmpinate în procesul de contractare, monitorizare și implementare;
- lecții învățate.

Toate interviurile s-au realizat față-în-față, pentru aceasta făcându-se deplasări în toate cele 8 regiuni de dezvoltare și la nivel central. Majoritatea interviurilor realizate au fost interviuri individuale, însă unele dintre ele au fost de grup (prin transformarea unor focus grupuri în interviuri de grup). Durata medie a unui interviu a fost de o oră, iar discuțiile au fost consemnate prin minute, al căror raport este prezentat în Anexa 7 a acestui raport, împreună cu ghidurile de interviu utilizate pentru fiecare categorie de grup țintă.

3. Anchetă/ sondaj de opinie

În cadrul evaluării s-au realizat 2 sondaje de opinie, după cum urmează:

- *La nivelul beneficiarilor finanțării prin POR, DMI 5.1*
- *La nivelul vizitatorilor obiectivelor de patrimoniu cultural, care au beneficiat de investițiile POR*

Având în vedere numărul relativ mic de proiecte implementate în cadrul DMI 5.1, primul sondaj menționat mai sus a vizat managerii de proiect/ persoanele cu funcție de conducere ale instituțiilor aplicante, din cadrul tuturor celor 93 proiecte. Chestionarul a fost aplicat on-line¹², iar întrebările incluse au fost atât de tip închis, cât și deschis.

Al doilea sondaj de opinie a avut drept populație statistică grupul țintă al proiectelor, respectiv vizitatorii români și străini ai obiectivelor de patrimoniu ce au beneficiat de finanțare prin POR DMI 5.1. Acesta a avut în vedere identificarea efectelor investițiilor susținute prin DMI 5.1, fiind urmărite aspecte privind:

Notorietatea obiectivului de patrimoniu

Promovarea obiectivului

¹² Prin platforma SurveyMonkey www.surveymonkey.com/

Nivelul satisfacției vizitatorilor față de intervenție Dezvoltarea de infrastructuri adiacente

Mărimea universului de vizitatori s-a realizat pe baza unui eșantion de conveniență, care să descrie cât mai bine percepțiile beneficiarii intervențiilor. Trebuie menționat faptul că dimensiunea populației totale, respectiv numărul total de vizitatori din obiectivele turistice finanțate, nu este cunoscută. De asemenea, nu există studii anterioare care să permită descrierea clară a profilului respondenților. De aceea, au fost selectate, în primul rând, obiectivele de patrimoniu finanțate, iar apoi selectați la fața locului vizitatorii.

În selecția obiectivelor de patrimoniu, s-a avut în vedere acoperirea regiunilor de dezvoltare, precum și alegerea obiectivelor de patrimoniu cu diferite grade de importanță, conform categorizării INP.

S-a considerat un volum al eșantionului de 480 de respondenți ca fiind satisfăcător pentru a răspunde întrebărilor cercetării, respectiv suficient de mare pentru a acoperi teritorial obiectivele intervenție, dar și pentru a descrie percepțiile respondenților. Pentru fiecare dintre regiunile dezvoltare au fost selectate 2 obiective de patrimoniu, încercându-se aplicarea chestionarului unui număr de 30 de respondenți, în fiecare dintre locațiile selectate dintre beneficiari. În cadrul selecției s-a avut în vedere respectarea unor cote pe gen, respectiv o distribuție echilibrată între bărbați și femei. Pentru o mai bună calitate a datelor și diminuarea non-răspunsurilor, administrarea chestionarelor a fost efectuată față în față de către operatori de sondaj.

Rapoartele aferente fiecărui sondaj realizat sunt prezentate în Anexa 9 a acestui raport.

4. Focus-grup/ Interviuri de grup

Organizarea de focus-grupuri a avut ca scop furnizarea de informații calitative suplimentare față de cele colectate din alte surse, relevante la nivel regional. Focus grupurile au fost organizate sub forma unei discuții structurate, pe baza unui ghid de focus-grup elaborat și agreeat cu Comitetul Științific al Evaluării¹³ anterior.

În cadrul focus-grupurilor s-au urmărit de o manieră diferențiată aspecte privind toate tipurile de intervenții sprijinite (restaurare, protejare, conservare și consolidare) cât și tipurile de site-uri sprijinite (clădiri individuale - monument/ muzeu/ clădiri de patrimoniu, mănăstire/ biserică de patrimoniu etc. - sau centru istoric și cultural al unui oraș), precum și aspecte privind complementaritatea acestor intervenții și zonele potențiale pentru crearea de sinergii.

Temele de discuție au inclus:

- Măsura în care DMI 5.1 a răspuns nevoilor turismului cultural
- Impactul investițiilor DMI 5.1 la nivel local/ regional/ național
- Proiecte de succes în regiune
- Factorii care au dus la succesul intervențiilor DMI 5.1
- Proiecte slabe/ intervenții greșite
- Impactul socio-economic al DMI 5.1

¹³ Comitetul Științific al Evaluării reprezintă o structură de sprijinire și asistență a evaluării în vederea asigurării calității procesului de evaluare

- Creșterea atractivității turistice a comunităților în care au fost realizate investițiile
- Lecții învățate în urma intervențiilor DMI 5.1, POR 2007-2013

În total, la focus-grupuri au luat parte 42 persoane, din următoarele grupuri țintă:

- ADR-uri
- Beneficiari ai instituțiilor de cultură/ culte
- Beneficiari ai autorităților publice locale (județene/ primării)
- Operatori agenții de turism care au în ofertă obiective de patrimoniu cultural
- Operatori de cazare din localitățile în care au existat intervenții finanțate din cadrul DMI 5.1.
- Direcții județene de cultură
- Comisii zonale ale monumentelor istorice
- Asociații culturale

3 din aceste focus-grupuri au fost transformate ad-hoc în interviuri de grup, în condițiile în care nu a fost asigurată o prezență semnificativă la respectivele focus-grupuri. Din punct de vedere metodologic au fost transmise invitații de participare tuturor beneficiarilor din fiecare regiune, precum și altor actori regionali relevanți (direcții județene de cultură, ONG-uri, ADR-uri). Cu toate acestea, se observă un grad relativ scăzut de interes din partea beneficiarilor de a participa la astfel de întâlniri, și implicit în procesul de evaluare, mai ales în condițiile în care majoritatea proiectelor sunt finalizate de peste 4 ani, unele dintre ele fiind inclusiv ieșite din perioada de durabilitate de 5 ani după finalizarea intervențiilor finanțate prin POR.

Ghidurile folosite în cadrul focus grupurilor/ interviurilor de grup, împreună cu rapoartele aferente fiecărui focus grup/ interviu de grup realizat sunt prezentate în Anexele 11, respectiv 8 ale acestui raport.

5. Studii de caz

Utilizarea studiilor de caz a urmărit obținerea unor informații calitative suplimentare față de cele obținute prin celelalte metode, astfel încât să se poată nuanța, explica și detalia anumite constatări rezultate din alte metode, putându-se evidenția mai ușor exemple de bune practici, probleme punctuale, contexte specifice de implementare, factori determinați pentru succesul intervenției. Studiile de caz s-au realizat prin: cercetare documentară, interviuri (cu managerii de proiect sau reprezentanți beneficiarilor), vizite la fața locului, observație directă.

Selectarea cazurilor a avut în vedere acoperirea următoarelor criterii:

- Acoperirea regională
- Acoperirea tuturor tipurilor de intervenții: restaurare, protejare, conservare și consolidare
- Includerea de proiecte atât de restaurare de clădiri individuale (monument/ muzeu/ clădiri de patrimoniu, mănăstire/ biserică de patrimoniu etc.) cât și proiecte de restaurare centru istoric și cultural al unui oraș.
- Tip de beneficiari și de proiecte: patrimoniu cultural mondial, patrimoniu cultural național, patrimoniu cultural din mediul urban;

S-au colectat informații cu privire la:

- Contextul intervenției
- Efectele intervenției (inclusiv indicatorii de evaluare)
- Factorii care au determinat efectele produse
- Implicarea părților interesate

Studiile de caz sunt prezentate în Anexa 10 a acestui raport.

6. Grup nominal

Organizarea unui grup nominal a fost considerată relevantă pentru domeniul dezvoltării locale pe baza patrimoniului cultural și al promovării turismului întrucât, din practică, acestea dau naștere unor opinii divergente și implică probleme complexe care trebuie să fie explorate în profunzime, astfel că este necesară obținerea mai multor perspective cu privire la un singur subiect.

Grupul nominal a fost utilizat pentru a valida rezultatele principale de evaluare ale impactului DMI 5.1 și pentru a discuta în special recomandările privind politicile de dezvoltare. De asemenea, în cadrul grupului nominal s-au discutat efectele neintenționate (pozitive sau negative) ale intervențiilor DMI 5.1 și importanța lor în economia intervenției:

- Resursele de patrimoniu cultural sunt adesea supra-comercializate, prea mulți vizitatori cauzând pagube fizice site-urilor istorice sau erodând semnificația culturală a tradițiilor și meșteșugurilor prin supraexploatare.
- Disponibilitatea turiștilor de a plăti prețuri mai mari decât populația locală pentru bunuri și servicii de bază duce deseori la creșterea prețurilor, făcând aceste lucruri mai costisitoare pentru locuitorii comunității;
- Schimbări în proprietatea imobiliară se produc adesea în economiile bazate pe turism, deoarece investitorii din afara țării, care sunt adesea capabili să plătească prețuri mai mari, achiziționează terenuri, clădiri și clădiri locale.

Raportul aferent grupului nominal este prezentat în **Anexa X** a acestui raport.

7. Panel de experți -

Panelul de experți s-a constituit pentru a furniza un punct de vedere independent și obiectiv cu privire la validarea rezultatelor evaluării. Experții care au făcut parte din panel, în număr de 5, au fost selectați din domeniile de dezvoltare culturală și turistică și elaborare de politici. Aceștia au fost consultați pentru identificarea recomandărilor și pentru completarea analizei benchmarking, contribuția acestora fiind utilă pentru definirea lecțiilor învățate pentru conceperea politicii viitoare.

În principal, panelul de experți a contribuit la:

- examinarea provocărilor actuale și noi pentru dezvoltarea viitoare a activității de restaurare și valorificarea patrimoniului cultural (DMI 5.1);
- stimularea contribuției reciproce a fiecărei experiențe în vederea îmbogățirii bazei de cunoștințe pentru evaluarea impactului;
- verificarea existenței altor experiențe și altor evaluări pentru a fi utilizate ca un punct de referință;
- furnizarea de perspective și recomandări pentru politicile de dezvoltare viitoare.

Raportul aferent panelului de experți este prezentat în **Anexa X** a acestui raport.

3.2 LITERATURA DE SPECIALITATE

Analiza literaturii de specialitate și a documentelor strategice constituie baza pentru reconstruirea Teoriei Schimbării, cu accent pe stabilirea principalelor efecte ale investițiilor în restaurarea și valorificarea patrimoniului cultural și determinarea modului în care acestea pot fi evaluate prin metode cantitative și calitative.

Posibile efecte așteptate ca urmare a implementării DMI 5.1

Efectele investițiilor în restaurarea și valorificarea durabilă a patrimoniului cultural, și crearea/ modernizarea infrastructurilor conexe:

1. restaurarea și valorificarea durabilă a obiectivelor de patrimoniu cultural;
2. crearea/ menținerea număr de locuri de muncă;
3. creșterea importanței turismului cultural, ca factor care stimulează creșterea economică în regiuni;
4. extinderea sezonului turistic;
5. creșterea numărului de turiști - prin valorificarea potențialului turistic cultural local și regional pe piața turistică națională și internațională;
6. contribuții aduse în vederea dezvoltării economico-sociale, echilibrată teritorial și durabilă a regiunilor României, corespunzător cu nevoile lor și resursele specifice.

Factori de influență

1. Complementaritatea cu alte tipuri de investiții ca factor potențator al rezultatelor
Ipoteză: Comunitățile/ regiunile care, pe lângă investiția specifică 5.1, au beneficiat de investiții și prin intermediul altor DMI-uri, au înregistrat rezultate sporite în ceea ce privește obiectivele DMI 5.1 și obiectivul strategic POR.

Domeniile majore de intervenție din cadrul aceleiași Axe prioritare vizează următoarele tipuri de acțiuni:

- Crearea/ dezvoltarea/ modernizarea infrastructurilor specifice pentru valorificarea durabilă a resurselor naturale și pentru creșterea calității serviciilor turistice;
 - Promovarea potențialului turistic și crearea infrastructurii necesare pentru creșterea atractivității României ca destinație turistică;
2. Complementaritatea cu alte Domenii Majore de Intervenții
 - Criza economică și financiară din perioada implementării -potențială diminuare a capacității DMI de atingere a țintelor asumate în privința număr de locuri de muncă create/ menținute.

Literatura de specialitate oferă numeroase elemente de îndrumare metodologică, atât la nivel general, cât și specific, pe următoarele paliere: evaluare de impact, evaluarea intervențiilor în domeniul sănătății, evaluarea intervențiilor susținute prin Fondul European de Dezvoltare Regională, în contextul Politicii de Coeziune. Atât CE, cât și autoritățile din România, au derulat mai multe exerciții de evaluare relevante, care permit extragerea de bune practici/ lecții învățate pentru actuala evaluare.

Cercetările arată că intervențiile eficiente necesită un mediu politic care să depășească abordarea sectorială și să permită realizarea de programe integrate. Dezvoltarea urbană care ia în considerare aspectele culturale este foarte importantă, iar autoritățile locale joacă un rol tot mai important în promovarea culturală. Participarea, responsabilitatea și mecanismele de finanțare durabile pot să consolideze efectele unor astfel de programe. Lecțiile învățate din perioada anterioară de programare¹⁴, la nivel european ne permit extragerea mai multor recomandări relevante pentru viitoarea perioadă de programare:

- Investițiile *hard* trebuie să fie combinate cu investiții *soft* în resursele umane pentru a obține valoare adăugată și sinergie din finanțarea atrasă.
- Investițiile să fie monitorizate și corelate cu strategiile actualizate
 - Să fie monitorizate permanent necesitățile sectoriale și dezvoltarea acestora iar documentele strategice să fie actualizate cu cele mai recente date.
 - Autoritățile de Management și Organismele Intermediare să lucreze împreună pentru identificarea corectă a celor mai recente evoluții în domeniul culturii, pentru a asigura că apelurile lansate reflectă situația curentă.
- Susținerea Autorității de Management în selectarea doar a proiectelor care sunt susținute de evaluarea nevoilor și care demonstrează suficient de bine soluția pe termen lung
 - Demonstrarea faptului că investiția reacționează la nevoile și posibilele ineficiențe în materie de cultură la nivel național sau, eventual, la nivel regional.
 - Identificarea tendințelor în zona vizată de investiții și evaluarea gradului în care investiția respectivă abordează aceste tendințe și dacă, astfel, asigură o soluție pe termen lung a nevoii abordate.

Conform EVALSED¹⁵ evaluarea de impact trebuie privită din perspectiva contribuției unui program/politici/intervenții la schimbare, și nu neapărat din perspectiva evoluției pe termen lung, din perspectiva statistică, unde pot exista mulți alți factori ce pot influența o anumită politică. EVALSED menționează, de asemenea, că evaluarea de impact se realizează la 3 ani de la finalizarea perioadei de programare. În acest context este important de menționat faptul că implementarea proiectelor finanțate în cadrul POR 2007 - 2013, inclusiv DMI 5.1, s-a realizat până în 31.12.2015 (conform regulii N+2), ceea ce înseamnă că se recomandă evaluarea impactului începând cu 01.01.2019. Din această perspectivă, considerăm că acest exercițiu de evaluare a fost realizat la momentul oportun pentru identificarea și analizarea efectelor intervențiilor finanțate în cadrul POR 2007 - 2013, inclusiv DMI 5.1, și pentru a răspunde în cel mai adecvat mod întrebărilor de evaluare.

De asemenea, una dintre definițiile evaluării de impact, conform Băncii Mondiale¹⁶, este „o evaluare realizată la un anumit timp (cinci până la zece ani) de la realizarea intervenției, astfel încât să permită apariția impactului”.

¹⁴ Comisia Europeană, http://www.esifforhealth.eu/pdf/WP2_Guide_FINAL_20150211.pdf

¹⁵ https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/guide/guide_evalsed.pdf

¹⁶

<http://documents.worldbank.org/curated/en/475491468138595632/text/382680Impact1e10experience01PUBLI C1.txt>

La nivelul POR 2007-2013, au existat mai multe exerciții de evaluare, care au inclus evaluarea ex-ante, evaluări intermediare și ad-hoc¹⁷, prevăzute de Planul Multianual de Evaluare (PME)¹⁸, și ca răspuns la nevoile de management din timpul implementării programului. La acestea se adaugă evaluarea ex-post (de impact) prevăzută în PME PO 2014-2020.

În ceea ce privește evaluarea impactului intervențiilor finanțate prin intermediul DMI 5.1, menționăm existența unui exercițiu anterior de evaluare - Evaluarea de impact a DMI 5.1 „Restaurarea și valorificarea durabilă a patrimoniului cultural și crearea/modernizarea infrastructurilor conexe” și DMI 5.3 „Promovarea potențialului turistic și crearea infrastructurii necesare, în scopul creșterii atractivității României ca destinație turistică” realizată în 2015, în urma căreia au fost identificate recomandări relevante pentru evaluarea prezentă. Totuși, în ceea ce privește exercițiul de evaluare a impactului DMI 5.1, evaluarea anterioară a avut o serie de limitări, între care numărul relativ scăzut de proiecte finalizate și disponibilitatea redusă a datelor din monitorizare. O altă limitare a evaluării din 2015 este aceea că a fost realizată în timpul implementării POR 2007-2013, luând în calcul proiectele finalizate, dar nu și existența unei perioade de timp între finalizarea proiectelor și măsurarea impactului, ceea ce înseamnă că, pe lângă numărul limitat de proiecte finalizate, o altă limitare metodologică importantă a fost aceea că nu a trecut suficient timp de la finalizarea proiectelor pentru ca efectele să aibă timp să se manifeste, și mai ales nu s-a putut evalua sustenabilitatea efectelor apărute.

Spre deosebire de evaluarea anterioară, evaluarea prezentă aduce astfel o profunzime analitică mai mare în privința întrebărilor de evaluare, având în vedere că analiza cuprinde în primul rând întreg portofoliul de proiecte finalizate, putând prezenta o analiză de profunzime a impactului intervențiilor finanțate la nivelul întregului DMI 5.1, cu concluzii și recomandări care au validitate metodologică la nivel macro, și care pot fi utilizate ca lecții învățate pentru pregătirea următoarei perioade de programare 2021-2027.

3.3 COLECTAREA DATELOR

Colectarea de date cantitative în exercițiul de evaluare își propune prezentarea statistică și cantitativă a rezultatelor cercetării documentare și a rezultatelor metodelor de cercetare cantitativă, și anume a analizării bazelor de date disponibile și a realizării celor 2 sondaje de opinie. Datele cu privire la portofoliul de proiecte au fost obținute de la BE POR, AM POR și ADR-uri, și au fost agregate în baze de date cu proiectele depuse, contractate și finalizate pe DMI 5.1, și de asemenea, baze de date cu informații din colectate din cererile de finanțare, contractele de finanțare, din ultimele rapoarte de progres și din rapoartele de sustenabilitate.

¹⁷ Lista evaluărilor POR 2007-2013 poate fi consultată la adresa: <http://old.fonduri-ue.ro/documente-suport/56-evaluari/154-evaluare-por>

¹⁸Disponibil la: http://old.fonduri-ue.ro/res/filepicker_users/cd25a597fd-62/Documente_Suport/Evaluari/1_EVALUARI_POR/1_pme%20por_dec2009_aprobat%20cmpor_ro.pdf

Pe lângă cele de sus, au mai fost colectate numeroase date statistice din baze de date disponibile pe website-ul Tempo Online al Institutului Național de Statistică.

Tot ca parte a cercetării cantitative, au fost derulate cele 2 sondaje de opinie, descrise în secțiunea anterioară. În ceea ce privește sondajul de opinie adresat vizitatorilor obiectivelor de patrimoniu beneficiare DMI 5.1, chestionarul a fost aplicat la 16 obiective de patrimoniu, câte două pe fiecare regiune de dezvoltare, cuprinzând:

- 4 unități de cult
- 11 Autorități publice locale
- 1 parteneriat între 2 UAT-uri

Astfel, obiectivele de patrimoniu unde a fost aplicat chestionarul sunt:

Titlu proiect	Regiune	Tip Patrimoniu
Ansamblul Mitropolitan din Iași	NE	A
Mănăstirea Moldovița	NE	A și UNESCO
Cetatea Capidava	SE	A
Biblioteca Județeană "Panait Istrati"	SE	B
Ansamblul Brâncovenesc Potlogi	SM	A
Complexul muzeal Golești	SM	A
Casa Cesianu	BI	B
Muzeul Nicolae Minovici	BI	A
Cetatea Sucidava	SV	A
Muzeul Olteniei Craiova	SV	B
Zona urbană „Dealul Cetății Deva”	V	A și B
Biserica și Mănăstirea Radna	V	A (3) și B (1)
Cetatea Oradea	NV	A
Circuitul târgurilor medievale din Transilvania de Nord - Castelul Karolyi din Carei, Castelul (Cetatea) Karolyi din Ardud	NV	A
Biserica Evanghelică Sibiu	C	A
Centru Istoric Traseul Estic, Traseul Sudic, Traseul Nordic Fortificația de tip Vauban -Alba Iulia	C	-

Tabel 1 Obiective de patrimoniu unde s-au aplicat chestionare pe vizitatori

În urma acestui sondaj de opinie aplicat la fața locului, a fost obținut un număr de 480 răspunsuri, conform volumului eșantionului stabilit.

Sondajul de opinie aplicat on-line au fost realizate prin includerea exhaustivă a tuturor managerilor de proiect regăsiți în bazele de date obținute de la AM POR, de unde a rezultat un volum de 93 de potențiali respondenți.

Rata de răspuns la acest chestionar a fost destul de mică, având în vedere că s-au obținut doar 23 răspunsuri, deși chestionarul on-line a fost precedat de o mobilizare prin telefon și de reveniri succesive către persoanele/ instituțiile vizate, pentru a se atinge un număr maxim de respondenți.

Colectarea de date calitative a fost realizată prin mai multe metode de cercetare, pe care le prezentăm în continuare:

Focus-grupurile

Pe perioada de colectare a datelor s-au organizat 8 focus-grupuri/ interviuri de grup regionale, conform metodologiei prezentate anterior. Din cauza numărului insuficient de participanți, 3 dintre acestea, respectiv cele din regiunile Vest, Centru și Sud-Vest, au fost transformate în interviuri de grup.

Prezentăm mai jos situația derulării acestora:

Tabel 2 Focus-grupuri derulate

Regiune	Nr. participanți	Instituții
SV	5	ADR SV, Asociația Monumente Oltenia, Muzeul de Artă Craiova, DJC Dolj CJ Dolj
NV	2	DJC Cluj, ASOP NV
V	3	Asoc. Salvați Patrimoniul Timiș, CJ Timiș, Episcopia Romano-catolică Timișoara
SE	8	Asoc. Clubul de Turism Proilavia, CJ Buzău (3), DJC Galați, CJ Brăila, ADR SE (2)
NE	10	CJ Suceava, UAT Aroneanu (2), Mitropolia Moldovei și Bucovinei (2), CJ Botoșani (2), Primăria Piatra Neamț, DJC Neamț, ANTREC
SM	2	CJ Dâmbovița, Primăria Topoloveni
C	5	Agenția Județeană de Turism Sibiu, Primăria Mediaș, ADR C, Consistoriul Superior, Parohia Evanghelică C.A. Sibiu
BI	7	ADR BI, INP (2), ProPatrimoniul, Asociația ARCHE, Asociația SINAPTICA, APTR

Interviuri semi-structurate

Tot în scopul colectării de date calitative, au fost realizate 18 interviuri, la care au participat 27 de persoane, reprezentanți ai principalelor instituții implicate în managementul și implementarea DMI 5.1 și cu responsabilități în domeniul de interes, respectiv:

- 3 interviuri cu reprezentanți AM POR (Direcția Programare, Direcția Contractare, Direcția Monitorizare)
- 8 interviuri cu ofițeri de monitorizare din cadrul ADR-urilor (câte 1 interviu în fiecare regiune de dezvoltare)
 - 1 interviu Administrația Fondului Cultural Național
 - 2 interviuri Institutul Național al Patrimoniului
 - 1 interviu Ministerul Culturii (Direcția Patrimoniul Cultural)

- 1 interviu Ministerul Turismului
- 2 interviuri cu Beneficiari ai investițiilor DMI 5.1

Studiile de caz

Interviurile mai sus menționate au fost completate de realizarea a 7 studii de caz, aproape câte unul în fiecare regiune de dezvoltare, cu excepția regiunii Sud-Est. Proiectele analizate au fost cele din tabelul de mai jos.

Tabel 3 Studii de caz

Cod SMIS	Denumire proiect	Beneficiar	Regiune	Județ	Tip Patrimoniu
15796	Consolidare, restaurare și conservare Casa Cesianu	UAT Municipiul București	BI		Grupa B
15876	Amenajarea complexului muzeal Golești - Reabilitarea, conservarea și punerea în valoare	UAT Județul Argeș	SM	Argeș	Grupa A
1971	Reabilitare Centru Istoric Traseul Estic, Traseul Sudic, Traseul Nordic Fortificația de tip Vauban -Alba Iulia - căi de acces, iluminat și mobilier urban specific	UAT Municipiul Alba Iulia	C	Alba	-
16543	Dezvoltarea turismului cultural în Regiunea Vest prin renovarea și includerea în circuitul turistic a Bisericii și Mănăstirii Radna	Episcopia Romano-Catolică Timișoara	V	Timiș	A (3) și B (1)
10904	Valorificarea turistică a Ansamblului Mitropolitan din Iași	Mitropolia Moldovei și a Bucovinei	NE	Iași	Grupa A
1590	Revitalizarea cetății Oradea în vederea introducerii în circuitul turistic. Cetatea Oradea complex cultural turistic european- etapa I	UAT Municipiul Oradea	NV	Bihor	Grupa A
3767	Consolidare, restaurare și modernizare la secția de istorie - arheologie a Muzeului Olteniei Craiova	UAT Județul Dolj	SV	Craiova	Grupa B

Informațiile colectate au fost sintetizate într-o fișă a fiecărui proiect, într-un format unitar, iar un raport al acestora se găsește în Anexa 10 la raportul de evaluare.

3.4 LIMITĂRI

Limitările metodologice care au cele mai semnificative efecte asupra capacității echipei de evaluare de a răspunde de o manieră eficientă la întrebările de evaluare sunt prezentate mai jos (Tabelul 4), însoțite de acțiunile întreprinse pentru diminuarea influenței acestora asupra procesului.

Tabel 4 Limitări

Riscuri manifestate	Mod de soluționare
<p>Accesibilitatea datelor - Accesul dificil la datele administrative de la nivelul OI POR (cereri de finanțare, rapoarte de progres și durabilitate, disponibilitatea pentru realizarea interviurilor, pentru a participa la focus grupuri). Evaluarea presupune un efort suplimentar din partea actorilor interesați, începând cu cei de la nivelul central și până la nivelul regional și local. Acest efort suplimentar este identificat în necesitatea furnizării datelor necesare echipei de evaluare, date care nu sunt întotdeauna colectate, arhivate și agregate conform responsabilităților fiecărui actor implicat. Fără a generaliza, au fost întâmpinate dificultăți în colectarea datelor la nivel regional, existând întârzieri semnificative din partea unor regiuni de a furniza aceste date, precum și reticența altora de a le furniza în formă arhivată. Aceste dificultăți au generat întârzieri în derularea celorlalte metode, care depindeau de colectarea primară de date și cercetarea documentară aferentă.</p>	<p>Acest risc a fost parțial limitat prin implicarea echipei de experți, prin comunicarea directă și repetată cu actorii relevanți, prin depășirea barierelor de comunicare și prin realizarea unui management adecvat al așteptărilor și limitarea pe cât posibil a efortului depus de către autoritățile responsabile cu colectarea datelor.</p> <p>Acolo unde colectarea datelor nu a fost posibilă din surse primare, s-a încercat identificarea acestora din alte surse disponibile public.</p>
<p>Calitatea datelor - Inconsistențe între informațiile colectate din surse diferite, cum ar fi între datele de monitorizare centralizate, furnizate de către AM POR și cele prevăzute în contractele și cererile de finanțare, și datele furnizate de beneficiari prin intermediul rapoartelor de durabilitate. De exemplu, beneficiarii au raportat indicatori de program diferiți din cauza schimbării definiției anumitor indicatori pe parcursul implementării proiectelor, ceea ce a făcut dificilă și în anumite cazuri imposibilă agregarea acestora</p>	<p>Analiza s-a făcut prin coroborarea/verificarea încrucișată a diferitelor baze de date puse la dispoziție, și validarea acestora cu părțile interesate și inclusiv cu informații disponibile on-line.</p> <p>În urma consultării cu BE POR, acolo unde au existat diferențe, s-a optat pentru includerea în analiză a datelor cuprinse în CF-uri, contracte și rapoarte și pe prelucrarea proprie a acestora într-un centralizator al portofoliului de proiecte, realizat în cadrul proiectului.</p>
<p>Accesibilitatea datelor - Accesul dificil la datele administrative de la nivelul instituțiilor culturale și de patrimoniu, calitatea slabă a acestora</p>	<p>Efectele acestui risc au fost diminuate doar parțial prin aplicarea sondajului de opinie în rândul managerilor proiectelor care au beneficiat de finanțare. Rata scăzută de</p>

	răspuns influențează negativ calitatea informațiilor colectate.
Rata scăzută de participare la focus-grupuri, cu toate eforturile depuse de a transmite invitații tuturor beneficiarilor la nivelul fiecărei regiuni, cât și altor actori relevanți - DJC	Focus-grupurile la care nu au participat suficienți invitați au fost transformate în interviuri de grup.
Rata scăzută de răspuns la sondajul de opinie on-line.	Efectele acestui risc au fost diminuate prin prelungirea perioadei de realizare a sondajelor de opinie și reveniri telefonice pentru mobilizarea grupurilor țintă vizate, cu scopul de a crește numărul de răspunsuri.
Timpul scurt avut la dispoziție pentru evaluare, după primirea datelor și informațiilor solicitate.	Echipa de evaluare a depus toate eforturile pentru a se încadra în termenele solicitate, suplimentând numărul de experți și echipa de suport.
Calitatea datelor colectate în perioada de durabilitate/ sustenabilitate, mai ales în privința indicatorului referitor la numărul de turiști, indicator pe care fiecare beneficiar îl raportează după propria înțelegere și care a fost imposibil de agregat	Folosirea de surse de date alternative studiilor de caz, sondaje și concentrarea eforturilor pentru colectarea cât mai multor date calitative.

Cea mai mare limitare a acestei evaluări este considerată înțelegerea limitată sau neînțelegerea rolului evaluării în ecosistemul politicii publice, motiv pentru care considerăm că există o rată mică de răspuns/ participare la aplicarea metodelor, dar și pentru greutățile întâmpinate în colectarea datelor, limitare pe care echipa de evaluare a încercat permanent să o diminueze prin comunicarea continuă cu toți actorii implicați și explicarea importanței, a scopului evaluării, și a modului în care fiecare actor implicat poate beneficia de pe urma unui exercițiu de evaluare, fie pentru a-și putea baza deciziile pe informații solide provenite din evaluare, fie pentru a înțelege mai bine cât de eficient a fost modul de cheltuire a banilor, ce are efect și ce nu, care sunt intervențiile care au rezultate și impact. Considerăm că este nevoie de un efort colectiv pentru crearea și dezvoltarea culturii evaluării la nivel central/ regional/ local.

4. ANALIZĂ ȘI INTERPRETARE

Pentru a da răspunsuri clare și precise întrebărilor de evaluare, conform metodologiei agreate, am împărțit prima întrebare de evaluare în două părți: (1) Care este efectul net al intervenției fondurilor asupra patrimoniului cultural și asupra infrastructurilor conexe? Și (2) Care sunt factorii care au determinat efectul net? Cea de-a treia întrebare este bine formulată și va primi răspunsurile în forma în care a fost formulată (3): Ce tip de intervenție dă rezultate, pentru cine și în ce circumstanțe?

4.1 Care este efectul net al intervenției fondurilor asupra patrimoniului cultural și asupra infrastructurilor conexe?

Efectul net al DMI 5.1 poate fi înțeles mai bine în funcție de și analizând următoarele dimensiuni de evaluare:

- Situația (îndeplinirea) indicatorilor de program;
- Relevanța finanțărilor pentru beneficiari și nevoile de dezvoltare ale Regiunilor;
- Eficacitatea finanțărilor (*în ce măsură și-a atins DMI 5.1 obiectivele*);
- Eficiența (intervențiilor semnificative);
- Impact (*Impactul local, impactul regional, impactul național*).
- Efecte neprevăzute apărute;

Axa Prioritară (AP) 5 a POR a vizat dezvoltarea durabilă și promovarea turismului, identificate ca o prioritate de dezvoltare regională, în Strategia Națională de Dezvoltare Regională, elaborată pe baza Planurilor de Dezvoltare Regională și Cadrul Strategic Național de Referință 2007-2013, dat fiind potențialul turistic existent în toate regiunile. În cadrul AP5, prin DMI 5.1, cu o alocare inițială orientativă de 235,40 milioane euro¹⁹, s-au finanțat proiecte care au ca obiectiv conservarea, restaurarea, consolidarea, reabilitarea, protejarea monumentelor istorice. Prin apelurile lansate în cadrul acestui DMI au fost finanțate în total un număr de 93 proiecte, din care 89 de proiecte finalizate, implementate în perioada 2010 - 2016, cumulând o valoare totală de 1,65 de miliarde de lei.

Situația indicatorilor de program

În ceea ce privește indicatorii aferenți acestui DMI, monitorizați pe parcursul implementării programului, indicatorul de realizare imediată/ output a fost atins în proporție de 89% iar indicatorul de rezultat a fost depășit în proporție de 352%. Neatingerea *indicatorului de output* nu reprezintă o problemă în ceea ce privește evaluarea impactului DMI 5.1, cele 93 de proiecte implementate fiind suficiente pentru a produce impact regional.

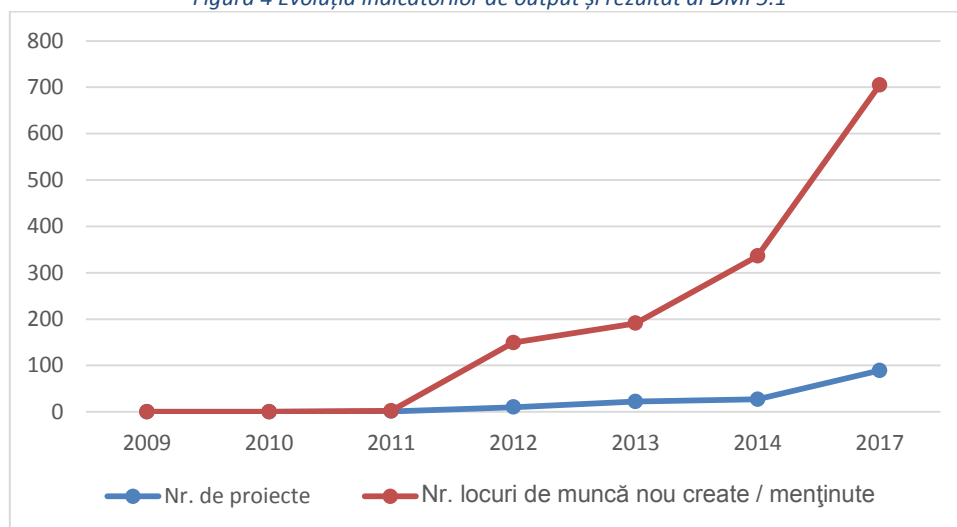
¹⁹ Conform Ghidului Solicitantului aferent DMI 5.1, disponibil la http://old.fonduri-ue.ro/res/filepicker_users/cd25a597fd-62/Finanțări/POR/DMI-5.1/Ghid.Consolidat-DMI-5.1.pdf

Tabel 5 Indicatori DMI 5.1

Indicatori ²⁰		2009	2010	2011	2012	2013	2014	2017	2018	Total
<i>Indicatori de output</i>										
Proiecte în turism (nr.)	Realizat	0	0	1	10	22	27	89	89 ²¹	
	Țintă									100
<i>Indicatori de rezultat</i>										
Locuri de muncă nou create / menținute (nr.)	Realizat	0	0	2	149	191	336	705		
	Țintă									200

Indicatorul de rezultat, numărul de locuri de muncă nou create/ menținute, crește exponențial (Figura 3) odată cu demararea și progresul implementării proiectelor. În anul 2018, la doi ani după finalizarea implementării proiectelor, a atins valoarea de 808 de locuri de muncă create în domeniul patrimoniului cultural (404% din valoarea inițial estimată), demonstrându-se astfel, parțial, durabilitatea proiectelor finanțate prin DMI 5.1 (Figura 3).

Figură 4 Evoluția indicatorilor de output și rezultat ai DMI 5.1

A existat o confuzie, semnalată și de raportul de evaluare anterior, că indicatorul „nr. de locuri de muncă nou create” poate fi înțeles diferit de indicatorul “nr. locuri demuncă menținute”, făcând dificilă înțelegerea și raportarea beneficiarilor, mai ales în cadrul raportelor de monitorizare.

Relevanța finanțării pentru beneficiari și nevoile de dezvoltare ale Regiunilor

²⁰ Sursă: Raportul final de implementare (2017)

²¹ La data de 30.09.2018, erau înregistrate 93 de proiecte contractate, dintre care 89 sunt finalizate, iar restul de 4 sunt nefuncționale

Proiectele finanțate din DMI 5.1 au răspuns, în funcție de specificul și potențialul regiunilor, în măsuri diferite nevoilor turismului cultural. În lipsa unor strategii naționale dar și regionale (la nivelul etapei de programare a POR 2007-2013) dedicate turismului cultural, sau în general situației patrimoniului național construit, a fost dificilă prioritizarea, la nivel de program a intervențiilor.

Au existat diferențe semnificative între modul în care a răspuns Programul nevoilor în cele opt regiuni. Aceste diferențe sunt legate de tipologia obiectivelor de patrimoniu care au fost reabilite. În unele regiuni se remarcă o selecție bună a intervențiilor în funcție de importanța istorică a obiectivelor de patrimoniu și de contribuția acestora la turismul cultural (Regiunile Nord-Est, Centru, Vest) în timp ce în alte regiuni selecția intervențiilor nu a adresat cele mai relevante obiective din regiune (Regiunile Nord-Vest, București-Ilfov).

Principala cauză care a dus la această situație a fost metoda de acordare a finanțărilor care a favorizat beneficiarii care au avut capacități de informare și administrative mai bune (acces la servicii de consultanță), capacitatea acestora jucând un rol esențial.

Metoda de selecție a proiectelor care au fost finanțate - primul-venit, primul servit - a favorizat beneficiarii care au avut cunoștințe și capacități de scriere de proiecte/ atragere de finanțări europene și nu a favorizat o selecție a finanțărilor bazate pe valoare istorică/ de patrimoniu sau potențialul turistic al obiectivelor finanțate. Acest aspect a fost atenuat în regiunile istorice din Vechiul Regat dar a fost puternic resimțit în Banat și în Transilvania.

DMI 5.1 a răspuns unei nevoi uriașe de finanțare în domeniul reabilitării patrimoniului cultural și istoric construit, beneficiarii proiectelor sau reprezentanții instituțiilor implementatoare sau parteneri, au repetat la unison că toate aceste monumente “nu aveau altă șansă de a fi reabilite și consolidate, nu au existat alternative de finanțare”, resursele guvernamentale fiind mult limitate, la fel și alte programe de finanțare mai mici (ex. fondurile de cooperare transfrontalieră, fonduri norvegiene).

Multe dintre structurile reabilite erau închise sau în afara circuitelor turistice la momentul demarării proiectelor, dar acum sunt deschise și vizitabile.

Per ansamblu, cu unele excepții, se poate concluziona că utilizarea fondurilor din DMI 5.1 nu a urmărit în principal obiective de turism ci, mai degrabă, de conservare, consolidare, reabilitare de patrimoniu cultural, componenta turistică fiind secundară. În momentul alocării financiare, dar și în momentul selecției proiectelor nu exista o viziune națională cu privire la favorizarea unor destinații turistice, cuprinsă într-o strategie. De asemenea, astfel de documente strategice au lipsit și la nivel regional. DMI 5.1 nu a dispus de condiții de finanțare bazate pe o clasificare a obiectivelor din punctul de vedere al potențialului turistic: Planul de Amenajare a Teritoriului Național (PATN), Secțiunea a VI-a - ZONE TURISTICE (Legea nr. 190 din 26 mai 2009) a apărut după finalizarea exercițiului de programare al POR și nu a fost luat în considerație atunci când s-a decis finanțarea proiectelor POR. În ceea ce privește potențialul turistic, PATN, secțiunea VI, împarte

localitățile din România în trei tipuri: (1) potențial foarte mare, (2) potențial mare și (3) fără potențial. *Experții în turism* consultați recomandă ca pe viitor, pentru acest tip de finanțări, introducerea unor precondiții care să favorizeze obiectivele cu potențial turistic mare (pe principiul că „este elementar faptul că bisericile de secol XIV-XV atrag mai mulți turiști decât o casă memorială din orașul Tecuci”).

Pe parcursul implementării Programului, au existat neînțelegeri în ceea ce privește “misiunea” DMI 5.1 în sensul că experții în politici de turism consideră că POR nu a răspuns eficient obiectivelor legate de turism în exercițiul financiar trecut, în timp ce specialiștii în patrimoniu cultural consideră că situația este mai nuanțată, „prin felul în care a fost conceput, prin rezultate, și-a ratat parțial misiunea”. Practicienii și experții din turism consideră că Programul nu a fost bine calibrat pentru a produce efecte semnificative în domeniul turismului, în timp ce practicienii și experții din domeniul patrimoniului cultural au considerat ca multe obiective de mare importanță patrimonială nu au putut beneficia de lucrări de conservare pentru că nu au destinație turistică.

Eficacitatea finanțărilor (în ce măsură și-a atins DMI 5.1 obiectivele);

Eficacitatea, drept criteriu de evaluare ex-post a unui program de finanțare, trebuie să răspundă, în cazul nostru, la întrebarea “În ce măsură și-a atins DMI 5.1 obiectivele?”.

Obiectivele specifice al acestui domeniu major de intervenție au fost:

1. Creșterea importanței turismului și culturii, ca factor care stimulează creșterea economică în regiuni, respectând principiile dezvoltării durabile și ale protecției mediului; În ceea ce privește acest obiectiv (formulat vag, nu suficient de specific și greu de cuantificat) din cercetările realizate reiese faptul că DMI 5.1 a contribuit la creșterea importanței turismului ca factor care stimulează creștere economică dar situația diferă mult de la o regiune la alta, în funcție de (1) volumul finanțărilor, (2) dimensiunea, tipul proiectelor și succesul execuției lucrărilor, (3) tradiția turistică a fiecărui obiectiv în parte, existența unor circuite turistice.

În ceea ce privește dimensiune economică și turistică a evaluării de față, se remarcă succesul proiectelor care au vizat obiective de patrimoniu cultural de tip cetate (Suceava, Alba Iulia, Deva, Oradea, Piatra Neamț) și de tip ansamblu mănăstiresc (Maria Radna din Arad, Moldovița, Sucevița, Dragomirna din Suceava). De asemenea, ansamblurile Mitropoliei din Iași și ale Patriarhiei din București, care au beneficiat de finanțări masive contribuie semnificativ la turismul de tip pelerinaj.

2. Extinderea sezonului turistic;

Pentru acest obiectiv (de asemenea, formulat vag, nu suficient de specific și greu de cuantificat) nu putem stabili legături cauzale între finanțările din DMI 5.1 și evoluția sezonului turistic, mai ales că acesta a fost extrem de dependent și de DMI 5.2. Crearea, dezvoltarea, modernizarea infrastructurii de turism în vederea valorificării resurselor naturale și creșterii calității serviciilor turistice și 5.3. Promovarea potențialului turistic și crearea infrastructurii necesare în scopul creșterii atractivității României ca destinație turistică.

3. Creșterea numărului de turiști, prin valorificarea potențialului turistic cultural local și regional pe piața turistică națională și internațională.

În urma analizei rapoartelor de implementare și sustenabilitate toți beneficiarii au raportat creșteri, unii dintre aceștia chiar semnificative, putând fi făcută cu ușurință legătura dintre obiectivul reabilitat și creșterea numărului de turiști. Per ansamblu se poate concluziona că acest obiectiv a fost atins parțial iar în unele situații chiar rezultatele estimate au fost depășite de mai multe ori. Din nefericire la nivelul regiunilor, sau chiar în interiorul aceleiași regiuni, s-au folosit metode diferite de culegere și de prezentare a datelor în cadrul rapoartelor de durabilitate (unii beneficiari au folosit valori nominale, alți beneficiari au folosit valori procentuale fără a fi precizată valoarea nominală) ceea ce face imposibilă cuantificarea exactă a creșterii numărului de turiști în valori nominale precum și a estimărilor procentuale. Au existat **diferențe semnificative** de potențial turistic între obiectivele de patrimoniu care au făcut obiectul finanțării diferențele fiind între cea mai mică valoare identificată - 300 de turiști pe an și cea mai mare valoare identificată - 154.700 de turiști pe an. În cazul obiectivelor care se pot vizita/ observa fără ca vizitatorii să fie cuantificabili (ex. centrul istoric al unui municipiu, Arcul de Triumf din București) nu pot fi prezentate date.

Impact

Impact local

Majoritatea grupurilor intervievate consideră că intervențiile finanțate în cadrul DMI 5.1, în general, au avut impact la nivel **local**, deși acesta a variat în funcție de tipul proiectelor și al obiectivelor de patrimoniu care au beneficiat de lucrări specifice. Impactul la nivel local s-a manifestat prin următoarele caracteristici:

- Beneficii ale micilor întreprinzători locali (pensiuni, restaurante, mici manufacturi);
- Folosirea forței de muncă locale pentru diferitele lucrări;
- Creșterea atractivității localității, ca destinație turistică (cu sau fără cazare);
- Creșterea numărului angajaților în domeniul patrimoniului cultural (rezultat direct).

În unele cazuri (ex. Alba Iulia, Radna, Sălașu de Sus) proiectele au generat dezvoltare. Deoarece cadrul financiar 2007-2013 s-a suprapus pe criza economică din anul 2009, unele proiecte au acționat ca *“un motor de dezvoltare: Vin oameni, muncesc, generează schimburi, se cazează. Proiectele au adus surplus”* după cum a declarat primarul unei localități care a beneficiat de finanțare din DMI 5.1. Această concluzie, faptul că proiectele inițiate mai devreme au ajutat comunitățile mici în perioada crizei economice, a fost întărită în marea majoritate a focus-grupurilor realizate în cadrul exercițiului de evaluare

O formă aparte de impact la nivel local, identificată de către experții în patrimoniu cultural, este impactul pe care intervențiile (lucrările) și punerea în funcțiune, concomitent cu atragerea numărului de turiști, este **impactul asupra identității locale**. Practic, ca urmare a atenției acordate obiectivului de patrimoniu care a fost neglijat pentru mai mult timp, comunitatea locală începe să conștientizeze și să valorizeze respectiva unitate de patrimoniu, încercând un sentiment de mândrie generat de existența patrimoniului respectiv. În acest context se remarcă acțiunile de promovare a fiecărui

obiectiv în parte realizată de către AM POR cu implicarea actorului Victor Rebenciuc în calitate de povestitor.

Impactul asupra comunității și asupra identității locale este invers proporțional cu mărimea localității. Astfel, la București rehabilitarea proiectelor nu a avut un impact perceptibil dar în orașe mai mici sau comune, impactul asupra identității locale a fost subliniat repetat de către participanții la focus-grupurile organizate în cele opt regiuni: *“La Piatra Neamț, la Curtea Domnească, primii turiști au fost turiștii locali”* a declarat reprezentantul comisiei de cultură de la nivelul județului Neamț. Unele obiective de patrimoniu au fost efectiv scoase din mizerie și uitare și puse pe harta turistică sau reintegrate în mai bine în viața comunității: *“Înainte erau găini în curtea bisericii, și roșii și castraveți, acum sunt turiști, iar oamenii vin și din alte localități pentru a se căsători la biserica noastră”* (Preot Paroh Sf. Nicolae Aroneanu.)

Impact regional

Impactul regional este mai greu de atins, fiind nevoie de intervenții coerente strategice la nivel regional. Impactul regional observabil este datorat în special unor proiecte majore și mai puțin sinergiei dintre proiectele finanțate. Dacă o regiune a beneficiat de proiecte majore, în general finanțate cu sume mai mari de 35-40 de milioane de lei, impactul regional este perceptibil, unele dintre acestea atragând turiști de la nivel național și chiar internațional. Impactul regional al POR DMI 5.1 se simte mai ales la nivel Regiunii Nord Est (cea mai mare anvelopă financiară) și este datorat unor proiecte precum “Valorificarea turistică a Ansamblului Mitropolitan din Iași”, “Reabilitarea Cetății de Scaun a Sucevei și a zonei de protecție a acesteia”, intervențiile de la mănăstirile Dragomirna, Sucevița, Moldovața.

Impactul regional a fost mai bun în cadrul regiunilor care au putut alterna obiective turistice cu valoare istorică, dar și relativ impunătoare cu existența unor obiective cu specific regional și rare la nivel național și chiar european. Este cazul Regiunii Centru care atrage turiști din Transilvania dar și din București sau din alte țări, dispunând de o combinație de atracții precum cetăți (Rupea, Alba Iulia) și mănăstiri evanghelice fortificate, toate acestea într-un cadru natural propice eco-turismului.

Impact național

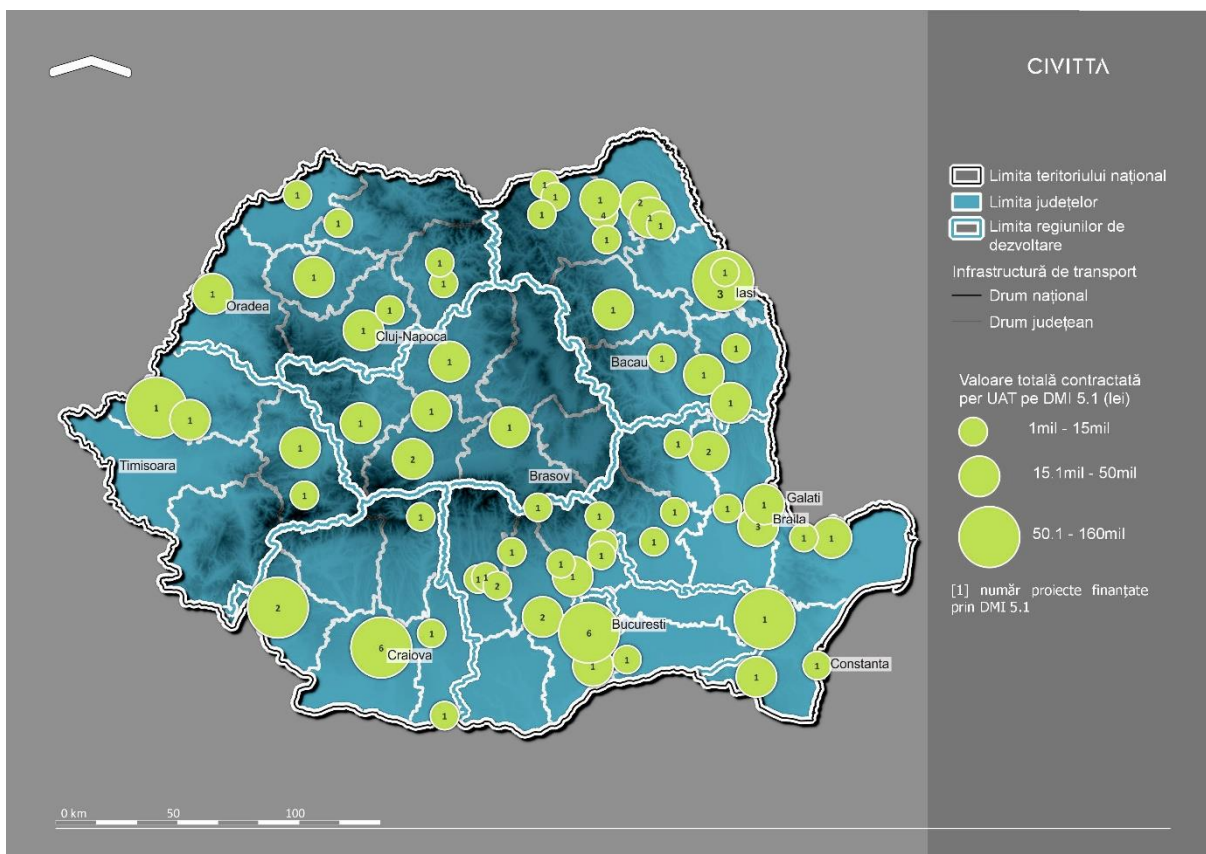
În ceea ce privește impactul național, acesta poate fi perceput mai ales la nivelul remedierii unor urgențe și salvarea unor obiective de patrimoniu cu valoare intrinsecă, DMI 5.1 acesta oferind oportunitatea unor investiții semnificative, 89 de proiecte mai complexe sau mai simple, au contribuit semnificativ la prelungirea duratei de viață a numeroase obiective de patrimoniu național.

În ceea ce privește turismul (creșterea capacității de atragere a turiștilor și contribuții la economiile locale/regionale), la nivel național, impactul programului nu poate fi evaluat. Cu toate acestea, proiectele mari, susținute de investiții și intervenții adiacente ale APL sau cultelor, au capacitatea de a atrage turiști atât de la nivel național cât și internațional. Este cazul mai multor obiective reabilite din zona de Nord-Est cum ar fi Mitropolia din Iași, Cetatea de Scaun din Suceava, Mănăstirile de secol XIV-XV cuprinse în patrimoniul Unesco. În Regiunea Vest menționăm Mănăstirea Maria Radna, care atrage turiști numeroși din Ungaria, în Regiunea Centru Cetatea Alba Iulia, în Regiunea București-Ilfov Palatul Patriarhiei.

Una dintre problemele din domeniul turismului este de legături dintre beneficiarii proiectelor și operatorii de turism: unele destinații nu sunt suficient cunoscute și nu sunt promovate de către operatori nici la nivel național, nici la nivel internațional. Această problemă este cauzată și de lipsa unei strategii clare în domeniul turismului, la nivel central.

Per ansamblu, finanțarea pe regiuni a asigurat o bună distribuție națională a fondurilor, așa cum se observă din harta aferentă figurii XXXX. Trebuie totuși subliniat faptul că această distribuție echilibrată reflectă o abordare strategică de tip defensiv (reducerea numărului punctelor slabe/aplanarea amenințărilor) și nu una ofensivă, care nu doar să construiască pe puncte tari și oportunități, valorificând la maximum avantajele naturale/patrimoniale de care dețin o parte dintre regiuni și nu toate.

Figură 5 - diagrama vizuală a proiectelor finanțate în cadrul DMI 5.1

Eficiența (intervențiilor semnificative)

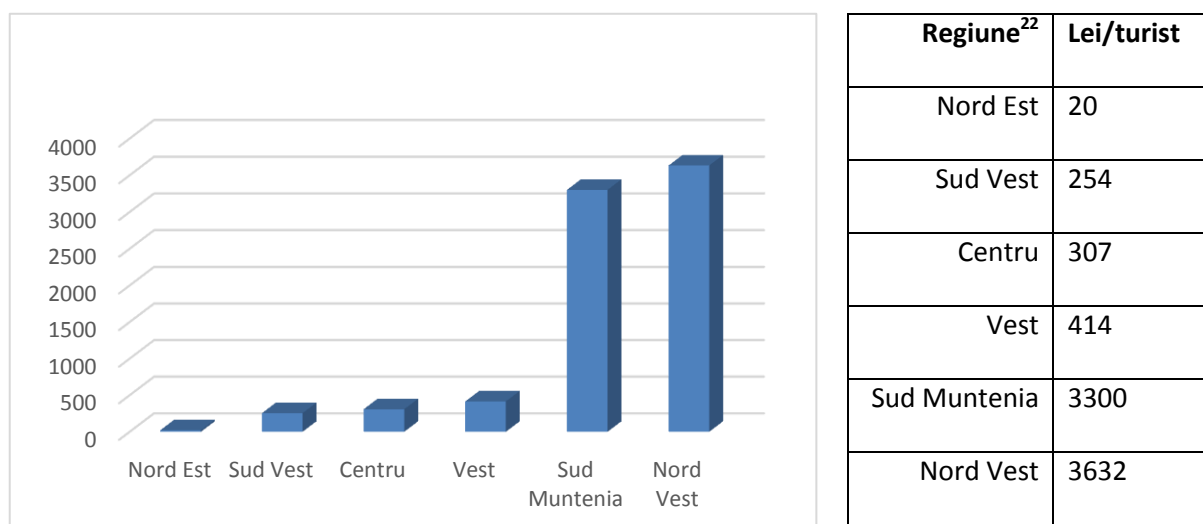
Pentru a înțelege eficiența intervențiilor am realizat o analiză de tip benchmarking pe proiecte. Astfel, am selectat proiectele cu cel mai mare buget (masive și complexe) și

obiectivele de patrimoniu cultural care au atras/atrag cel mai mare număr de turiști și care au beneficiat de finanțări.

Pentru a înțelege eficiența intervențiilor/proiectelor mari (complexe și cu alocări financiare importante) am împărțit sumele de care au beneficiat solicitanții la numărul anual de turiști raportat (figura 6). Cum era de așteptat proiectul dedicat Ansamblului Metropolitan Iași, care beneficiază de un număr foarte mare de turiști demonstrează o bună eficiență (cu cât raportul buget proiect / nr. de turiști este mai mic, cu atât eficiența este mai mare).

Eficiența intervențiilor raportat la numărul de turiști de care au beneficiat obiectivele de patrimoniu.

Figura 6 Eficiența intervențiilor raportat la numărul de turiști de care au beneficiat obiectivele de patrimoniu.

Se remarcă diferențe semnificative între eficiența proiectelor mari, proiectele Municipiului Oradea / Nord Vest (Revitalizarea cetății Oradea în vederea introducerii în circuitul turistic. Cetatea Oradea complex cultural turistic european - etapa I) și al Consiliului Județean Dâmbovița/Sud Multenia (Restaurarea și valorificarea durabilă a patrimoniului cultural, precum și crearea/ modernizarea infrastructurilor conexe din zona ansamblul Brâncovenesc Potlogi) fiind neeficiente (în acest moment) din punct de vedere economic.

Pentru a înțelege și mai bine “ce tipuri de intervenții dau rezultate²³”, am selectat din fiecare regiune proiectele cu cel mai mare număr de turiști raportat, fiind de menționat faptul că nu întodeauna intervențiile cu cele mai mari bugete se suprapun pe obiectivele cu cel mai mare număr de turiști.

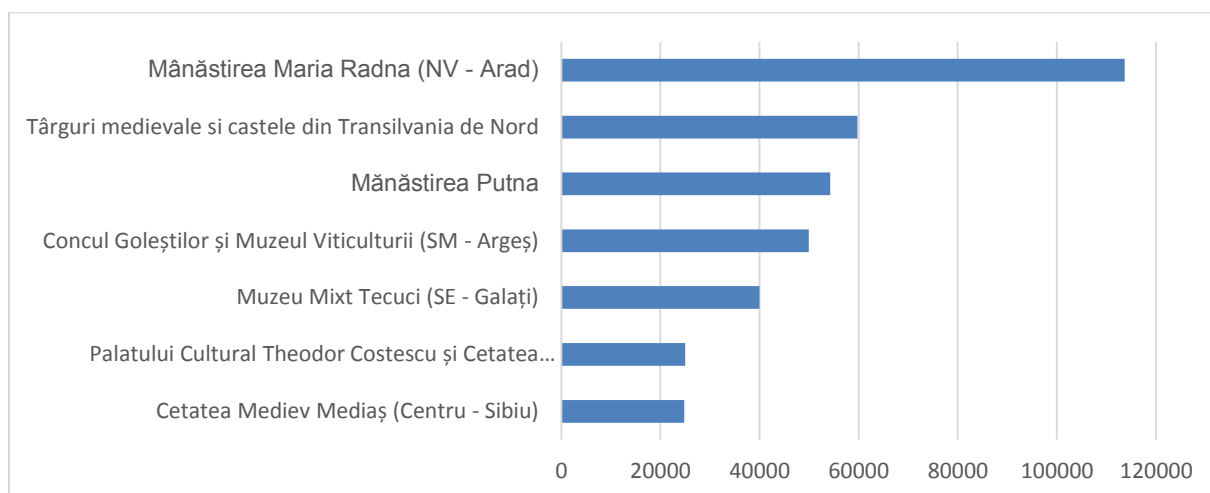
²² Din analiză lipsesc proiectele semnificative din regiunile BI și Sud-est, care nu au raportat date privind numărul de vizitatori.

²³ Întrebarea de evaluare nr. 3: Ce tip de intervenție dă rezultate, pentru cine și în ce context?

Pentru a fi mai ușor de înțeles și de localizat proiectele, nu vom folosi în cele ce urmează denumirea întreagă / titlul proiectului ci numele popular al obiectivului de patrimoniu și județul în care este amplasat, acolo unde nu este evident. Din analiză lipsește cel mai important proiect de la nivelul regiunii București Ilfov - Palatul Patriarhiei - pentru că nu a raportat date cu privire la numărul de vizitatori. Eficiența (investiții / raportat la numărul de turiști²⁴) ne relevă în această situație inclusiv relevanța obiectivului de patrimoniu selectat, și prin cale de consecință, relevanța Programului.

În acest context se remarcă clar eficiența economică și relevanța unor intervenții de precum cele de la Mănăstirea Maria Radna (Arad), Castele și Târguri Medievale în Transilvania de Nord și Mănăstiri de secol XIV și XV din Moldova și Bucovina, acestea fiind tipurile de obiective de patrimoniu cultural cu potențial turistic semnificativ (figura 7).

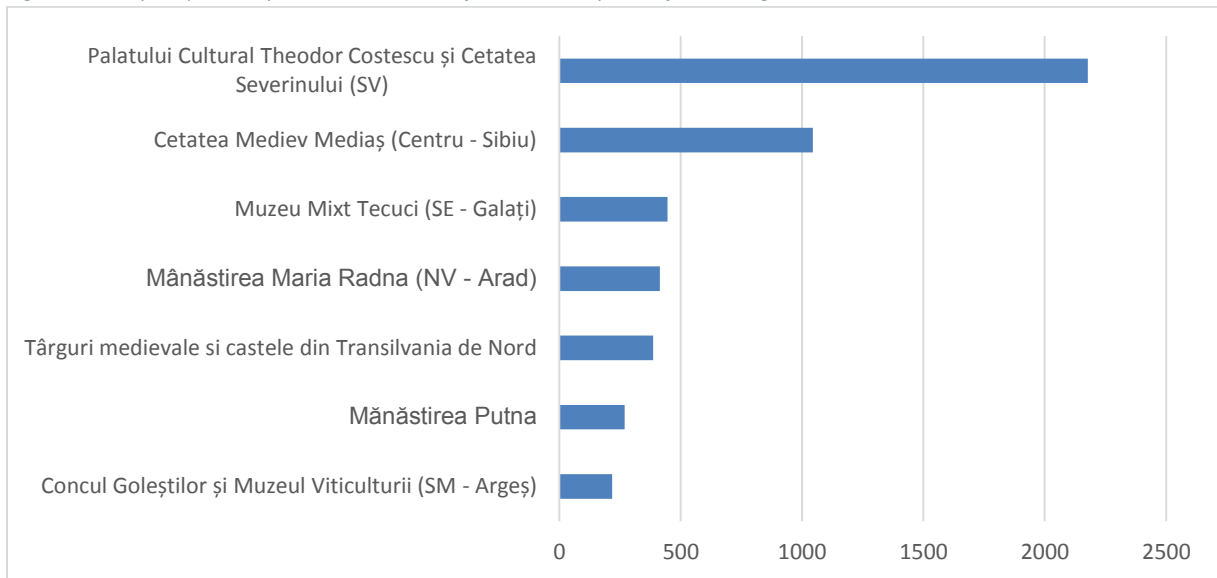
Figură 7. Comparație între proiectele cu cel mai mare număr de turiști atrași, unul pentru fiecare regiune.

Pentru a înțelege eficiența proiectelor cu cel mai mare număr de turiști (nu neapărat complexe și cu alocări financiare importante, ci eficiente!) am împărțit sumele de care au beneficiat solicitanții la numărul anual de turiști raportat (Figura 8). Cum era de așteptat proiectul dedicat Ansamblului Metropolitan Iași, care beneficiază de un număr foarte mare de turiști demonstrează o bună eficiență. Cu cât raportul buget proiect / nr. de turiști este mai mic, cu atât eficiența este mai mare: Palatul Th. Costescu și Cetatea Severinului fiind ineficiente iar Ansablul de la Golești și Mănăstirea Putna, fiind eficiente.

²⁴ Nu există în mod necesar o cauză exclusivă între investițiile din DMI 5.1 și numărul de turiști. Numărul de turiști poate fi dat și de cauze istorice și ar putea fi mare și în lipsa investiției.

Figură 7. Comparație între proiectele cele mai eficiente, unul pentru fiecare regiune.

Efecte neprevăzute

Programul a crescut vizibilitatea obiectivelor de patrimoniu și a contribuit la creșterea conștientizării nevoii de reabilitare și de punere în circuitele turistice și culturale.

În urma renovărilor a crescut interesul pentru spațiul simbolic oferit de către obiectivele de patrimoniu cultural, crescând astfel solicitările și numărul activităților care se desfășoară în incinta acestora: ateliere tematice, evenimente pe teme specifice (ca de exemplu istorie, arheologie, pictură rupestră, expoziții foto și de pictură), festivaluri, piese de teatru puse în scenă, etc. DMI 5.1 contribuind la îmbunătățirea vieții culturale în localitățile în care a finanțat intervenții specifice patrimoniului cultural.

Pe parte de efecte negative neașteptate (semnalate de mai mulți beneficiari):

- în urma reabilitării unui muzeu, unei cetăți etc. a crescut numărul pieselor de patrimoniu, astfel că în acest moment, muzeul se confruntă cu o discrepanță între spațiul expozițional și spațiul de depozitare a pieselor de patrimoniu;
- Au apărut discrepanțe vizuale evidente între diferitele părți ale unui ansamblu, mai exact între cele care au beneficiat de investiții/ lucrări și cele care nu au beneficiat, scăzând atractivitatea părților nerenovate (puse, astfel în umbră).

4.2 Care sunt factorii care au determinat efectul net?

Factorii, identificați în urma aplicării metodelor de culegere și analiză a datelor, care au determinat efectul net sunt următorii:

- Volumul fondurilor folosite, pe Regiuni de Dezvoltare (alocări și realocări);
- Tipul și capacitatea beneficiarilor (APL: CJ, municipiu, comună sau culte);
- Înțelegerea și managementul efectelor neintenționate;
- Impactul asupra beneficiarilor;
- Implementarea unor proiecte inovatoare;
- Probleme de implementare (*capacitatea administrativă a structurilor subordonate*)

Ministerului Culturii, probleme aferente descărcării arheologice, probleme tehnice specifice consolidării și restaurării monumentelor istorice);

- Probleme structurale în aria tematică a DMI 5.1 (*Operatori/furnizori de servicii și lucrări, Lipsa resurselor umane calificate*);
- Regiunea de Dezvoltare în care s-au derulat proiectele

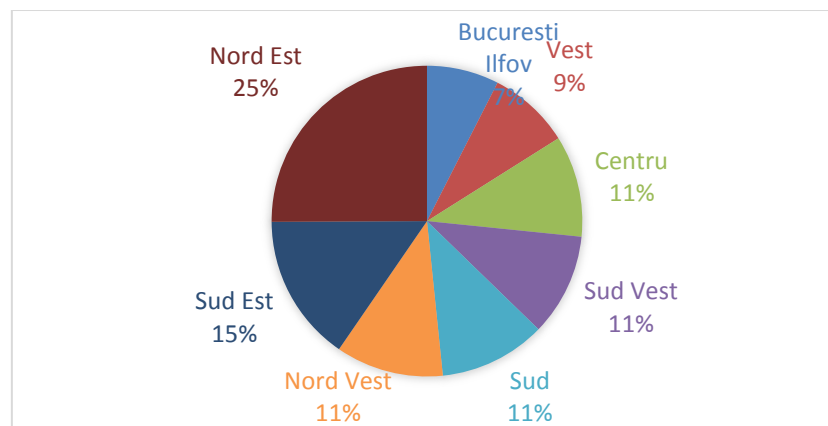
În cele ce urmează detaliem factorii identificați, analizând modalitatea în care aceștia au determinat efectul net al DMI 5.1.

Volumul fondurilor folosite, pe Regiuni de Dezvoltare (alocări și realocări)

DMI 5.1. a reprezentat cea mai masivă, coerentă și concentrată intervenție publică programată în ultimii 30 de ani pentru a consolida, reabilita, conserva și pentru a reda circuitului cultural obiective de patrimoniu cultural și istoric. Cu toate că au existat și deficiențe atât în programare, cât și în ceea ce privește metoda de selecție a proiectelor, răspunzând unor nevoi uriașe de finanțare, DMI 5.1. a produs un impact net asupra unor comunități, la nivel regional și/ sau local.

Din figura 6 se observă că regiunile de dezvoltare au beneficiat de procente diferite de finanțare, diferențele fiind semnificative, Regiunea Nord-Est beneficiind de circa 3 ori mai multe fonduri decât regiunea București-Ilfov iar regiunea de Sud-Est de circa 2 ori mai multe fonduri decât regiunea București-Ilfov, acesta din urmă fiind regiunea care a primit cele mai puține fonduri.

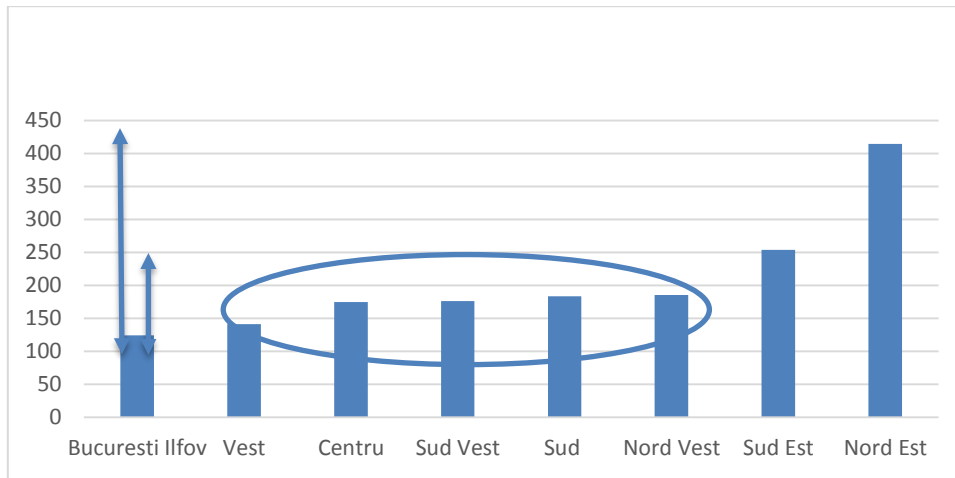
Figură 6 Distribuția finanțărilor DMI 5.1 pe regiuni, la momentul finalizării proiectelor, exprimată în procente

Este normal ca impactul DMI 5.1 să fie relativ proporțional cu nivelul intensității financiare de care a beneficiat fiecare regiune în parte. Regiunea Nord-Est se detașează clar în fața restului regiunilor de dezvoltare atât prin valoarea și numărul proiectelor finanțate dar și prin impactul pe care acestea le-au avut asupra comunităților și la nivel regional, confirmate prin datele calitative culese.

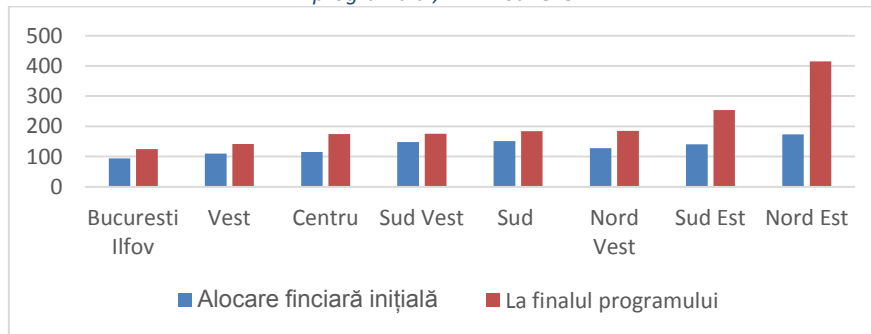
Majoritatea regiunilor (Vest, Centru, Sud-Vest, Sud, Nord-Vest) au dispus de proiecte cu finanțări comparabile (Figura 7), situate în jurul valorii medii (pentru regiunile numite, după eliminarea extremelor) de 172 milioane de euro.

Figură 7 Distribuția finanțărilor DMI 5.1 pe regiuni, la momentul finalizării proiectelor

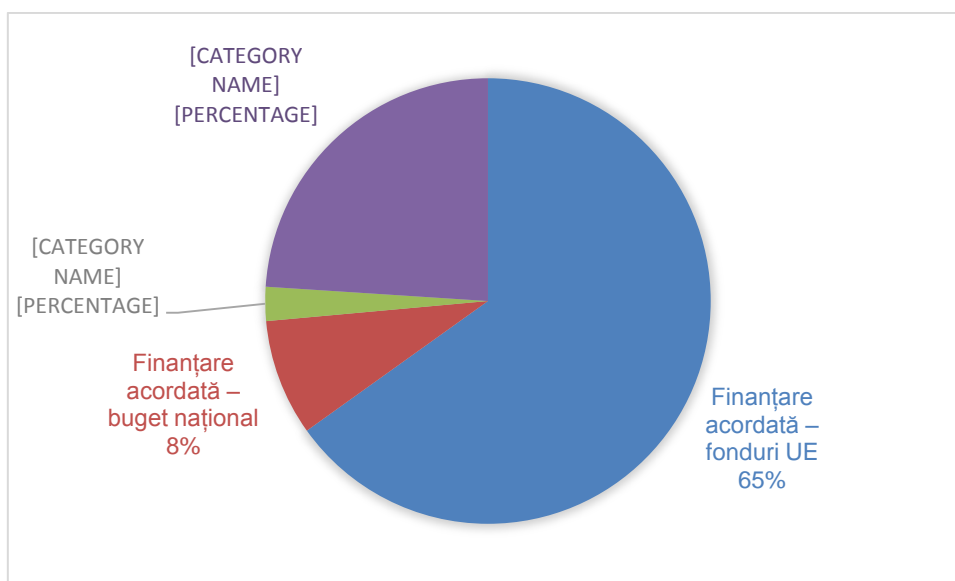
Diferențele dintre alocarea financiară inițială pe regiuni (programată echilibrat) și execuțiile financiare ale proiectelor cumulate pe regiuni (cu portocaliu), sunt explicate doar parțial prin faptul că cele din urmă includ (așa cum sunt prezentate în Figura 6, cu portocaliu) finanțarea acordată - buget național, contribuțiile proprii ale beneficiarilor și cheltuielile neeligibile.

Figură 8 Diferențele dintre alocarea financiară inițială și fondurile totale de care au beneficiat regiunile la finalul programului, în milioane lei

Restul de diferențe se explică prin realocările financiare realizate pe parcursul implementării Programului, dar și printr-o contribuție mai mare a beneficiarilor din regiunile care s-au detașat: Nord-Est și Sud-Est.

Figură 9 Distribuția fondurilor de care au beneficiat proiectele din cadrul DMI 5.1 pe tipuri de finanțare

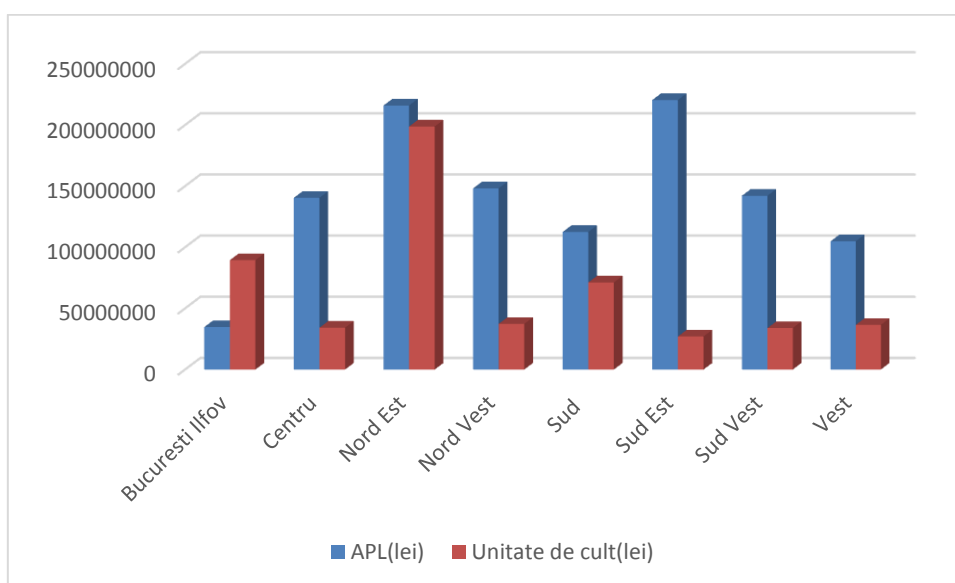

Per total DMI 5.1, prin proiectele finanțate, a beneficiat de o sumă semnificativă, de peste 1,65 miliarde de lei, ceea ce poziționează această intervenție publică în domeniul reabilitării patrimoniului cultural construit în poziția de a fi cea mai consistentă și concentrată intervenție publică programată în ultimii 30 de ani în acest domeniu.

Tipul și capacitatea beneficiarilor (APL: CJ, municipiu, comună sau culte)

În ceea ce privește distribuția fondurilor pe tipuri de beneficiari și regiuni, se observă că APL este principalul beneficiar al DMI 5.1, 68% din fonduri fiind folosite pentru proiecte derulate de către acestea, aproximativ o treime revenind Cultelor, mai exact 32%.

Figură 10 Distribuția fondurilor pe tipuri de beneficiari și pe regiuni

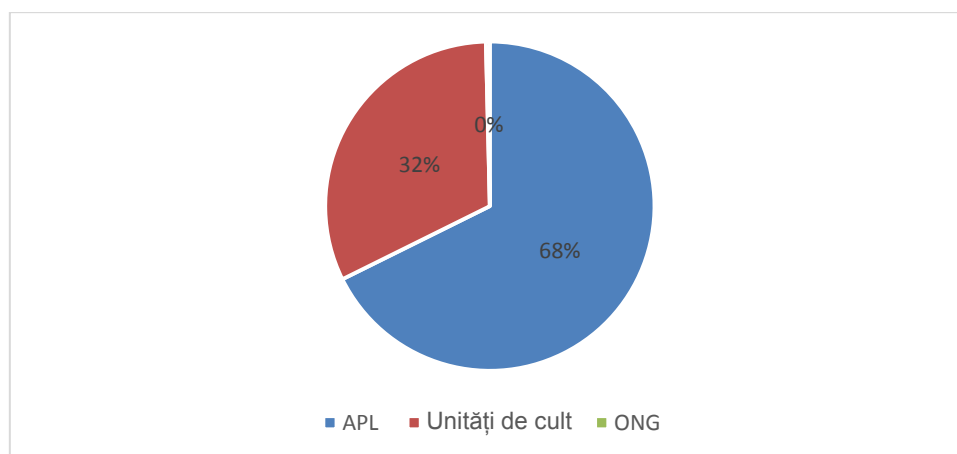

După cum se observă din Figura 10, Regiunea București - Ilfov este singura regiune în care cultele au primit mai multe fonduri, situația fiind datorată proiectului "Lucrări de restaurare, consolidare și protecție a monumentului Palatul Patriarhiei București finanțat

cu o sumă considerabilă”. De asemenea, cultele au primit fonduri considerabile pentru obiectivele culturale din regiunea Nord-Est, dat fiind bogatul patrimoniu monahal din regiune.

Organizațiile neguvernamentale nu au beneficiat de fonduri, cu o excepție în regiunea de Sud-Est, unde o organizație neguvernamentală a derulat activități de 6.319.249,28 (sub 1% din anvelopa financiară a DMI 5.1) lei în cadrul unui proiect derulat în parteneriat.

Figură 11 Distribuția fondurilor pe tipuri de beneficiari, total

Înțelegerea și managementul efectelor neintenționate

“Efectul Disney” este folosit în argoul specialiștilor în conservarea patrimoniului cultural ca referință depreciativă asupra unor lucrări de consolidare/ reabilitare care nu respectă (1) metodele tradiționale folosite în lucrările de restaurare, (2) aspectul original și (3) proiectul de conservare. Acest efect are în special două cauze. Prima este de natură intenționată, încă din proiectare anumite elemente, unele conexe, sunt exagerate pentru a crește spectaculozitatea obiectivului de patrimoniu, mizându-se pe creșterea atracției acestuia. Cea de-a doua, intervine în momentul execuției, diferite constrângeri (de timp, lipsa materialelor, proasta execuție) fiind de natură să afecteze aspectul original. În cadrul proiectelor finanțate prin DMI 5.1, specialiștii intervievați au indicat astfel de situații la proiectele care au vizat lucrări la cetatea antică Capidava, numită de unul dintre experții intervievați drept “un eșec al restaurării” (Sud-Est), dar și cetățile Rupea și Alba-Iulia (Centru), Curtea Domnească și Cetatea de Scaun (Nord-Est), în cadrul acestora din urmă manifestându-se acest efect limitat.

Este important ca în cazul obiectivelor amplasate în mediul rural să fie păstrată autenticitatea legăturii cu peisajul și cu cadrul natural. Lucrările care conține elemente de tehnologie modernă amplasate vizibil (Ex. tâmplărie de tip termopan la cetatea Rupea) diminuează din efectul de autenticitate.

În ceea ce privește impactul efectului *Disney* asupra capacității de atracție turistică a obiectivelor, nu există o corelație: “obiectivele pot fi succese turistice chiar dacă d.p.d.v.

profesional sunt eșecuri. Exemplele pot varia de la un patrimoniu arheologic neevaluat corespunzător și apoi ras prin reamenajare și până la proiectarea unei concepții greșite sau a unei reproduceri proaste, dar per ansamblu, impactul turistic sau economic fiind pozitiv, mare” (Expert patrimoniu cultural, București).

Au existat și lucrări foarte bune de restaurare, printre acestea, Biserica Dragomirna (Nord-Est), Biserica Reformată de pe Ulița Lupilor din Cluj și altele.

Impactul asupra beneficiarilor

În urma implementării proiectelor a crescut capacitatea beneficiarilor de a proiecta și implementa intervenții asupra obiectivelor de patrimoniu cultural, atât din surse europene cât și din alte surse de finanțare. În acest sens, mai ales la nivel de APL au crescut capacitățile beneficiarilor de a acționa strategic, crescând coerența strategică la nivel de politici în regiune și de programe.

Toți beneficiarii care au implementat proiecte în beneficiul muzeelor și majoritatea beneficiarilor în general și-au crescut capacitățile de management de patrimoniu, asigurând etalarea exponatelor în condiții proprii, la standarde de conservare impuse de practicile occidentale, îmbunătățindu-și capacitățile de întreținere respectând instrucțiunile specifice atât în domeniul patrimoniului construit cât și al exponatelor (deși acestea din urmă nu au făcut obiectul finanțărilor din DMI 5.1).

Cu privire la capacitățile beneficiarilor se remarcă, la marea majoritate a acestora, capacități slabe de marketing și promovare a obiectivelor din punct de vedere turistic și introducerea acestora în circuitele unor operatori de turism. De asemenea, deoarece două treimi dintre intervențiile care au beneficiat de finanțare sunt în gestiunea directă a unor instituții de stat (Consilii Județene sau Consilii Locale) se remarcă o foarte scăzută apetență de valorificare economică prin amenajarea unor spații comerciale (restaurante, magazine pentru suveniruri artizanale etc.), cu toate că multe dintre proiectele evaluate au ieșit deja din limitările impuse de prevederile care le-ar fi încadrat de proiecte *generatoare de venituri*.

Un rezultat pozitiv al programului este restaurarea muzeelor mănăstirești din interiorul lăcașelor de cult, limitându-se astfel pierderi ireparabile, care acum sunt gestionate după standarde de conservare.

Proiecte inovatoare

Biserica „Sf. Nicolae” din Aroneanu, județul Iași dispune de o noutate tehnologică, fiind pusă pe izolatori seismici, deplasarea acesteia, cauzată de cutremure, (în centrimetri pe parcursul anilor) fiind monitorizată prin satelit. Biserica a devenit loc de destinație pentru arhitecții și constructorii interesați de această inovație tehnologică, din România și din străinătate.

Probleme de implementare

Probleme de capacitate administrativă a instituțiilor publice

Comisiile de cultură de la nivelul Ministerului Culturii s-au întrunit rar, ceea ce a întârziat primirea avizelor și implementarea proiectelor.

Comisiile de cultură de la nivel Național/ Zonal²⁵

Comisiile de cultură au rolul de a aviza proiectele care presupun lucrări și intervenții asupra obiectivelor de patrimoniu și de a evalua dacă intervențiile au respectat standardele cuprinse în documentele de proiectare avizate. Pe parcursul implementării DMI 5.1 a existat o lipsă sistemică a capacității acestor comisii de a-și îndeplini atribuțiile, întârziind mult avizarea și, în consecință, demararea unor lucrări.

De asemenea, la nivel zonal, aceste comisii nu îndeplinesc și rolul de a verifica și evalua, contrasemnând documentele de recepție a lucrărilor, comisiile județene, subfinanțate și lipsite de suficienți specialiști au ușurat de multe ori în a verifica ca lucrările să corespundă din punctul de vedere al standardelor de execuție proprii patrimoniului cultural.

Mai mult, din punct de vedere procedural și instituțional nu există mecanisme de audit: comisia monumentelor nu realizează urmărirea lucrărilor și are relații contractuale cu șantierele. În general nici reprezentanții comisiilor zonale nu se deplasează pentru că nu fac față volumelor de lucrări și această muncă nu este remunerată.

Probleme aferente descărcării arheologice

Descărcarea arheologică²⁶ este o etapă inerentă, anterioară și obligatorie înainte de execuția asupra obiectivelor de patrimoniu, mai ales acelea aflate pe raza siturilor istorice.

Descărcarea de sarcină arheologică, aceasta este o procedură prin care se află dacă un teren în care a fost evidențiat patrimoniul arheologic poate sau nu să fie redat activităților umane curente. Trebuie să fie impusă legal de către autorități prin certificatul de urbanism emis pentru lucrări.

Au fost mai multe proiecte care au fost întârziate de faptul că proiectanții/ beneficiarii au neglijat această obligație legală, nu au prevăzut-o printre activitățile proiectelor și nu au bugetat lucrări arheologice corespunzătoare (cu caracter preventiv), încă din etapele inițiale, pentru a putea primi cu celeritate avizul de descărcare de sarcină arheologică.

Probleme tehnice specifice consolidării și restaurării monumentelor istorice

Intervențiile asupra monumentelor istorice nu pot fi planificate riguros, deoarece pot conține probleme care nu pot fi identificate în faza de proiectare și care, de regulă, generează costuri mari în etapa de execuție (ex. Biserica Reformată de pe Ulița Lupilor din Cluj, Muzeul Olteniei Craiova, și altele). Din păcate, aceste costuri nu au putut fi încadrate drept cheltuieli eligibile. În cazul beneficiarilor cu capacități financiare adecvate (consilii județene etc.) aceste probleme au fost depășite mai ușor, fiind suportate din bugetele proprii. În cazul beneficiarilor cu capacități financiare mai mici, aceste probleme au dus la întârzieri în execuția lucrărilor și întârzieri ale proiectelor.

²⁵ Există 12 comisii de patrimoniu cultural organizate la nivel zonal

²⁶ ORDONANȚA nr. 43 din 30 ianuarie 2000 privind protecția patrimoniului arheologic și declararea unor situri arheologice ca zone de interes național

Probleme structurale în aria tematică a DMI 5.1 (operatori economici specializați și resurse umane)

Una dintre problemele existente la nivelul DMI 5.1 (existând diferențe de la o regiune la alta) a fost identificarea operatorilor economici cu capacități tehnice pentru lucrări de tip restaurare și conservare. Cu toate că există specialiști, absolvenți de studii superioare în domeniile necesare lucrărilor de restaurare/ conservare, aceștia lucrează individual, nu împreună cu agenți economici.

Chiar dacă la nivel de echipe de management de proiect lucrurile au stat bine la nivelul celor opt regiuni, cu excepția regiunilor Centru și Nord-Est, au existat mari probleme în identificarea experților tehnici și a meșterilor specializați în lucrări tradiționale artizanale care să fi angajați și să execute lucrările necesare.

În ceea ce privește normele naționale, atestatul solicitat specialiștilor în lucrări de restaurare nu era deținut de către meseriași/ meșterii care cunoșteau metodele tradiționale de lucru. Există o problemă reală în acest domeniu, actuala ofertă educațională de la nivelul școlilor de arte și meserii, neacoperind nevoile existente pe piața de lucrări de restaurare.

Reglementările din zona patrimoniului cultural impun dublă certificare (ISC împreună cu Ministerul Culturii) pentru obținerea dreptului de intervenții asupra obiectivelor de patrimoniu cultural construit, gestionate în calitate de diriginți de șantier. De asemenea, există puțini responsabili tehnici cu execuția lucrărilor la nivelul majorității regiunilor.

Lipsa specialiștilor în arhitectură specifică, a restauratorilor, a managerilor de patrimoniu, a inginerilor de restaurări, a proiectanților a făcut ca să existe proceduri de licitații întârziate sau care au făcut rabat la un set de competențe specifice necesare deoarece nu au existat ofertanți.

4.3 Ce tip de intervenție dă rezultate, pentru cine și în ce circumstanțe?

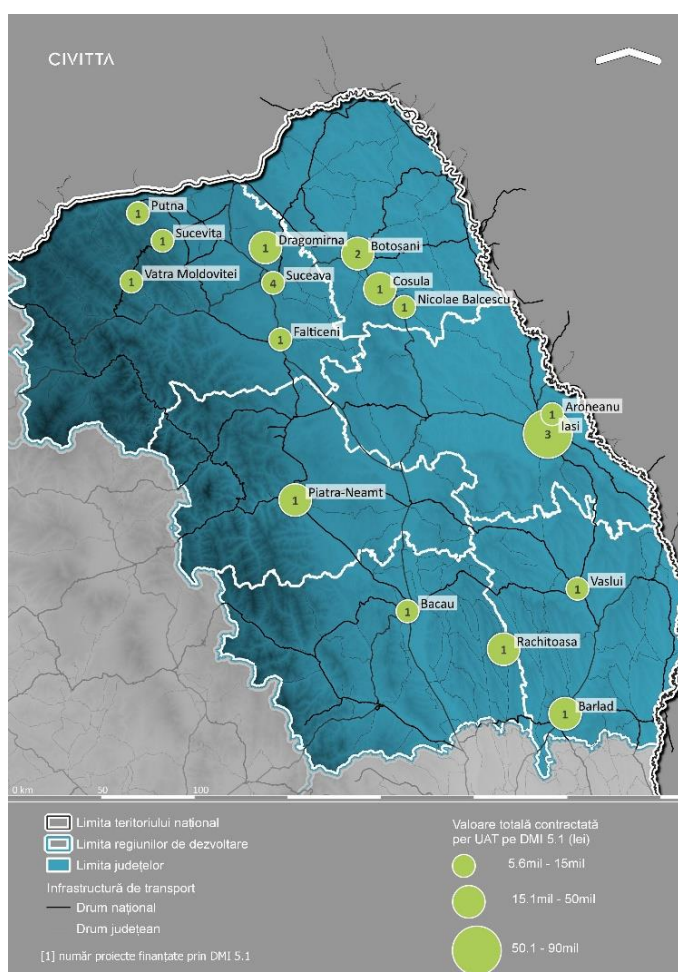
Pentru a înțelege ce tip de intervenție să rezultate și pentru cine, am analizat, pe regiuni, cele mai reprezentative proiecte, tipologia beneficiarilor și tipologia intervențiilor, raportate la volumul finanțării și morfologia regiunilor de dezvoltare și potențialul turistic.

Regiunea Nord-Est

În Regiunea Nord-Est DMI 5.1 a avut cel mai mare impact. Acest lucru se datorează atât (1) specificului regiunii, bogată în obiective de patrimoniu istoric (cetăți, case memoriale și muzee) și de patrimoniu ecumenic (mănăstiri, biserici) cât și (2) numărului mai mare de proiecte finanțate și alocării superioare de fonduri care a răspuns atât unei nevoi mari de lucrări dar și potențialului turistic ridicat. În regiunea Nord-Vest este situată și Mitropolia Moldovei și Bucovinei, obiectiv turistic și de pelerinaj religios care are un mare impact la nivel național. Impactul investițiilor depășește granițele administrative ale regiunii, acestea atrăgând turiști de la nivel național și chiar internațional.

În Regiunea Nord-Est au fost finanțate nu mai puțin de 22 de proiecte, acestea totalizând o valoare de 414.605.884,80 lei, la finalul implementării. Împărțirea pe tipul de beneficiari a fost echilibrată, jumătate dintre aceștia au fost UAT-uri (în special consilii județene și primării de municipii) și jumătate au fost instituții de cult. În regiunea se remarcă prezența proiectului “Valorificarea turistică a Ansamblului Mitropolitan din Iași”, un proiect de dimensiune considerabilă, de mare valoare patrimonială și unul dintre principalele obiective turistice din țară (turism cultural dar și de pelerinaj), finanțat cu suma de 60.215.216, 33 lei.

La nivel teritorial se remarcă o bună distribuție a proiectelor, cu o densitate mai mare în județul Suceava și Botoșani (în Bucovina istorică) ceea ce oferă posibilitatea existenței de traselor turistice tematice. Existența acestor de trasee impactează direct economiile locale dar și cea a regiunii.

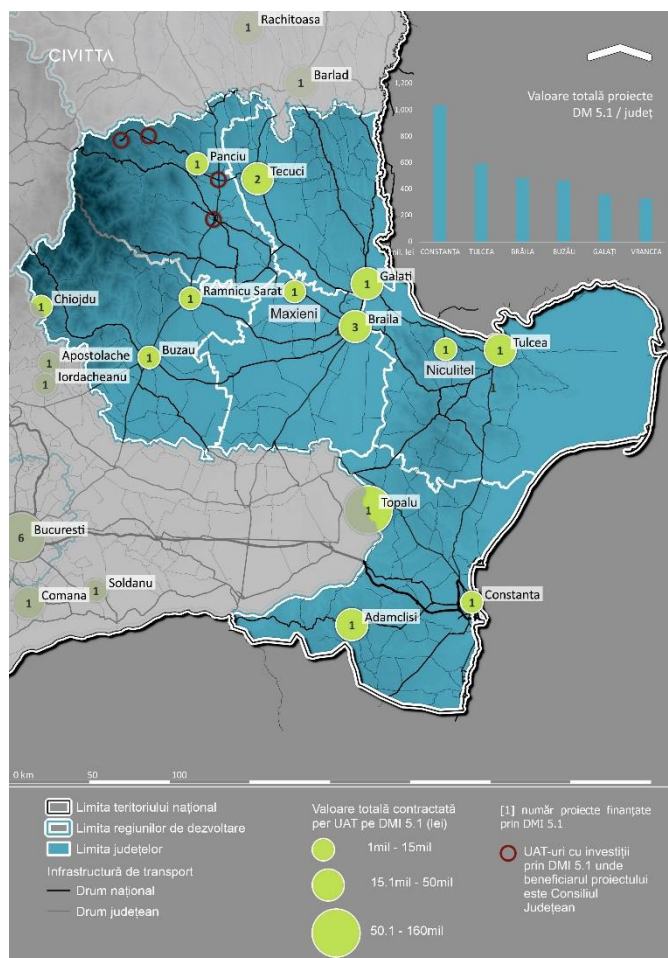

Regiunea Sud-Est

Regiunea de Sud-Est este cea de-a doua regiune în ceea ce privește atragerea și utilizarea fondurilor din cadrul DMI 5.1 al POR 2007-2013, având finanțate un număr de 19 proiecte, totalizând suma de 253.775.843,10 lei. Profilul beneficiarilor este mai degrabă de tip instituție publică (CJ și Primării de municipii și orașe), doar trei din 19 beneficiari principali fiind unități de cult.

Și la nivelul regiunii Sud-Est distribuția teritorială este echilibrată, județele beneficiind, în medie, de circa 3 proiecte. În această regiune se remarcă proiectul “Restaurarea, consolidarea, protecția, conservarea și punerea în valoare a sitului arheologic Cetatea Capidava”, acesta fiind finanțat cu suma de 74.236.948,56 lei. În regiunea de Sud-Est predomină proiectele de restaurare și consolidare a obiectivelor de patrimoniu cu valoare intrinsecă de patrimoniu/ valoare istorică, potențialul turistic al acestora fiind secundar.

Cu toate că litoralul (Jud. Constanța) este unul dintre cele mai turistice zone din România, un singur proiect din regiunea Sud-Vest, finanțat din DMI 5.1, li s-a adresat direct²⁷. Buna distribuție geografică a proiectelor, raportată la morfologia regiunii, nu asigură însă, în cazul acestei regiuni, și condițiile necesare creșterii bazate pe turism cultural: proiectele sunt disparate, fără legătură tematică și istorică, lipsind astfel traseele turistice dedicate. Cu toate acestea, fluviul Dunărea poate oferi condițiile incipiente unei dezvoltări sinergice a turismului pe tronsonul Brăila-Galați-Tulcea, zonă în care au fost finanțate un cluster de 5 proiecte.

²⁷ HIPERB - Muzeu al secolului XXI pentru turiștii din Constanța, proiect de reabilitare și refacere a fatadelor Muzeului National de Istorie și Arheologie Constanța.

Regiunea București-Ilfov

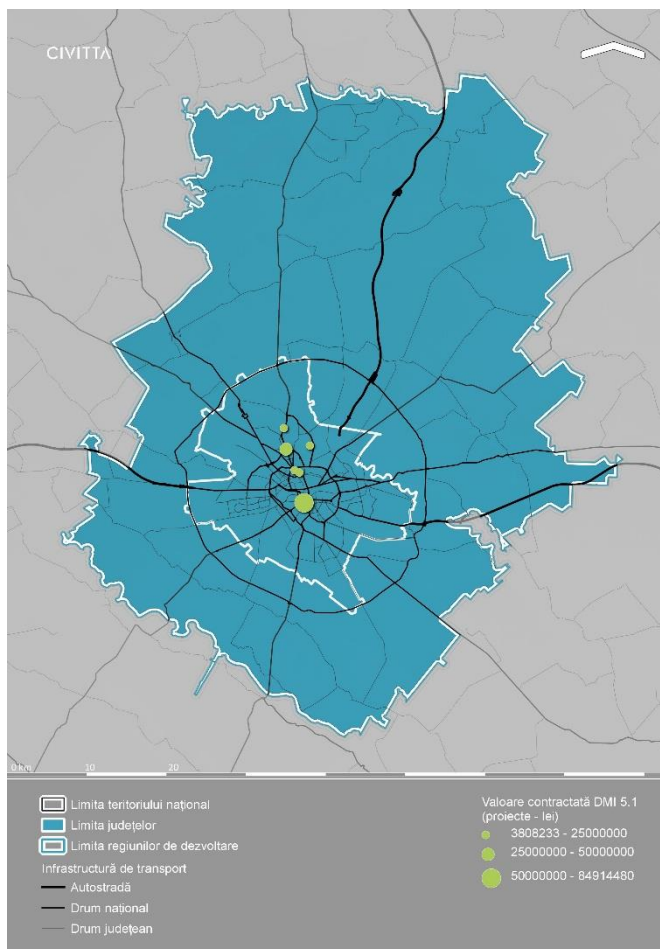
Bucureștiul reprezintă un caz aparte în ceea ce privește patrimoniul cultural și locul acestuia în atragerea turiștilor, date fiind dimensiunea acestuia, statutul de Capitală, numărul foarte mare de obiective de patrimoniu - cca. 10% din masa de patrimoniu construit se află în București s.a.m.d.

Lipsa unei strategii turistice sau culturale în momentul selecției proiectelor a făcut ca PMB să acționeze pe baza unor decizii luate ad-hoc. Întreaga logică de intervenție de la acel moment a luat prea puțin în calcul specificul activității de turism cultural, proiectele nu s-a priorizat în funcție de accesibilitate și conexiuni cu alte obiective de patrimoniu ce ar fi putut face parte din trasee culturale.

Bucureștiul atrage pentru că este Capitala României și principalul oraș, dar turiștii nu vin special pentru a vizita obiective de patrimoniu, vizitele la acestea fiind adiționale comportamentului turistic.

În București, principalul obiectiv de patrimoniu finanțat a vizat consolidarea și protecția monumentului Palatul Patriarhiei, aflat în proprietatea Bisericii Ortodoxe, bugetul acestui proiect fiind mai mare decât totalitatea restului de proiecte finanțate: Arcul de Triumf, Casa Cesianu, Muzeul Nicolae Minovici, Observatorul Astronomic Vasile Urseanu și o biserică - Sf. Sofia Floreasca.

În această regiune se remarcă concentrarea proiectelor exclusiv în Municipiul București, județul Ilfov neavând niciun proiect finanțat. Proiectele sunt dispuse pe axa Nord-Sud, la distanțe acceptabile între ele, putând face obiectul unor trasee turistice care să includă și alte obiective, numeroase în București, dar care nu au făcut obiectul finanțării POR 2007-2013.

Regiunea Sud-Vest

Regiunea Olteniei a beneficiat de 11 proiecte finanțate din DMI 5.1 cu suma de 176.009.731,20 lei.

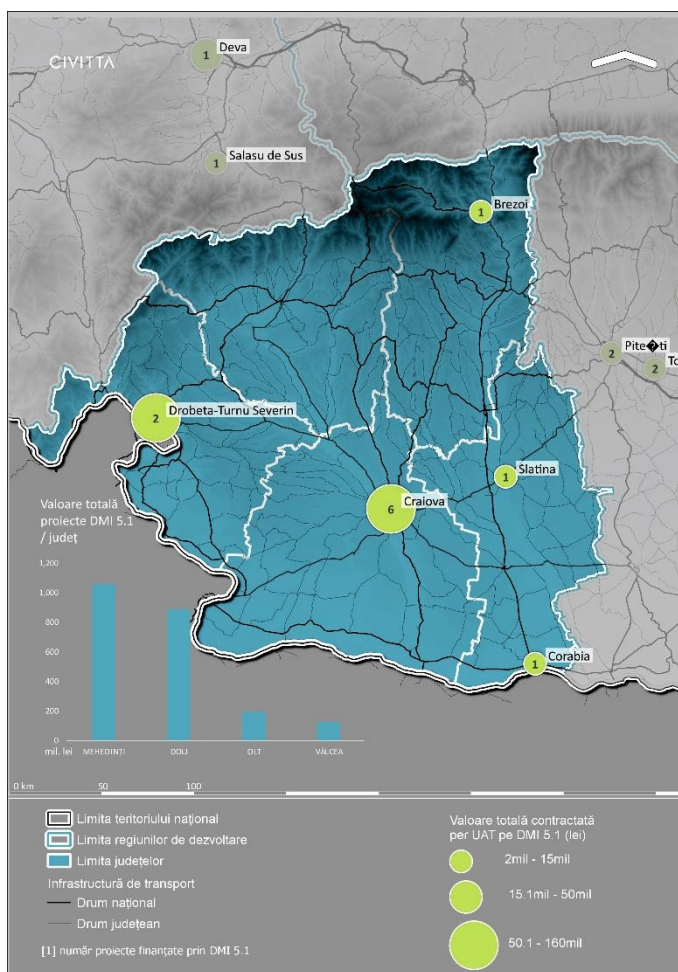
Proiectele din această regiune au fost concentrate în municipiul Craiova (6 din 11) cu toate că de cea mai mare parte din buget a beneficiat județul Mehedinți, pentru cele două proiecte din Drobeta-Turnu Severin (1) Reabilitarea complexului Muzeul Regiunii Porților de Fier și (2) valorificarea lui ca produs turistic Reabilitarea Palatului Cultural Theodor Costescu și Cetatea Severinului.

În regiune s-a remarcat interesul pentru reabilitarea ansamblurilor/clădirilor muzeale, principalii beneficiari ai proiectelor (7 din 11) fiind autorități locale. În zona patrimonială a cultelor (4 proiecte) se remarcă proiectul Consolidare, restaurare și refuncționalizare al sediului Arhiepiscopiei Craiovei.

Alte exemple de proiecte cu impact local au fost *Cetatea Sucidava în orașul Corabia*, *Reabilitarea Palatului Cultural: Theodor Costescu și Cetatea Severinului* (Consiliul Local Drobeta Turnu Severin), *Reabilitarea și integrarea turistic a monumentului istoric Biserica "Toți Sfinții" Proieni* (Consiliul Local Brezoi).

Proiectele din regiunea Sud-Vest se încadrează mai degrabă în tipologia proiectelor care au investit în reabilitarea/ conservarea proiectelor cu valoare patrimonială intrinsecă și cu potențial turistic mai scăzut.

În Regiunea Sud Vest, nevoile privind activitatea de turism au fost identificate în Strategia de Dezvoltare Regională 2007-2013. Regiunea este un ținut al mănăstirilor, bisericilor și schiturilor, fiind a doua regiune după Moldova ca număr și importanță a acestor așezăminte religioase. Regiunea însumează peste 60 mănăstiri și schituri ortodoxe, din toate perioadele istorice ale regiunii, începând cu secolul 14, unele din acestea prezentând fresce exterioare de o valoare deosebită și constituind locuri de pelerinaj, având un bun potențial turistic.

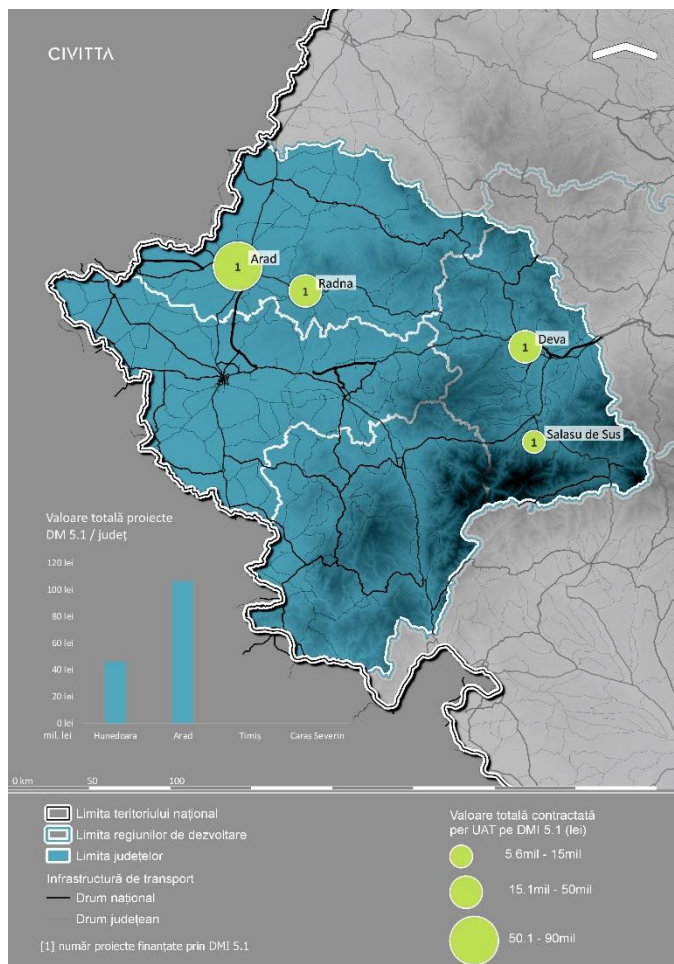
Principala problemă resimțită în zonă este accesul către obiectivele reabilitate, fiind necesare multe investiții în infrastructura de transport.

Regiunea Vest

Banatul a beneficiat de un număr scăzut de proiecte, doar patru. Cu toate acestea, proiectele au fost bine planificate și executate, având un impact direct asupra creșterii numărului de turiști, acest aspect fiind evident mai ales în cazurile Bisericii și Mănăstiri Maria Radna și în ceea ce privește restaurarea și reabilitarea funcțională a Cetății Mălăiești din Sălașu de Sus, care a fost introdusă în circuitul turistic. Cel mai mare proiect din regiune a fost “Reabilitarea Centrului Istoric Vechi al Municipiului Arad”, finanțat cu suma de 58.782.037 lei. Regiunea a beneficiat, pentru lucrări dedicate patrimoniului cultural, de suma de 176.009.731,20 lei.

Cel mai semnificativ proiect din regiune din perspectiva impactului, a fost “Dezvoltarea turismului cultural în Regiunea Vest prin renovarea și includerea în circuitul turistic a Bisericii și Mănăstirii Radna”. La mănăstirea Maria Radna se organizează numeroase pelerinaje, aceasta reprezentând un punct de atracție al turismului religios, având deja tradiție în acest domeniu anterioară perioadei comuniste. Principalii turiști sunt din străinătate, cei mai mulți fiind etnici maghiari. În urma reabilitării viața culturală și ecumenică a crescut, fiind atrași mai mulți turiști (de la cca. 80.000/ an la 110.000/ an), iar economia locală a avut de câștigat.

În regiunea Vest se remarcă faptul că doar două dintre județele care o compun - Arad și Hunedoara - au accesat fonduri din DMI 5.1, cea mai mare sumă (mai mult decât dublul fondurilor) mergând în județul Arad. Județele Timiș și Caraș Severin nu au beneficiat fonduri. În acest context trebuie menționat faptul că județul Timiș a pierdut un proiect important, “Restaurarea și refuncționalizarea Castelului Huniade al Muzeului Banatului Timișoara”, din motive de juridice legate de regimul de proprietate.

În această regiune am avut ca beneficiari în special administrația publică locală (două municipii și o comună) și o instituție de cult, Episcopia Romano-Catolică Timișoara (pentru proiectul de la Maria Radna).

Regiunea Nord-Vest

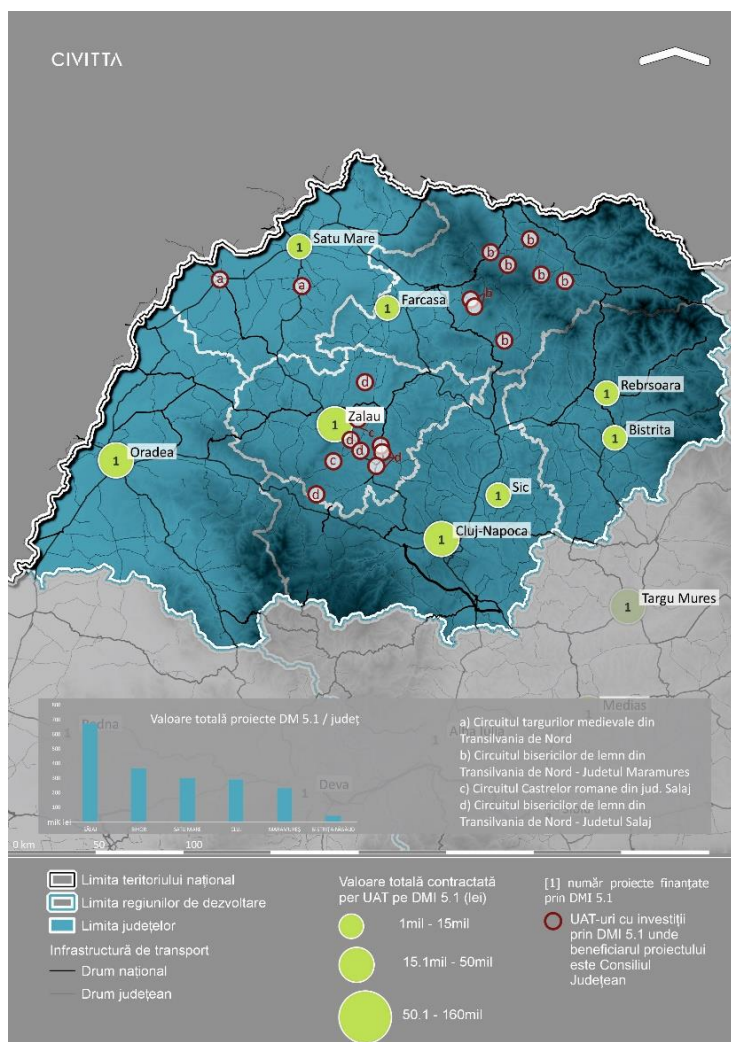
În regiunea Nord Vest au existat limitări în ceea ce privește prioritizarea intervențiilor (proiectelor) în funcție de valoarea de patrimoniu a acestora, una dintre cauze fiind regimul de proprietate: POR nu a finanțat intervenții la obiective de patrimoniu aflate în proprietate privată, în urma retrocedărilor. Astfel, obiective de patrimoniu de valoare însemnată nu au putut aplica pentru a primi finanțări (ex. Castelul din Bonțida, Castelul din Jilău ș.a.m.d.)

Regiunea Nord-Vest are un bun potențial de atragere, prin circuitele sale culturale, turiștii maghiari care vizitează Transilvania, îndeosebi obiective turistice care țin de istoria și cultura maghiarilor.

Regiunea a beneficiat de un număr de 12 proiecte, totalizând proiecte, 185.424.688,10 lei.

Specificul proiectelor din această regiune este dat de faptul că jumătate dintre acestea au avut ca obiective realizarea de circuite turistice precum târguri medievale, biserici din lemn și castre romane.

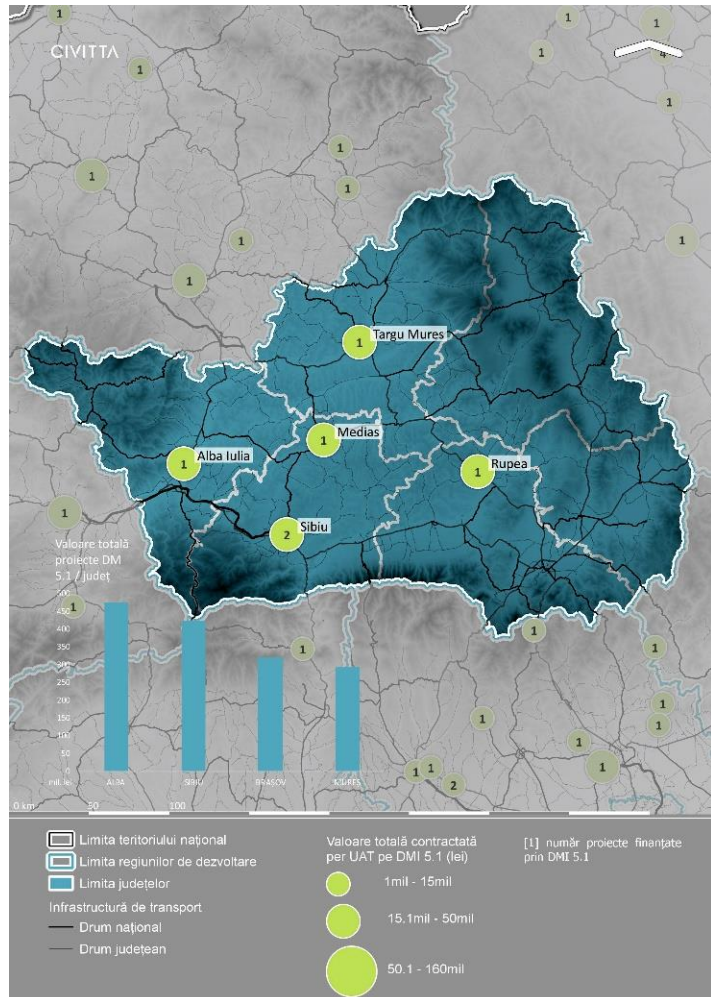
Beneficiarii finanțărilor în regiunea Nord-Vest au fost în special autoritățile administrației publice locale (5 CJ, un municipiu, un oraș și o comună) și patru unități de cult (2 reformate, 1 catolică și 1 ortodoxă).

Regiunea Centru

Această regiune a beneficiat de șapte proiecte și de un buget de 174.602.963,70 lei (al doilea cel mai mic, după Regiunea B-I). Regiunea beneficiază de un foarte bun potențial turistic cultural, dispunând de multe obiective de patrimoniu cu însemnătate istorică pentru români, maghiari și germani, ceea ce s-a reflectat și în proiectele finanțate din DMI 5.1.

Cel mai semnificativ proiect derulat în regiune a fost “Reabilitare Centru Istoric Traseul Estic, Traseul Sudic, Traseul Nordic Fortificația de tip Vauban - Alba Iulia - căi de acces, iluminat și mobilier urban specific”, care a raportat un număr record, 154.700 turiști anual. De asemenea, se remarcă și proiectele care au pus în valoare bisericile evanghelice fortificate din Transilvania precum și reamenajarea și conservarea cetății medievale din Târgu-Mureș.

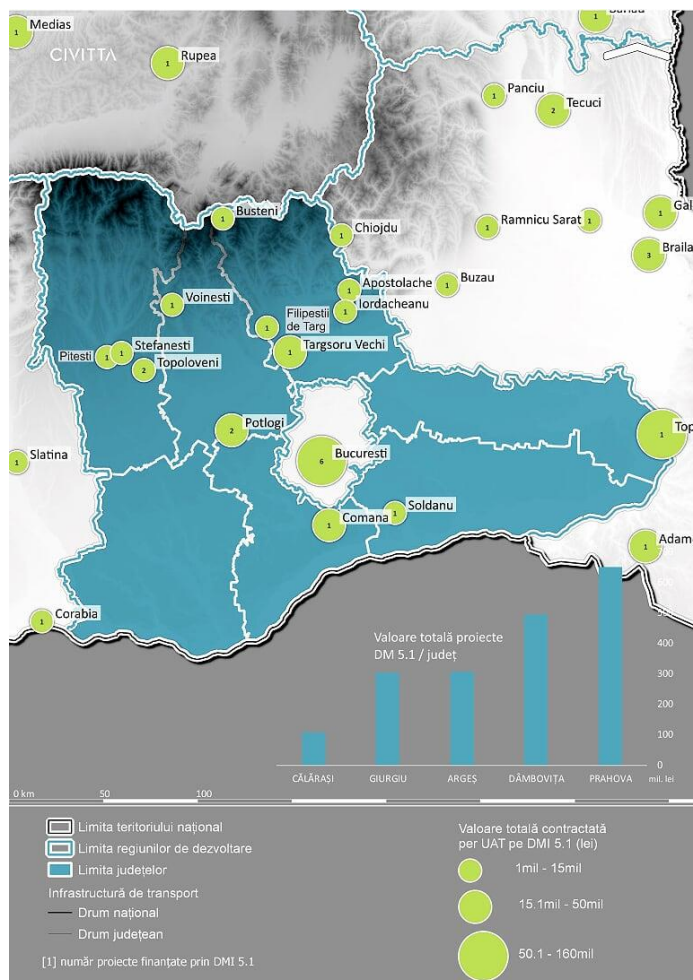
Din cele șase județe care compun regiunea, patru au primit finanțare din DMI 5.1, în special județele Alba și Sibiu. În ceea ce privește beneficiarii fondurilor, șapte dintre aceștia au fost unități teritorial-administrative și doi ai fost unități de cult, ambele evanghelice.

Unul dintre motivele pentru care proiectele din această Regiune au avut rezultate bune a fost acela că au beneficiat de efecte sinergice generate de alte proiecte dedicate patrimoniului cultural, derulate/ continuate în actuala etapă de programare și finanțate din alte surse.

Regiunea Sud-Muntenia

În această regiunea au fost finalizate 14 proiecte, acestea totalizând suma de 183.730.839,90 lei. Profilul beneficiarilor principali a fost de tip oraș mic. Din numărul de 14 beneficiari, șase au fost din partea cultelor și opt, unități administrative locale, orașe și consilii județene. În regiunea Sud-Muntenia se remarcă proiectul “Restaurarea și valorificarea durabilă a patrimoniului cultural, precum și crearea/ modernizarea infrastructurii conexe din zona ansamblul Brâncovenesc Potlogi” finanțat cu suma de 42.809.489,34 lei. Proiectele finanțate sunt mai degrabă mici și disparate în această regiune, având potențial scăzut de a fi parte din circuite turistice, dar având un foarte bun avantaj, dacă ar fi promovate bine, de atrage turiști de o zi din mediul urban bucureșten, datorită proximității de capitală. În acest sens menționăm potențialul foarte bun, dar sub-utilizat al complexului muzeal Golești, al ansamblului Brâncovenesc de la Potlogi și chiar Conacul Pană Filipescu de la Filipeștii de Târg. Din păcate aceste site-uri culturale nu sunt suficient promovate și valorificate turistic, nedeținând, de regulă facilități complementare extrem de utile precum restaurante, vânzarea adiacentă a unor mici manufacturi, și având programe de vizitare de tip muzeal, de la ora 9.00 la ora 17.00, ceea ce le scade din atractivitate. Obiectivele de patrimoniu reabilite au potențial turistic mai scăzut dar au valoare intrinsecă de patrimoniu crescută.

Remarcăm, la nivelul acestei regiuni, ratarea proiectului “Dezvoltarea infrastructurii turistice a Municipiului Câmpulung prin reabilitarea zonei istorice și de agrement complex - Parc Krețulescu”, cel mai masiv și complex proiect încercat, în valoare de 64.303.285 lei. Bucureștenii pot fi ținta principală pentru aceste obiective de patrimoniu, care astăzi se prezintă în condiții excelente. Se recomandă derularea unor campanii de promovare bine țintite, pentru atragerea turiștilor de o zi. Turismul de o zi, chiar dacă nu este la fel de productiv economic precum cel de una sau mai multe zile, poate fi extrem de productiv pentru manufacturi și servicii conexe (ex. restaurante, facilități de distracție) dacă sunt atrase volume mari de turiști. Iar proximitatea față de București, dar și existența unor

orașe de mărime medie (Pitești, Ploiești etc.) reprezintă avantaje care trebuie valorificate mai bine.

5.CONCLUZII, RECOMANDĂRI ȘI LECȚII ÎNVĂȚATE

Considerând că în prezentul raport s-a răspuns pe indelete întrebărilor de evaluare formulate, pentru a aduce valoare adăugată raportului și pentru a ușura parcurgerea acestuia pentru o ulterioară activitate de programare, echipa de evaluare a formulat concluziile, recomandările și lecțiile învățate în conformitate cu criteriile de evaluare proprii unui program de evaluare, propunând structura următoare:

Relevanță

Eficacitate (atingerea obiectivelor)

Impact

Impact local

Impact regional

Impact național

Efecte neintenționate

Eficiență

Implementare

Comisiile de cultură de la nivel Național/Zonal

Probleme aferente descărcării arheologice

Probleme structurale specifice în aria tematică a DMI 5.1

Sistemul de management și control al programului

Durabilitate

RELEVANȚĂ

Concluzia 1. DMI 5.1. a reprezentat cea mai masivă, coerentă și concentrată intervenție publică programată în ultimii 30 de ani pentru a consolida, reabilita, conserva și pentru a reda circuitului cultural obiective de patrimoniu cultural și istoric. Cu toate că au existat și deficiențe atât în programare (cât și în ceea ce privește metoda de selecție a proiectelor), răspunzând unor nevoi uriașe de finanțare, DMI 5.1. a produs un impact net pozitiv asupra unor comunități, la nivel regional și/ sau local.

Au existat diferențe semnificative între modul în care a răspuns POR nevoilor în cele opt regiuni. Aceste diferențe sunt legate de tipologia obiectivelor de patrimoniu care au fost reabilitate. În unele regiuni se remarcă o selecție bună a intervențiilor în funcție de importanța istorică a obiectivelor de patrimoniu și de contribuția acestora la turismul cultural (Regiunile NE, Centru, Vest) în timp ce în alte regiuni selecția intervențiilor nu a adresat cele mai relevante obiective din regiune (Regiunile NV, București-Ilfov). Principala cauză care a dus la această situație a fost metoda de acordare a finanțărilor care a favorizat beneficiarii care au avut capacități de informare și administrative mai bune (acces la servicii de consultanță) și nu valoarea de patrimoniu sau potențialul turistic al obiectivelor de patrimoniu.

Recomandare: Pentru o mai bună prioritizare a intervențiilor în funcție de (1) potențialul turistic, (2) valoarea istorică și culturală și urgența dată de starea obiectivelor de

patrimoniu/ iminența producerii unor degradări ireversibile, proiectele ar trebui să fie evaluate în funcție de criterii clare, renunțându-se la metoda primul-venit primul servit, astfel încât să aibă prioritate la finanțare obiectivele turistice cu adevărat semnificative și care pot genera venituri și asigura creștere economică.

Concluzia 2. Regiunile de dezvoltare au beneficiat de finanțări diferit dimensionate. Regiunea de Nord-Est se detașează clar în fața restului regiunilor de dezvoltare atât prin valoarea și numărul proiectelor finanțate dar și prin impactul pe care acestea le-au avut asupra comunităților și la nivel regional.

Leție învățată: Concentrarea fondurilor în regiunile cu potențial turistic deja dovedit (tradițional) produce efecte sinergice semnificative. Abordarea strategică de tip ofensivă, care nu doar să construiască pe puncte tari și oportunități dar să și valorifice la maximum avantajele naturale/ patrimoniale de care deține, dă cele mai bune rezultate pentru obiective care vizează creșterea numărului de turiști (nu salvarea patrimoniului disparat cu valoare intrinsecă).

Recomandare: Se impunea o particularizare mai bună a programului în funcție de nevoile specifice ale regiunilor (nevoile turismului cultural sunt diferite în Bucovina față de Oltenia) prin realizarea de analize regionale.

Concluzia 3. APL este principalul proprietar de obiective de patrimoniu istoric și cultural, ceea ce a urmat și destinația fondurilor: în ceea ce privește distribuția fondurilor pe tipuri de beneficiari și regiuni, APL reprezintă principalul beneficiar al DMI 5.1, 68% din fonduri fiind folosite pentru proiecte derulate de către APL, aproximativ o treime revenind Cultelor, mai exact 32%.

Concluzia 4. Proiectele finanțate au răspuns, în funcție de specificul și potențialul regiunilor, în măsuri diferite nevoilor turismului cultural regional. În lipsa unor strategii naționale dar și regionale (la nivelul etapei de programare a POR 2007-2013) dedicate turismului cultural, sau în general situației patrimoniului național construit, a fost dificilă prioritizarea, la nivel de program, a intervențiilor.

Recomandare: Prioritizarea, prin factorii de evaluare/ selecție a proiectelor a obiectivelor istorice și culturale de patrimoniu care pot fi parte a unor trasee tematice. Valoare intrinsecă au toate obiectivele de patrimoniu (pentru că de aceea sunt clasificate ca atare), dar potențialul turistic nu se suprapune întotdeauna cu valoarea de patrimoniu, fiind deosebit de importantă o abordare integrat-strategică, care să favorizeze crearea de trasee turistice (pe baza tematica). Acesta nu presupune finanțarea dezvoltării de trasee turistice (activitatea economică ce trebuie realizată de către operatorii din turism, cu instrumente specifice pieței) ci, prioritizarea obiectivelor în funcție de potențialul

turistic, realizată pe baza unor analize ex-ante care să includă date culese de la operatorii de turism naționali și regionali.

Concluzie 5. DMI 5.1 a răspuns unei nevoi uriașe de finanțare în domeniul reabilitării patrimoniului cultural și istoric construit, beneficiarii proiectelor sau reprezentanții instituțiilor implementatoare sau parteneri, resursele guvernamentale fiind mult limitate în acest domeniu. Multe dintre structurile reabilite erau închise sau în afara circuitelor turistice la momentul demarării proiectelor, dar acum sunt deschise și vizitabile.

Recomandare: Să se favorizeze prin criteriile de selecție/ punctajul acordat în evaluarea cererilor de finanțare, intervențiile semnificative (mari) cu putere de atracție mare (indiferent de motivația vizitatorilor - turistică sau pelerinaj) și care favorizează dezvoltarea economiei pe orizontală: operatori din turism, mici manufacturi etc.

Concluzie 6. Per ansamblu, cu unele excepții, se poate concluziona că utilizarea fondurilor din DMI 5.1 nu au urmărit în principal obiective de turism ci, mai degrabă, de conservare, consolidare, reabilitare de patrimoniu cultural, componenta turistică fiind secundară. În momentul alocării financiare, dar și în momentul selecției proiectelor nu exista o viziune națională cu privire la favorizarea unor destinații turistice, cuprinsă într-o strategie. De asemenea, astfel de documente strategice au lipsit și la nivel regional.

Recomandare: Realizarea unor strategii, având la bază analize cu metodologie unitară, de către Agențiile de Dezvoltare Regională și cu implicarea directă a Ministerului Turismului și Ministerului Culturii asupra obiectivelor de patrimoniu cultural cu potențial turistic care să stea la baza finanțărilor regionale similare DMI 5.1.

EFICACITATE (atingerea obiectivelor)

Concluzie 7: Programul a contribuit parțial, sporadic și cu efecte mai ales locale, *la creșterea importanței turismului și culturii, ca factor care stimulează creșterea economică în regiuni, respectând principiile dezvoltării durabile*, impactul fiind diferit de la o regiune la alta.

Leție învățată: Se remarcă succesul proiectelor care au vizat obiective de patrimoniu cultural de tip cetate (Suceava, Alba Iulia, Deva, Oradea, Piatra Neamț) și de tip ansamblu mănăstiresc (Maria Radna din Arad, Moldovița, Sucevița, Dragomirna din Suceava). De asemenea, ansamblurile Mitropoliei din Iași și ale Patriarhiei din București, care au beneficiat de finanțări masive, contribuie semnificativ la turismul de tip pelerinaj/ ecumenic.

Concluzie 8: Toți beneficiarii au raportat *creșterea numărului de turiști* ca urmare a implementării proiectelor, unele creșteri fiind semnificative, putând fi făcută cu ușurință

legatura causală dintre obiectivul reabilitat și creșterea numărului de turiști. Per ansamblu se poate concluziona că acest obiectiv a fost atins parțial iar în unele situații chiar rezultatele estimate au fost depășite de mai multe ori.

Concluzie 9: Nu a existat o influență a DMI 5.1 asupra extinderii sezonului turistic, ori dacă acesta a existat, a fost neglijabilă. Așteptarea, prezentă prin unul dintre obiectivele 5.1. de a crește sezonul turistic în urma unor intervenții asupra patrimoniului cultural a fost nerealistă.

Recomandare: Setarea unor obiective realiste, adaptate la specificul și dimensiunea teritorială a României și evitarea formulării unor obiective vagi, necuantificabile și greu de stabilit relații cauzale între intervenție și efectele așteptate.

IMPACT

Impact local

Concluzie 10: Intervențiile finanțate au avut impact variabil, în funcție de tipul proiectelor și al obiectivelor de patrimoniu care au beneficiat de lucrări specifice. Impactul la nivel local s-a manifestat prin următoarele caracteristici: (1) beneficii ale micilor întreprinzători locali (pensiuni, restaurante, mici manufacturi); (2) folosirea forței de muncă locale pentru diferitele lucrări; (3) creșterea atractivității localității, ca destinație turistică (cu sau fără cazare); (4) Creșterea numărului angajaților în domeniul patrimoniului cultural (rezultat direct).

Concluzie 11: Programul a avut un bun impact asupra identității locale acolo obiectivul de patrimoniu a fost neglijat pentru mai mult timp. În urma implementării proiectelor, comunitățile locale au conștientizat valoarea unităților de patrimoniu din localitățile lor. Impactul asupra comunității și asupra identității locale este invers proporțional cu mărimea localității. Mândria locală și sentimentul de apartenență pot fi factori importanți pentru formarea unei comunități și unei economii locale în jurul obiectului de patrimoniu, dacă sunt implementate măsuri adiacente.

Recomandare: Impunerea de condiții sau punctarea suplimentară în momentul selecției proiectelor pentru implicarea comunităților locale (muncă, meșteșugari etc.). Obiectivele legate de conservarea patrimoniului nu trebuie să se limiteze la patrimoniul construit, ci trebuie să încurajeze totodată dezvoltarea competențelor de restaurare/ conservare la nivel local, prin utilizarea resurselor locale. Prin folosirea resurselor locale se obține “autenticitatea pe care o căutăm” atunci când vizităm obiective istorice, acestea trebuind să folosească tehnici, materiale (stratul material), concepții folosite tradițional.

Impact regional

Concluzie 12: Impactul regional observabil este datorat în special unor proiecte majore și mai puțin sinergiei dintre proiectele finanțate. Acolo unde o regiune a beneficiat de proiecte majore, impactul regional este perceptibil, unele dintre acestea atrăgând turiști de la nivel național și chiar internațional. Impactul regional se simte mai ales la nivel regiunii Nord Est.

Leție învățată: Impactul regional a fost mai bun în cadrul regiunilor care au putut alterna obiective turistice cu valoare istorică dar și relativ impunătoare cu existența unor obiective cu specific regional și rare la nivel național și chiar european. Este cazul regiunii Centru care atrage turiști din Transilvania, dar și din București sau din alte țări, dispunând de o combinație de atracții precum cetăți (Rupea, Alba Iulia) și mănăstiri evanghelice fortificate, toate acestea într-un cadru natural propice eco-turismului.

Impact național

Concluzie 13: În ceea ce privește turismul (creșterea capacității de atragere a turiștilor și contribuții la economiile locale/ regionale), la nivel național, impactul programului nu poate fi evaluat. Cu toate acestea este evident că proiectele mari, susținute de investiții și intervenții adiacente ale APL sau cultelor, au capacitatea de a atrage turiști atât de la nivel național cât și internațional. Este cazul mai multor obiective reabilitate din zona de Nord-Est cum ar fi Mitropolia din Iași, Cetatea de Scaun din Suceava, Mănăstirile de secol XIV-XV cuprinse în patrimoniul Unesco. În Regiunea Vest, Mănăstirea Maria Radna atrage turiști numeroși din Ungaria, în regiunea Centru avem Cetatea Alba Iulia, iar în regiunea București-Ilfov Palatul Patriarhiei.

Recomandare: Se recomandă, în urma succesului dovedit, prioritizarea, prin factorii de selecție a proiectelor, a obiectivelor de patrimoniu de tip cetate sau mănăstiri. Acestea au un foarte bun potențial economic.

Efecte neintenționate

Concluzie 14: Au existat situații lucrările de consolidare/ reabilitare care nu au respectat (1) metodele tradiționale folosite în lucrările de restaurare, (2) aspectul original și (3) proiectul de conservare, apărând așa-numitul *efect Disney*.

Recomandare: (1) Finanțările acordate trebuie să impună norme care să fie mult mai atente la respectarea specificului obiectivului ce va fi restaurat: criteriile de restaurare (indicatorii tehnici) trebuie să fie mai clare și mai bine monitorizate astfel încât lucrările să fie *de restaurare* și să nu aibă ca finalitate apariția a “ceva nou”. Se recomandă ca intervențiile asupra obiectivelor de patrimoniu să fie minimale și să se acorde o mult mai mare atenție respectării planurilor de restaurare pentru ca autenticitatea să fie

respectată. (2) În lipsa capacității comisiilor subordonate Ministerului Culturii se impune crearea unor mecanisme de control/ audit tehnic proprii, la nivelul programului.

Concluzie 15: Cele mai eficiente proiecte²⁸ din au fost proiectele care au vizat intervenții la obiective cu performanțe turistice deja consacrate. Cum era de așteptat proiectul dedicat Ansamblului Metropolitan Iași, Mănăstirile de Secol VIX și XV, care beneficiază de un număr foarte mare de turiști demonstrează o bună eficiență. La fel și alte obiective de patrimoniu precum cele de la Mănăstirea Maria Radna (Arad), Castele și Târguri Medievale în Transvania de Nord și Mănăstiri de secol XIV și XV din Moldova și Bucovina, acestea fiind tipurile de obiective de patrimoniu cultural cu potențial turistic semnificativ. Cu cât raportul buget proiect / nr. de turiști este mai mic, cu atât eficiența este mai mare: Palatul Th. Costescu și Cetatea Severinului fiind ineficiente iar Ansablul de la Golești și Mănăstirea Putna, fiind eficiente.

Eficiența proiectelor depinde de potențialul turistic (multitudine de atracții, consistență tematică: mănăstiri fortificate, mănăstiri de decul XIV și XV, târguri medievale).

Recomandare: Evaluarea posibilității ca alocările financiare să se facă diferențiat pe regiuni, în funcție de un coeficient care să exprime potențialul turistic și de strategia urmată de viitorul program. (Dacă strategia programului va fi ofensivă - creșterea numărului de turiști - și nu defensivă - conservarea patrimoniului cultural de peste tot).

IMPLEMENTARE

Comisiile de cultură de la nivel Național/ Zonal

Concluzie 16: Comisiile de cultură au rolul de a aviza proiectele care presupun lucrări și intervenții asupra obiectivelor de patrimoniu și de a evalua dacă intervențiile au respectat standardele cuprinse în documentele de proiectare avizate. Pe parcursul implementării DMI 5.1 a existat o lipsă sistemică a capacității acestor comisii de a-și îndeplini atribuțiile, întârziind mult avizarea și, în consecință, demararea unor lucrări.

Recomandare: Întărirea capacității comisiilor de cultură/ patrimoniu de la nivel central și local, prin stabilirea unor mecanisme mai clare și mai eficiente de lucru, ce trebuie identificate și implementate de către Ministerul Culturii²⁹.

Probleme aferente descărcării arheologice

Concluzie 17: Au fost mai multe proiecte care au fost întârziate de faptul că proiectanții/ beneficiarii au neglijat această obligație legală, nu au prevăzut-o printre activitățile

²⁸ Vezi analiza de benchmarking din anexă.

²⁹ Detalierea mecanismelor interne ce trebuie puse în funcțiune de către M. Culturii nu face obiectul acestei evaluări. Echipa de evaluare se mărginește la semnalarea acestui aspect, al funcționării deficitare a comisiilor care avea ca atribuții avizarea lucrărilor la obiective de patrimoniu

proiectelor și nu au bugetat lucrări arheologice corespunzătoare (cu caracter preventiv), încă din etapele inițiale, pentru a putea primi cu celeritate avizul de descărcare de sarcină arheologică.

Lecții învățate: Intervențiile specifice DMI 5.1 au o probabilitate foarte ridicată de apariție a unor situații neprevăzute: în timpul lucrărilor fiind descoperite noi probleme care impun lucrări adiacente. Aceste tipuri de finanțări trebuie să aibă un grad de flexibilitate mai mare pentru cheltuieli neprevăzute sau o anvelopă financiară mai largă pentru a acoperi lucrările care nu pot fi anticipate.

Recomandări: (1) Prioritizarea proiectelor care au descărcarea arheologică deja realizată; (2) Finanțarea (să devină eligibile) cheltuielii necesare descărcării arheologice, asigurându-se o finanțare flexibilă pentru cheltuieli neprevăzute, mai mare; (3) Realizarea unei anvelope financiare separate (din fonduri europene sau naționale) din care beneficiarii care realizează că descărcarea arheologică este mult mai complexă decât s-a crezut inițial să poate accesa, în regim de urgență, fonduri necesare lucrărilor arheologice.

Concluzie 18: Intervențiile asupra monumentelor istorice nu pot fi planificate riguros, deoarece pot conține probleme structurale care nu pot fi identificate în faza de proiectare și care, de regulă, generează costuri mari în etapa de execuție, care nu pot fi încadrate drept cheltuieli eligibile. În cazul beneficiarilor cu capacități financiare adecvate (consilii județene etc.) aceste probleme au fost depășite mai ușor, fiind suportate din bugetele proprii. În cazul beneficiarilor cu capacități financiare mici, aceste probleme au dus la întârzieri în execuția lucrărilor.

Recomandare: Creșterea procentului pentru cheltuieli neprevăzute. Dacă plafonul maxim este prevăzut prin regulamente europene, se recomandă semnalarea acestei situații instituțiilor cu inițiativă legislativă la nivelul UE (Comisia Europeană și Parlamentul European) pentru modificarea legislației în vederea creșterii pragului cheltuielilor neprevăzute pentru finanțări dedicate intervențiile de obiective de patrimoniu cultural.

Probleme structurale specifice în aria tematică a DMI 5.1

Concluzie 19 (a): Una dintre problemele existente la nivelul DMI 5.1 (exitând diferențe de la o regiune la alta) a fost identificarea operatorilor economici cu capacități tehnice pentru lucrări de tip restaurare și conservare.

Concluzie 19 (b): Chiar dacă la nivel de echipe de management de proiect lucrurile au stat bine la nivelul celor opt regiuni, cu excepția regiunilor Centru și Nord Est, au existat mari probleme în identificarea experților tehnici și a meșterilor specializați în lucrări tradiționale artisanale care să fi angajați și să execute lucrările necesare. Lipsa specialiștilor în arhitectură specifică, a restauratorilor, a managerilor de patrimoniu, a inginerilor de restaurări, a proiectanților a făcut să existe proceduri de licitații întârziate

sau care au făcut rabat la un set de competențe specifice necesare deoarece nu au existat ofertanți.

Recomandare: Introducerea și motivarea beneficiarilor de a realiza inclusiv activități “soft” de formare profesională care să vizeze formarea profesională a unor meșteșugari, precum și certificare profesională a acestora. O mai bună corelare cu finanțările din FSE, realizarea unor standarde profesionale de către INP, ar putea facilita dezvoltarea de competențe și asigurarea unei forțe de muncă adecvate reabilitării/ restaurării obiectivelor de patrimoniu cultural.

Concluzie 208: Au apărut diferențe semnificative între obiectivele reabilite, ca parte a ansamblurilor subîmpărțite³⁰ și cele nereabilite, cel din urmă fiind puse în umbră.

Recomandare: Includerea/eligibilitatea unor lucrări de punere în valoare și a ansamblurilor subîmpărțite în proiectul general, în vederea asigurării unor intervenții complete și atractive din punct de vedere turistic.

Sistemul de management și control al programului

Concluzie 21: La nivelul regiunilor, sau chiar în interiorul aceleiași regiuni, s-au folosit metode diferite de culegere și de prezentare a datelor în cadrul raportelor de durabilitate (unii beneficiari au folosit valori nominale, alți beneficiari au folosit valori procentuale fără a fi precizată valoarea nominală) ceea ce face imposibilă cuantificarea exactă a creșterii numărului de turiști în valori nominale precum și a estimărilor procentuale. Cei doi indicatori de program (nr. proiect finanțate prin DMI 5.1 și nr. locuri de muncă nou create/ menținute) nu sunt suficienți pentru ca evaluările intermediare și ex-post să fie realizate cu celeritate.

Recomandare: Identificarea unor indicatori de program mai relevanți, mai clar formulați³¹ și mai ușor de monitorizat este necesară. De asemenea, impunerea unui format standard de raportare (în special în cazul rapoartelor de durabilitate) folosindu-se sisteme unice numerice: ori valori nominale, ori valori procentuale a căror bază inițială să fie precizată și folosindu-se intervale de timp unice (ex. nr. de turiști pe an).

DURABILITATE

Concluzie 22. Proiectele întregesc o bună durabilitate iar efectele intervențiilor se mențin. Cu toate acestea, există discrepanțe semnificative în ceea ce privește capacitățile beneficiarilor de a (1) a realiza și urma planuri de conservare/ mentenanță , (2) promova și dezvolta “povești care vând” (planuri de interpretare), (3) realiza planuri de management/

³⁰ Ansamblul subîmpărțit reprezintă existența a două sau mai multe obiective de patrimoniu distincte, din perioade diferite care sunt clasificate diferit dar care au funcționalități turistice, economice inseparabile.

³¹ A existat o confuzie, semnalată și de raportul de evaluare anterior, că indicatorul „nr. de locuri de muncă nou create” poate fi înțeles diferit de indicatorul “nr. locuri demuncă menținute”.

afaceri pentru valorificarea economică a obiectivelor de patrimoniu cultural din punct de vedere turistic.

Recomandare (a): Introducerea obligativității (prin viitoarele ghiduri) ca beneficiarii să realizeze activități care să le crească capacitățile proprii de a realiza și urma planuri de conservare/ mentenanță a obiectivelor de patrimoniu³², specifice practicilor muzeale, ce vor fi reabilite din fonduri europene. Astfel de activități pot fi extrase în momentul realizării următorului exercițiu de programare din standardele prezentate în Legea muzeelor și colecțiilor publice, nr. 311/2003, în funcție de obiectivele și specificul viitorului program.

Recomandare (b): Dezvoltarea de planuri de interpretare. Obiectivele de patrimoniu construit au în general multe istorii care nu sunt explicate, motiv pentru care nu sunt cunoscute. Ca acțiuni de tip soft, adiacente, se recomandă impunerea unor activități care să dezvolte planurile de interpretare pentru public care să conțină (respectându-se adevărul istoric) a unor stimuli + interpretări. Aceste activități sunt menite atât pentru atragerea unui număr mai mare de turiști, cât și pentru conservarea laturii imateriale a patrimoniului național.

Recomandare (c): Reiese nevoia de creionare mai clară (prin ghidurile solicitanților/ activități eligibile și cerințele de durabilitate) a unor prevederi care să asigure un mai bun management al obiectivelor de patrimoniu, ulterior realizării intervențiilor (plan de conservare, plan de promovare, etc.).

³² Conform standardelor din Legea muzeelor și a colecțiilor publice nr. 311/2003